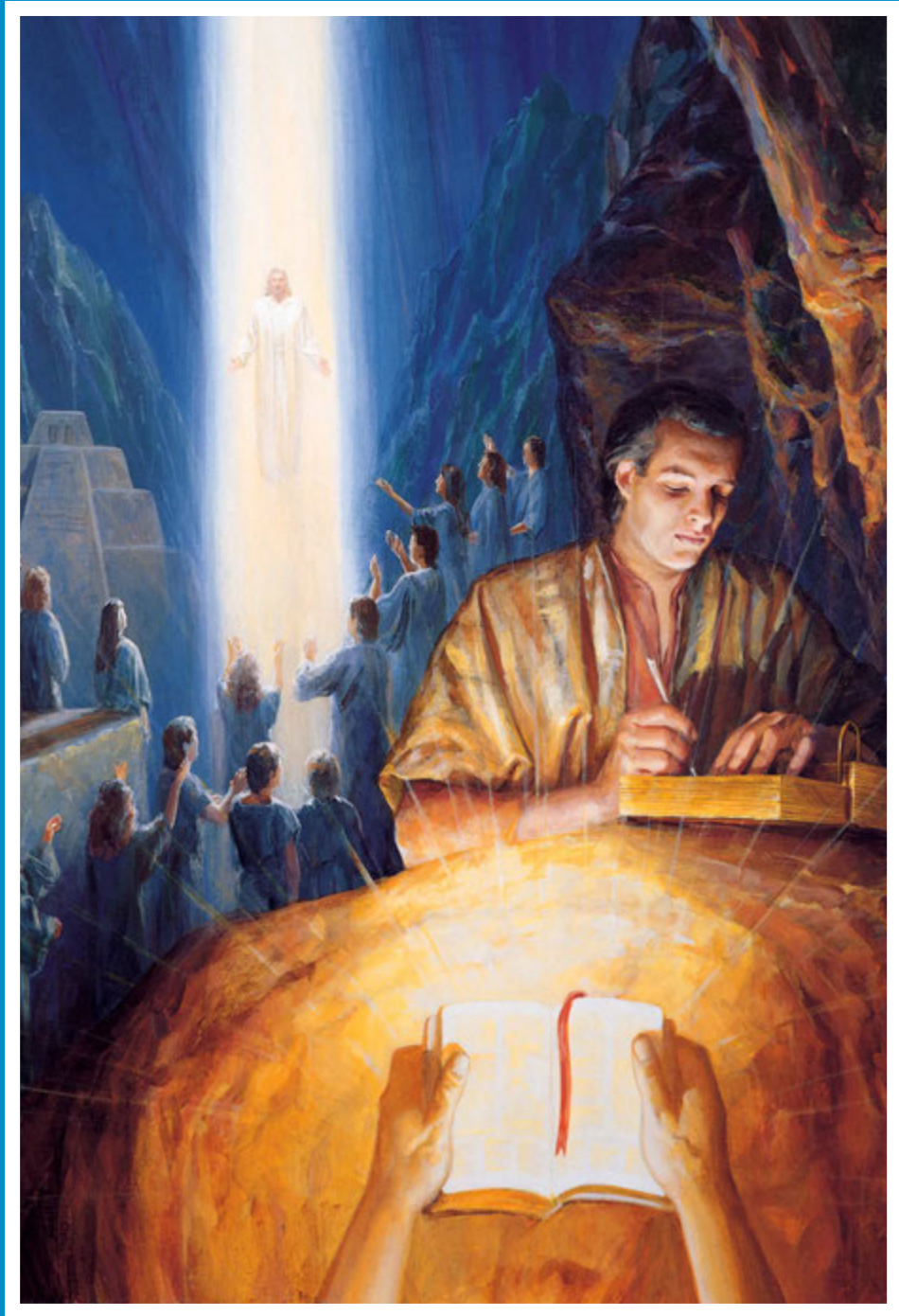

Fakahinohino ki he Vitiō 'o e Tohi 'a Molomoná

Fakahinohino ki he Vitiō ‘o e Tohi ‘a Molomoná

Teuteu‘i ‘e he Potungāue Ako ‘a e Siasí
Pulusi ‘e he

Siasi ‘o Sīsū Kalaisi Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni
‘i he Ngaahi ‘Aho Ki Mui Ní
Sōleki Siti, ‘Tutā

‘Omi ‘a e ngaahi fakamatalá mo e ngaahi fakatonutonú, kau ai e ngaahi hala fakataipe ki he,
CES Editing, 50 E. North Temple Street, Floor 8, Salt Lake City, UT 84150-2772 USA.
pe E-mail ki he: <ces-manuals@ldschurch.org>

Copyright © 1994, 1997, 2001 ‘e he Intellectual Reserve, Inc.

Ma‘u ‘a e totonu fakalao kotoa pē
Paaki ‘i he ‘Iunaiteti Siteiti ‘o ‘Ameliká

Tali ke liliu ki he lea faka-Pilitāniá: 8/01
Tali ke liliu: 8/01

Liliu ‘o e *Book of Mormon Video Guide*

Tongan

Fōtunga ‘o e Tohí

<i>LĒSONI ‘I</i> <i>HE VITIOÓ</i>	<i>KONGA FOLOFOLÁ</i>	<i>HINGOÁ</i>	<i>PEESI</i>
	Fakafe‘iloaki		v
1	Tohi ‘a Molomoná	Ma‘a Hotau Kuongá	1
2	1 Nīfai 9	“Ko ha ‘UHINGA Fakapotopoto”	1
3	1 Nīfai 17	“Te u [Teuteu] ‘a e Halá”	3
4	2 Nīfai 2	“Ke Ngāue Ma‘anautolu”	4
5	2 Nīfai 28	Fanga Kalokataile Fakalaumālie	5
6	Sēkope 2	Hikisiá	6
7	Sēkope 5–6	Ko e Talanoa Fakatātā ‘o e ‘Akau ko e ‘Ōlivé	8
8	‘Īnosi	“Pea Na‘e Faka‘amu ‘a Hoku Lotó”	11
9	‘Amenai	Ko ha Vakai Fakalūkufua ki he Hisitōlia ‘o e Tohi ‘a Molomoná	11
10	Mōsaia 2–5	Hoko ko e Fānau ‘a Kalaisi	12
11	Mōsaia 18:1–16	“Tu‘u ko e Kau Fakamo‘oni”	14
12	‘Alamā 5	“‘Oku Mou Lava Koā ke Sio Loto Atu?”	15
13	‘Alamā 36	“Kuo Fakatau‘atāina‘i Au ‘e he ‘Otuá”	16
14	‘Alamā 39	“Ko e Me‘a Fakalielia ‘a e Ngaahi Me‘á ni”	17
15	‘Alamā 40–42	Ko e Fakalaloá	19
16	‘Alamā 43–48	“Tu‘u-ma‘u ‘i he Tui kia Kalaisi”	22
17	Hilamani 1–12	“Ko e Siakale ‘o e Hikisiá”	23
18	3 Nīfai 17	“‘Oku Kakato ‘A ‘Eku Fiefiá”	25
19	4 Nīfai–Molomona 6	“‘Oiauē ‘a Kimoutolu, ‘e Kakai Faka‘ofa’ofa”	25

Fakafe'iloaki

Ko e ngaahi nāunau ki he vitiō 'o e Tohi 'a Molomoná 'oku kau ai 'a e fo'i filimi vitiō 'e ua mo e tohi fakahinohino ko 'ení. Na'e teuteu'i ia 'e he Potungāue Ako 'a e Siasí ke faka'aonga'i 'i he kalasi semineli ki he Tohi 'a Molomoná.

Ko e ongo filimi vitiō 'e uá 'oku 'i ai e ngaahi ako ne fakataumu'a ke tokoni kiate koe 'i hono ako'i 'o e Tohi 'a Molomoná. Ko e tohi fakahinohino ko 'ení 'oku 'oatu ai ha ngaahi fokotu'u ki he anga hono faka'aonga'i 'o e ngaahi akó ke ola lelei.

NGAAHI FEHU'I TE KE LAVA KE 'EKÉ

KO E HĀ E FEKAU'AKI 'A E TOHI FAKAHINOHINO KO 'ENÍ PEA MO E TOHI LĒSONI 'A E FAIAKÓ? Koe'uhí he ko e ngaahi ako 'i he filimi vitioó 'oku fa'a toutou fakafou'ou ia 'o 'ikai hangē ko e ngaahi nāunau kuo 'osi pākí, ko ia 'oku fa'o kehe atu ai pē 'a e tohi fakahinohino ki he vitioó mei he tohi lēsoni 'a e faiakó.

'E lava pē ke faka'aonga'i pe tānaki atu e ngaahi fokotu'u 'i he fakahinohino ki he vitioó ki he ngaahi fokotu'u ko ia 'i he tohi lēsoni 'a e faiakó. Lau fakalelei 'a e tohi fakahinohino ki he vitioó pea mo e tohi lēsoni 'a e faiakó ke fakapapu'i 'okú ke ako'i kotoa 'a e kongā folofolá.

Ko e tohi lēsoni 'a e faiakó 'oku kau ai e ngaahi fakamanatu ki ha taimi 'e fie ma'u ke faka'aonga'i ai ha ako mei he vitioó ki ha kongā pau mei he folofolá.

Te ke lava ke toe 'ilo mo ha ngaahi founga lahi ki hono faka'aonga'i 'o e vitioó, 'i he lolotonga ho'o teuteu. Ongō'i tau'atāina ke fakakau atu ha'o ngaahi founga ako'i, kae 'ai ke hokohoko lelei pea fenāpasi mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku lolotonga ako'i.

'E FOUNGA FĒFĒ HA'AKU TEUTEU KE FAKA'AONGA'I E NGAARI NĀUNAU KO 'ENÍ? 'Oku mātu'aki mahu'inga ke ke fekumi ke ma'u 'a e Laumālie 'o e 'Eiki 'i he lotu, ako folofola, mo e fakalaulauloto.

'E lelei ho'o ako'i 'a e ngaahi folofolá 'i ha'o kamata ke ke maheni mo e kongā folofolá pea mo e ngaahi nāunau mo e ngaahi ma'u'anga tokoni fakavitiō 'oku ma'ú. 'Osi ko iá peá ke fili mo fokotu'utu'u e ngaahi 'ekitiviti fakafaiako te ne feau e ngaahi fiema'u ho'o fānau akó.

'Oku 'i he ngaahi fakamatala fakavitioó ha ngaahi nāunau mo ha ngaahi founga 'e fie ma'u ke teuteu'i 'i ha taimi kimu'a 'i he kalasi. Lau kotoa e ngaahi fokotu'u 'i he fakahinohino ki he vitioó pea fai kotoa e ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke teuteu'i kimu'a hono hulu'i e vitioó. Kapau 'e faingamālie peá ke toutou sio 'o ako mei he vitioó kimu'a pea toki sio ai e kalasi.

'Oku fokotu'u atu 'e he fakahinohino 'o e vitioó ha ngaahi me'a ke fai kimu'a, lolotonga e hulu 'o e vitioó, mo e hili e mamata he vitioó.

Manatu'i ko e kongā takitaha 'o e ako mei he vitioó 'oku 'oatu pē ia ko e kongā 'o e fakahinohino ki he ngaahi 'ekitiviti ki hono ako'i 'o ha kongā 'o e folofolá. Tokanga 'aupito ki he founga mo e taimi 'e faka'aonga'i ai e vitioó ki hano fakakakato 'o e lēsoni ki he 'aho ko iá.

'E makatu'unga 'a e matu'aki 'aonga 'a e vitioó mei he founga ho'o faka'aonga'i. 'E lava pē ke 'ikai 'uhingamālie ha ako mei he vitioó ki he fānau akó pe holo hono mālohí kapau 'e 'ikai ke ke faka'aonga'i ia 'i he taumu'a na'e fa'u ia ki aí.

TAUMU'Á

Ke tokoni'i e fānau akó ke mahino ko e Tohi 'a Molomoná na'e tohi ia ma'a hotau kuongá, 'oku 'aonga ia ki he'etau ngaahi fiema'ú pea 'e lava ke hoko ko ha tākiekina mālohi ki he'etau mo'uí.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

MATEUTEU 'Ai ke fai 'e he fānau akó ha fakamatala pe fai ha tohi nounou ki ha taha 'i he kuohilí 'e kau lelei kiate ia 'etau 'ilo felāve'i mo hono hisitōliá. 'O hangē ko 'ení:

- Ko hao kāinga na'e 'osi totongi ha'ane tikite ke folau he Taitēnikí
- Ko ha pōpula Hepelū 'i 'Isipite na'e 'ikai ke ne vali 'e ia 'a e toto 'o e lamí 'i hono matapaá
- Ko ha Siu na'e mo'uí 'i he ta'u 32 A.D. na'e fakaafe'i ke fanongo ki ha tangata malanga mei Kāleli

FEALĒLEA'AKI Alea'i ha malava 'e ha taha mei he kuohilí 'o 'omai ha ngaahi fokotu'u fekau'aki mo e founga 'oku totonu ke tau mo'uí ai 'i he 'aho ní. Ko e hā hano faikehekehe kapau na'e mamata mai 'a e kau palōfitá ki hotau taimí pea 'ilo e me'a 'oku tau lolotonga fakahokó?

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ Lau fakataha e Molomona 8:34–41. Fakakaukau ki he me'a ko 'ení mo ho'o fānau akó: Ko hai 'oku leá? Na'e mei fēfē nai hano tākiekina e tohi 'a Moloná kapau ko 'ene lea mai kiate kitautolu 'o hangē pē na'a tau 'i aí? Ko e hā nai ha faikehekehe ne mei hoko 'i he'etau tohi kapau na'e mamata mai ha tokolahi 'o e kau tangata tohi 'i he Tohi 'a Molomoná ki hotau 'ahó ni?

FAKA'AONGA'I 'O E VITIOÓ

Ma'a Hotau Kuongá 12:12

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke kumi ha ngaahi sipinga mei he Tohi Molomoná 'okú ne tākiekina hotau 'ahó ni.

HULU'I E VITIOÓ 'Oku 'asi atu 'i he vitioó e fānau ako mei he feitu'u kehekehe 'i māmani 'oku nau fakamatala ki he liliu 'oku fai 'e he Tohi 'a Molomoná ki he'etau mo'uí.

HILI 'A E HINGOÁ

NGAAHI LEÁ Mahalo te ke loto ke vahevahe 'a e ngaahi lea ko 'ení mo ho'o kalasí:

"Na'e hiki 'a e Tohi 'a Molomoná koe'uhí ko hotau 'ahó ni. Ko e 'Otuá na'á Ne fa'u 'a e tohi. Ko ha tohi ia fekau'aki mo ha kakai kuo hinga, na'e tohi 'e ha kau tangata na'e ue'i fakalaumālie ke tāpuekina ai 'a kitautolu. Na'e 'ikai ke ma'u 'e he kakai ia ko iá 'a e tohi—na'e fakataumu'a pē ia ma'atautolu" ('Ēsela Tafi Penisoni, "Ko e Folofola 'a e 'Otuá 'a e Tohi 'a Molomoná," *Tūhulu*, Mē 1988, 3).

"Oku ou tui ko e 'uhinga 'oku hanga ai 'e he Tamai Hēvani 'o fekau ki he'ene palōfitá ke fakahinohino'i kitautolu ke tau ako lahi ange ki he Tohi 'a Molomoná he ko e kakai ko ia 'i hotau kuongá 'oku nau fie ma'u lahi ange hono pōpoakí i ha toe taha 'o 'enau ngaahi kú" (Tāleni H. 'Oakesi, 'i he Conference report, 'Okatopa 1988, 77; pe *Tūhulu*, Sānuali 1989, 66).

"Te nau ma'u mei he meimei peesi kotoa pē 'o e tohi, ha fakamo'oni ko Sisuú ko e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otuá mo'uí, ko hotau Huhu'i mo e Fakamo'ui. 'E hoko 'a e fakamo'oni ko 'ení pē 'e taha ko ha taula mālohi 'i he matangi kotoa pē" (Marion G. Romney, 'i he Conference Report, 'Epeleli 1980, 90; pe *Tūhulu*, 'Okatopa 1980, 108).

FEALĒLEA'AKI Alea'i 'a e faikehekehe kuo fakahoko 'e he Tohi 'a Molomoná 'i he mo'uí 'a e ní'ihí fakatāutaha ko ia 'oku 'asi 'i he vitioó. Ko e hā nai e 'uhinga 'oku 'i ai ai e fu'u mālohi peheé? Kole ki he fānau akó ke nau fehu'i pē kiate kinautolu 'i he lolotonga 'enau laú: "Ko e hā e 'uhinga 'oku kau ai 'a e talanoa (pe akonaki) ko 'ení 'i he Tohi 'a Molomoná?" Alea'i e fakakaukau ko e 'Otuá na'á ne fa'u 'a e tohi.

FAKA'OSÍ Mahalo te ke loto ke faka'osi'aki e tala'ofa ko eni meia Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni: "Oku ou tāpuaki'i kimoutolu 'aki ha 'ilo 'oku lahi ange ki he Tohi 'a Molomoná. 'Oku ou tala'ofa kiate kimoutolu mei he mōmenití ni 'o fai atu, kapau te tau ma'u ha 'inasi mei hono ngaahi pēsí, pea tauhi ki hono ngaahi akonakí, pea 'e hanga 'e he 'Otuá 'o [lingi] hifo ki he fānau kotoa pē 'i Saione pea 'i he Siasí ha ngaahi tāpuaki 'oku 'ikai te mou fa'a 'ilo ki ai" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1986, 100; pe *Tūhulu*, Siulai 1986, 83).

2 *1 Nīfai 9***"KO HA 'UHINGA FAKAPOTOPOTO"****TAUMU'Á**

Ke tokoni'i e fānau akó ke mahino e anga hono fokotu'utu'u 'o e Tohi 'a Molomoná.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

FEALĒLEA'AKI To'o hake ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná pea fehu'i ange, "Ko hai na'á ne tohi e Tohi 'a Molomoná?" 'E lava ke kehekehe lahi e ngaahi talí,

ka 'e pau pē ke kau ai 'a Molomona, Nifai, Molonai, mo Siosefa Sāmīta. Hiki e ngaahi hingoa ko 'enī 'e fā 'i he palakipoé 'i ho'o teuteu atu ki he 'ekitivitī hokó.

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ 'Ai e fānaú ke nau sio ki he peesi 'uluaki 'o e Tohi 'a Molomoná 'o fakahoa e ngaahi kupu 'i lea ko 'enī 'aki e taha e ngaahi hingoa 'i he palakipoé: "fai 'e" (Molomona), "hiki mei he" (Nifai), "fakama'u 'e" (Molonai), pea "liliu 'e" (Siosefa Sāmīta, ko e Sī'í.).

Ko e toko tolu 'i he kau palōfita 'e toko fā ko ia 'oku hiki 'i he palakipoé na'a nau kau 'i ha ngāue na'e ui ko e fakanounou'í. Ko e "fakanounou'í" 'oku 'uhinga ia ke fakasi'isi'í, toe fakalea fo'ou, toe hiki, toe talanoa'í, mo fakamatala'í ha ngāue fo'ou. 'Eke ange "Ko hai 'i he kau palōfita ko 'enī na'e 'ikai ke kau ia 'i hono fakanounou'í e ngaahi konga 'i he Tohi 'a Molomoná?" (Siosefa Sāmīta, ko e Sī'í.). Tuku ha minitī 'e nima ki he fānau akó ke nau feinga ke fakanounou'í ai 'a e fakamatala 'i he peesi 'uluaki 'o e Tohi 'a Molomoná 'aki hano toe hiki fo'ou. Alea'í e ngaahi faingata'a na'e hoko 'i he fai 'o e fakanounou'í.

FAKA'AONGA'Í 'O E VITIOÓ

"Ko ha 'UHINGA
Fakapotopoto" 11:30

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" 'Ai ke tohi'í 'e he fānau akó e ngaahi kupu 'ilea ko 'enī 'i ha ngaahi la'ipepa 'e ono ke ngāue 'aki ko e faka'ilonga tohi:

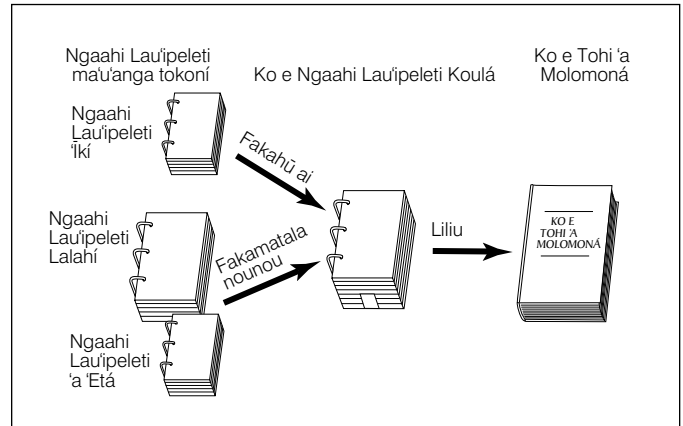
- Mei he ngaahi lau'í peleti iiki 'a Nifai
- Fakamatala 'a Molomoná
- Mei hono fakanounou'í 'e Molomona 'a e ngaahi lau'í peleti lalahi 'a Nifai
- Ngaahi tohi 'a Molomoná
- Mei hono fakanounou'í 'e Molonai 'a e ngaahi lau'í peleti 'a 'Etá
- Lea māvae 'a Molonai

Kole ki he fānau akó ke nau feinga ke 'ilo pe ko e fē 'a e feitu'u 'i he Tohi 'a Molomoná 'e vahevahe 'aki 'a e faka'ilonga tohi 'e onó lolotonga 'enau mamata 'i he vitioó. Te ke lava pē 'o fekau ki he fānaú lolotonga 'enau sio vitioó ke nau sio ki he ngaahi peesi ko 'enī 'i he 'enau ngaahi tohi: peesi 'uluaki, Ko e Fakamatala Nounou ki he Tohi 'a Molomoná, mo e ngaahi Hingoa mo e Hokohoko 'o e Ngaahi Tohi 'i he Tohi 'a Molomoná.

HULU'Í E VITIOÓ 'Oku 'asi 'i he vitioó ha faiako seminele mo 'ene kalasi 'oku nau lolotonga sio 'i ha ngaahi fakatātā lalahi 'o e Tohi 'a Molomoná, ngaahi lau'í peleti koulá, mo e ngaahi lau'í peleti ma'u'anga tokoni kehe.

HILI 'A E VITIOÓ

Faka'aonga'í 'a e fakamatala ko 'enī ki hano toe vakai'í 'o e vitioó:

Fakatokanga'í angé: Neongo 'oku 'asi 'i he vitioó ha konga e ngaahi "lau'ipeleti" koulá 'oku kei fakama'u, na'e 'ikai fakataumu'a ia ko e fakamatala totonu ia ki hono fakahoa 'o e ngaahi lau'ipeleti koulá 'oku kei fakama'ú ki he ngaahi lau'ipeleti koulá na'e 'ikai ke fakama'ú. 'Oku te'eki ke ma'u ha fakamatala ia 'a Siosefa Sāmīta ki he founa mo e lahi 'o e ngaahi lau'ipeleti koulá na'e fakama'ú pe ko e hā e falakiseni fakakātoa e lahi 'o e ngaahi lau'ipeleti koulá 'oku fakama'ú. Na'e pehē 'e 'Oasoni Palati ko e vahe tolu 'e ua 'o e ngaahi lau'ipeleti na'e fakama'ú (vakai ki he *Journal of Discourses*, 3:347), kae pehē 'e Siasoi Q. Kēnoni ia ko e vahe tolu pē 'e taha na'e fakama'ú (vakai ki he *A History of the Prophet Joseph Smith for Young People* [1957], 27; toe vakai foki ki he *Life of Joseph Smith the Prophet* [1986], 45).

Vakai ki he talamu'aki na'e tohi 'e Siosefa Sāmīta 'i hono fuofua pulusi 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he 1830, ki ha toe fakamatala fekau'aki mo e la'í peesi 'e 116 na'e mole mei he tohi 'a Lihai.

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ 'Ai ke huke 'e he fānau akó ki he ngaahi Hingoa mo e Fakahokohoko 'o e ngaahi Tohi 'i he Tohi 'a Molomoná. Vahevahe e lisi 'o e ngaahi tohi ki he ngaahi kulupu ne ma'u mei ai pea faka'ilonga'í kinautolu.

FEKUMÍ 'I HE FOLOFOLÁ Lau fakataha mo e kalasi 'a e 1 Nifai 9. Tokoni ke 'ilo 'e he fānau akó pe ko e fē 'a e kulupu 'oku ma'u mei ai 'a e ngaahi lau'ipeleti 'oku fakamatala ki ai 'a Nifai. Tuku ke nau kumi ki he ngaahi potu folofola ko 'enī pea faka'ilonga'í pe ko fē 'a e ngaahi lau'ipeleti 'oku fai ki ai 'a e fakamatalá:

- 1 Nifai 19:1–5; 2 Nifai 5:28–33; 'Amenai 1:30 (ko e ngaahi lau'ipeleti koulá lalahi mo iiki 'a Nifai)
- 3 Nifai 5:14–17; Molomona 6:6; 8:1–4; Molonai 1:1–4; 10:2 (ko e ngaahi lau'ipeleti koulá 'a Molomoná)
- 'Etá 1:1–5 (ko e ngaahi lau'ipeleti koulá 'a 'Etá)
- 'Alamā 37:3–5 (ko e ngaahi lau'ipeleti palasa 'a Lēpani)
- 'Etá 3:21–28; 4:1, 4–7; 5:1 (ko e konga na'e fakama'ú)

FAKA‘OSÍ Fakamamafa‘i e mana ‘i he Tohi ‘a Molomoná, kau ai e anga hono fokotu‘utu‘ú mo e ngaahi kikite ‘o kau ki he ngaahi lau‘ipeleti koula kehekehe. Mahalo pē te ke loto ke fai ha‘o fakamo‘oni ki hono mo‘oni ‘o e Tohi ‘a Molomoná, pea na‘e fakataha‘i

ia ‘e he ‘Otuá “ko ha ‘uhinga fakapotopoto,” pea na‘e ‘ikai ke tupukoso pē ‘a e ma‘u mai ‘o e tohi. Te ke toe lava pē ke fakamahino‘i he ‘ikai ke lava ke fa‘u ha tohi faingata‘a peheni ia ‘e ha taha na‘e ‘ikai ke ako ‘o hangē ko Siosefa Sāmitá.

3 1 Nīfai 17

“TE U [TEUTEU] ‘A E HALÁ”

TAUMU‘Á

Ke tokoni ki he fānau akó ke mahino kapau te nau faivelenga ‘i hono tauhi e ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí, te tatakai kinautolu ‘o hangē ko ‘Ene tatakai ‘a Nīfai.

KI MU‘A ‘I HE VITIOÓ

FAKAFE‘ILOAKÍ Ko ha sīpinga lelei taha ki he hanga ‘e he ‘Eikí ‘o tatakai ‘Ene fānau faivelenga mo talangofuá ‘oku ‘asi ia ‘i he 1 Nīfai 17. ‘Oku lahi ‘a e taimi ‘oku fa‘a faingata‘a ai ki he kau talavou ke nau ‘ilo‘i e founa ‘oku tatakai ai kinautolu ‘e he ‘Eikí. ‘Oku lahi ‘enau ‘amanaki te Ne to‘o ‘a e ngaahi faingata‘á pe ta‘ofi ‘aupito ‘a e ‘ahi‘ahí. Kae hangē ko e fakamatala ‘a Nīfai, ko e founa tatakai ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu ‘oku fakafou ia ‘i He‘ene fafanga ‘a kinautolu, fakamālohia ‘a kinautolu, pea ‘oange ha ngaahi founa ke nau lava ai ke lava‘i ‘a e ngaahi faingata‘á mo fepaki mo e ‘ahi‘ahí ‘i he‘enau feinga ko ia ke tauhi ‘Ene ngaahi fekau (vakai, 1 Nīfai 17:3).

‘EKITIVITĪ ‘I HE FOLOFOLÁ Kapau ‘e tauhi ‘e he fānau ‘a e ‘Eikí ‘Ene ngaahi fekau, ‘e hanga ‘e he ‘Eikí ‘o “fafanga ‘a kinautolu, pea fakamālohi ‘a kinautolu, pea ‘omai ‘a e ngaahi me‘a te nau lava ai ke fai ‘a e me‘a kuó ne fekau‘aki kiate kinautolu” (1 Nīfai 17:3). Tokoni‘i e kalasí ke nau fakamanatu ha ngaahi sīpinga ‘o e founa ne tatakai ai ‘e he ‘Eikí ‘a Nīfai mo ‘ene kau fonongá. ‘E lava ke kau ‘i he ngaahi sīpinga ko ‘ení ‘a e toe foki ‘a Nīfai mo hono ngaahi tokouá ke ‘omai ‘a e ngaahi lau‘ipeleti palasá, ko e ‘omai ‘o ‘Isime‘eli mo hono fāmili, ko hono fakahaofi ‘e he ‘Eikí ‘a Nīfai mei hono ongo ta‘oketé, ko e mamata ‘a Līhai ki he ‘akau ‘o e mo‘uí, mata me‘a hā mai ‘a Nīfai, mo e ngaahi me‘a na‘a nau a‘usia ‘i he maomaonganoá, kau ai e mafesi e kaufana ‘a Nīfai. Te ke lava pē ke tā ha fakatātā hangē ko ‘ení ‘i he palakipoé:

Ko Hono Tatakai ‘e he ‘Eikí

Fakatu‘asino Fakalaumālie

Fafanga

Fakamālohia

‘Omai e

ngaahi me‘a

FEALĒLEA‘AKI Na‘e kehe e anga e sio ‘a Leimana mo Lemiuela ki he me‘a ne nau a‘usia ‘i he maomaonganoá meia Nīfai. Na‘e ‘ikai ke na lava ‘e kinaua ke tala e founa ne tatakai ai kinautolu ‘e he to‘ukupu ‘o e ‘Eikí. Alea‘i e kehekehe ‘i he anga ‘o e vakai ‘a Leimana mo Lemiuela ‘oku ‘asi ‘i he 1 Nīfai 17:20–21 pea mo e anga e vakai ‘a Nīfai ‘oku ‘asi ‘i he 1 Nīfai 17:3, 6.

Fakamanatu mo ho‘o fānau akó ko Leimana mo Lemiuela na‘e “‘ikai te na ‘ilo‘i ‘a e ngaahi anga fengāue‘aki ‘a e ‘Otuá, ‘a ia kuó ne ngaohi ‘a kinauá” (1 Nīfai 2:12) pea na‘e ‘ikai ke na loto ke ‘eke ki he ‘Eikí koe‘uhí na‘á na tui “‘oku ‘ikai fakahā ‘e he ‘Eikí ha me‘a pehē kiate kinautolu” (1 Nīfai 15:9). ‘I he tafa‘aki ‘e tahá, na‘e tangi ‘a Nīfai ia ki he ‘Eikí, pea na‘e fakamolū ‘e he ‘Eikí ‘a e loto ‘o Nīfai (vakai ki he 1 Nīfai 2:16–20).

FAKA‘ONGAI ‘O E VITIOÓ

“Te u Teuteu ‘a e Halá” 13:27

‘EKITIVITĪ “FEKUMÍ” Kole ki he fānau akó ke nau fekumi ki he ngaahi founa ‘oku mei faitatau ai e ngaahi me‘a ne a‘usia ‘e Sūsaná mo ia ne a‘u ki ai ‘a Nīfai pea mo e anga ‘ena fakatou falala ki he ‘Eikí ‘i he lolotonga ‘enau sio ‘i he vitioó.

HULU‘I E VITIOÓ ‘Oku ‘asi ‘i he vitioó ha taha Nīfai ‘o onopooni, ko Sūsaná Seniseni, ‘a ia na‘e fakafe‘i ‘e he‘ene faiako Loumailé pea mo e pīsope ke ne kumi ha taha ke fakafeohi ki ai. Na‘á ne ongo‘i faingata‘a‘ia ‘i he me‘á ni, ka na‘e fakalotolahi‘i ia ‘e ‘Enitī, ko hono tuonga‘ange na‘e ‘osi ngāue fakafaifekau. Neongo ‘oku ‘ikai ke faingata‘a tatau e me‘a ‘oku ‘i ai ‘a Sūsaná mo e fo‘u vaka ‘a Nīfai, ka ko e tefito‘i mo‘oni ‘o e founa tatakai ‘a e ‘Eikí ‘oku fakahoko ‘i ha meimei founa tatau pē.

HILI ‘A E VITIOÓ

‘EKITIVITĪ ‘I HE FOLOFOLÁ Fakahoa e ngaahi me‘a ‘oku faitatau mo faikehekehe ‘i he fo‘u vaka ‘a Nīfai pea mo e fakafeohi ‘a Sūsaná kia Linitaá. Fakamahino‘i ki he kalasí na‘e fekau‘i ‘e he ‘Eikí ‘a Nīfai ke fo‘u e vaká, ka ko Sūsaná na‘e kole ange pē ke ne kumi ha taha ke fakafeohi ki ai. Neongo iá, ‘i he‘ene ‘uhinga fakalaumālie leva, na‘á na fakahoko lōua pē ‘a e fekau ‘a e ‘Eikí. ‘E lava ke tokoni atu ‘a e saati ko ‘ení:

Nīfai—

Na’e fekau’i ke fo’u ha vaka (vakai ki he 1 Nīfai 17:7–8).

Fehu’i pe’e ma’u ‘i fē ha maka ukamea (vakai ki he 1 Nīfai 17:9).

‘Ilo’i mei he ‘Eikí ‘a e feitu’u ke ma’u mei ai ‘a e maka ukameá (vakai ki he 1 Nīfai 17:10).

Ngaohi ha ngaahi me’a fakatufunga ‘aki ‘a e ukameá (vakai ki he 1 Nīfai 17:16).

Lau’i ‘e hono ongo ta’oketé, ‘a ia na’á na lāunga pea ‘ikai ke fie ngāue (vakai ki he 1 Nīfai 17:18).

Fakamo’oni’i ‘oku ‘i ai ha mālohi ‘i he ‘Eikí ke fakahinohino’i ia ki hono fo’u ‘o ha vaka (vakai ki he 1 Nīfai 17:51).

Sūsana—

Na’e kole ange ke fakafeohi ki ha taha.

Na’e lotu ke ‘ilo’i pē ko hai ‘e fakafeohi ki ai.

‘Ilo’i mei he Laumālié ‘oku totonu ke ne fakafeohi kia Linitā.

Feinga ke ma’u ha lototo’a ke talanoa kia Linitā.

Na’e manuki’i ia ‘e hono ngaahi kaume’á ‘i he’ene feinga ke fakaloto’i ‘a Linitā.

Ako ‘o ‘ilo’i ‘oku ma’u ‘e he ‘Eikí ‘a e mālohi ke fakahinohino’i ia ke tokoni kia Linitā.

Nīfai—

Ne fonu ‘i he mālohi ‘o e ‘Eikí pea lulu’i hono ongo ta’oketé (vakai ki he 1 Nīfai 17:54).

Fo’u ‘a e vaká pea tokoni ki ai mo hono ongo ta’oketé (vakai ki he 1 Nīfai 18:1).

Na’e vakai ‘a hono ongo ta’oketé ‘oku lelei ‘aupito ‘a e vaká (vakai ki he 1 Nīfai 18:4).

Sūsana—

Na’á ne ngāue’aki ‘ene tui, pea na’e fakamolū ‘a e loto ‘o Linitā ‘e he mālohi ‘o e ‘Eikí.

Na’e tataki ia ‘e he ‘Eikí ke ma’u ha faingamālie ke tokoni ai kia Linitā ‘i he laipeli.

Na’e fiefia ‘i he faifai pea ha’u ‘a Linitā ki ha ‘ekitiviti ‘a e Loumailé.

FAKA’OSÍ Alea’i e founa na’e hanga ai ‘e he ‘Eikí ‘o tanumaki, fakamālohia, pea ‘omai ha founa ke lava ai ‘e Nīfai mo Sūsana ‘o fai ‘ena ngāue. Ko e hā nai ha founa na’e ‘ahi’ahi’i ai e tui ‘a Sūsana? Alea’i pe ko e hā e ‘uhinga ki he kalasi e folofola ‘a e ‘Eikí ‘i He’ene pehē, “Te u tofa ‘a e halá” (1 Nīfai 17:13).

4 2 Nīfai 2

“KE NGĀUE MA’ANAUTOLU”

TAUMU’Á

Ke tokoni’i e fānau akó ke mahino kuo ‘osi ‘omai ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e me’a kotoa pē ‘oku ‘aongá ke tau lava ai ‘o fili ki he tau’atāina mo e mo’ui ta’engata pe fakapōpula mo e maté.

KI MU’A HE VITIOÓ

FAKAFE’ILOAKI Na’e ako’i ‘e Lihai hono ngaahi fohá kuo “teuteu ‘a e halá talu mei he hinga ‘a e tangatá” (2 Nīfai 2:4), ke nau ngāue’aki ‘enau tau’atāina ke fili ki he mo’ui ta’engata. Na’e fakamatala’i ‘e Lihai ko e huhu’i na’e lava ke hoko koe’uhí ko e feilaulau ‘a Sisū Kalaisí, pea ko e Hinga ‘a ‘Ātamá na’e malava ke tau ha’u ai ki he māmaní, pea kuo ‘osi ‘omai kiate kitautolu ‘a e me’a kotoa pē ‘oku ‘aongá ke tau ngāue ‘aki ‘a e tau’atāina ke filí ke tau fili ai ki he tau’atāina mo e mo’ui ta’engata pe ko e fakapōpula mo e maté. ‘Oku fakahā mai ‘e he lēsoní ‘a e fie ma’u ke hoko ‘a e founa ‘o e Hingá pea mo e huhu’i mei he Hingá ki mu’a pea tau toki ha’u ki he māmaní ‘o ngāue’aki ‘a ‘etau tau’atāina ke filí. ‘Oku ‘asi foki ‘i he vitioó ‘a e ‘aonga kotoa ‘a e fonó, fehangaangaí, fakatauelé, ko e mālohi ke filí, pea mo e ‘ilo ki he lelei mo e kovi ki hono ngāue’aki ki he’etau tau’atāina ke filí.

MAHINO ‘A E FOLOFOLÁ Tokoni’i ‘a e fānau akó ke nau ‘ilo’i na’e hoko ‘a e Hingá ko e me’a lelei ia kiate kitautolu. Mahalo pē te ke loto ke mou alea’i mo e kalasi e me’a ko ‘ení:

2 Nīfai 2:19–25

Ko e Hinga ‘a ‘Ātama mo ‘Iv’i na’e lava ai ke na fā’ele’i e fānau ‘i he mo’ui matelié pea kamata ke hū mai ai mo e fehangaangaí ke tau lava ai ke fai ‘a e me’a ‘oku lelei.

2 Nīfai 2:3–10

‘Oku kau ‘i he huhu’i ‘a e me’a ko ‘ení:

- Ko e hala ki he fakamo’uí na’e teuteu’i pē ia ki mu’a ‘i he Hingá.
- ‘Oku ta’etotongi ‘a e fakamo’uí koe’uhí ko e ngaahi lelei, manava’ofa, mo e ‘alo’ofa ‘a e Fakamo’uí.
- ‘E fakahoko ‘e he Fakamo’uí ‘a e fakalaloá (kau mai) ma’anautolu kotoa ‘e tui kiate lā mo tauhi ‘Ene ngaahi fekau’i.
- ‘Oku hanga ‘e he Fakalelei ‘o ikuna’i kotoa ‘e ngaahi nunu’a kovi ‘o e Hingá.

FAKA’AONGA’I ‘O E VITIOÓ

“Ke Ngāue Ma’anautolu” 18:42

‘EKITIVITĪ “FEKUMÍ.” Na’e ako’i ‘e Lihai ki hono ngaahi fohá ko e ngaahi tefito’i mo’oni ko ‘ení ‘oku fie ma’u ‘ia ‘e he tangatá ke ngāue’aki ki he’ene tau’atāina ke filí: fonó; faikehekehe ‘i he me’a kotoa pē, kau ai e fakatauele’i ki he lelei mo e kovi; ko e ‘ilo ki he lelei mo e

koví; mo e mālohi ke filí. Fokotu‘u ange ki he fānau akó ke nau kumi e ngaahi tefito‘i mo‘oni ko ‘eni ‘e fā pea mo ‘enau ‘aonga kiate kitautolu ‘i hono ngāue‘aki ‘etau tau‘atāina ke filí. Toe fakahā ange foki ke nau fakatokanga‘i ha ngaahi founa ‘oku hanga ai ‘e he‘etau ngāue‘aki ‘a e tau‘atāina ke filí ‘o uesia ‘etau tau‘atāinā.

HULU‘I E VITIOÓ ‘Oku ‘asi ‘i he vitioó ha talavou ‘oku ne fakakaukau ‘oku hanga ‘e he‘ene ongo mātu‘á ‘o to‘o ‘ene tau‘atāina ke filí. Hili ha‘ane pōtalanoa mo hono ‘ulungāanga ‘oku tu‘u fehāngahāngā, na‘á ne toki ma‘u leva ha mahino pe ko e hā ‘a e tau‘atāina ke filí, ko e founa ‘ene ngāue‘, mo e anga ‘ene uesia ‘a e tau‘atāinā.

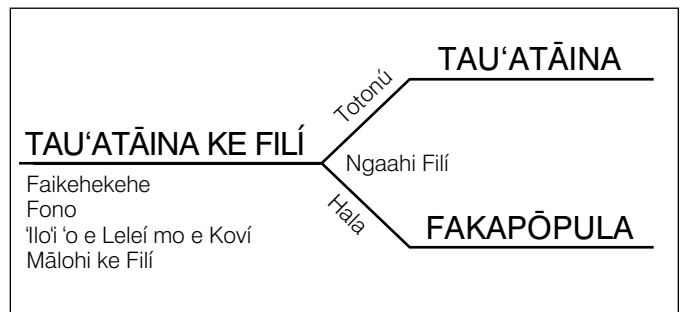
HILI ‘A E VITIOÓ

FEALĒLEA‘AKI Mahalo te ke loto ke tā ‘i he palakipoé ‘a e saati ko ia ‘i he kongā ki mui ‘o e lēsoni ko ‘eni. ‘E lava pē ke tokoni ‘a e ngaahi fehu‘i ko ‘eni ‘i ho‘o lau mo alea‘i mo e kalasí ‘a e ngaahi akonaki ‘a Lihai ‘i he 2 Nīfai 2:

- Ko e hā e ‘uhinga ‘e ‘i ai ma‘u pē ‘a e faikehekehe ‘i he me‘a kotoa? (vakai ki he 2 Nīfai 2:10–11, 15). (Na‘e pehē ‘e Palesitēni ‘Ēsela Tafi Penisoni, “‘Oku hanga ‘e he ngaahi faikehekehe ‘o ‘ai ke fai ha ngaahi fili, pea ‘oku hanga ‘e he ngaahi filí ‘o ‘omi hano ngaahi ola—lelei pe koví” [‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1988, 5; pe *Tūhulu*, Siulai 1988, 6].)
- ‘Oku anga fēfē e tokoni ‘a e ngaahi fonó ke tau ma‘u ‘a e mo‘ui ta‘engatá? (vakai ki he 2 Nīfai 2:13). (Kapau ne ‘ikai ha fono he ‘ikai ke tau lava ke fakalakalaka koe‘uhí he ‘ikai ha fono ke tau tauhi ke mā‘oni‘oni pe ha fono ke maumau‘i ke tau fai anghala ai.)
- Ko e hā e kongā ‘oku kau ai ‘a Sētane ‘i he‘etau tau‘atāina ke filí? (vakai ki he 2 Nīfai 2:16–18). (He ‘ikai ke tau lava ke ngāue ma‘atautolu pē kae ‘oua kuo fakatauele‘i fakatou‘osi kitautolu ‘e he lelei mo e koví;

na‘e faka‘atā ‘a Sētane ke ha‘u ‘o fakatauele‘i kitautolu ke faikovi.)

- Ko e hā e ‘uhinga ‘oku mahu‘inga ai ke tau ‘ilo‘i ‘a e lelei mei he koví? (vakai ki he 2 Nīfai 2:5, 18, 26). (Kuo pau ke tau lava ke tala ‘a e lelei mei he koví kae ala fakamāua kitautolu ‘i he anga ‘etau ngāue‘aki ‘a ‘etau tau‘atāina ke filí.)
- Na‘e anga fēfē ‘etau ma‘u ‘a e mālohi ke fili ki hotau iku‘angā? (vakai ki he 2 Nīfai 2:16, 26). (Na‘e foaki mai ‘e he ‘Otuá kiate kitautolu ‘a e mālohi ke filí.)
- ‘E anga fēfē hono ‘omi ‘e he ngaahi fili ‘oku totonú ‘a e tau‘atāinā pea ‘omi ‘e he ngaahi fili ‘oku halá ‘a e fakapōpūlá? (vakai ki he 2 Nīfai 2:26–30). (‘I hono fakahoko e ngaahi fili ‘oku totonú te tau kei ma‘u pē ‘etau tau‘atāinā pea ‘oku ‘ikai ke ta‘ofi ia ‘e he ngaahi nunu‘a ‘o e ngaahi anghalá; ka ‘i hono fakahoko e ngaahi fili ‘oku halá kuo pau leva ke fakahoko mai kiate kitautolu ‘a e tautea ‘o e fonó, ‘a ia ko e fakapōpūla.)

FAKA‘OSÍ Tokoni‘i ‘a e fānau akó ke nau ‘ilo‘i ko ‘enau tupu hake ko ia ‘i he ongoongolelei, ko e talangofuá ‘a e me‘a mahu‘inga taha ke fakapapau‘i ai e lahi ‘o e tau‘atāina te nau fiefia ai ‘i he‘enau mo‘uí.

5 2 Nīfai 28

FANGA KALOKATAILE FAKALAUMĀLIE

TAUMU‘Á

Ke tokoni‘i e fānau akó ke nau ako ke fakatokanga‘i e ngaahi akonaki hala mo e ngaahi founa tāmāte ‘a e ngaahi fili ‘o Kalaisí.

KI MU‘A ‘I HE VITIOÓ

FAKAFE‘ILOAKI ‘Oku tokolahi ha kau talavou ‘oku faingofua pē ‘enau fakatokanga‘i e ngaahi faka‘ai‘ai mahinongofua ‘a Sētane ‘i honau lolototonga. Ko e ngaahi koví ‘oku ‘ilo‘ingofua, hangē ko e ngaahi faiva ponokalafí, tō‘onga fakasekusalé, mo e ngaahi faito‘o konatapú, ko e ngaahi ‘ahí‘ahi ia ‘oku ‘ikai faingata‘a ke ‘ilo‘i. Ka neongo iá, ‘oku tokolahi e fānau ako ‘oku ‘ikai ke nau fakatokanga‘i e ngaahi kākā olopoto mo fakapoto‘i hono fakapuli ‘e Sētane. Ko e lēsoni ko ‘eni ‘oku fakataumu‘a ia

ke tokoni‘i e fānau akó ke nau fakatokanga‘i e ngaahi tokāteline hala mo e ngaahi founa olopoto ‘a Sētane ke nau lava ‘o fakamama‘o mei ai.

MATEUTEU Kapau te ke ‘alu ki he taú, ko e hā ha fakamatala te ke loto ke ke ‘ilo ‘o fekau‘aki mo e filí? Ko e fē ‘a e feitu‘u te ke ma‘u mei ai ‘a e fakamatala ko ‘eni? Ko e hā e tau ‘okú ke lolotonga fakahoko ‘i he taimi ní?

LEA Na‘e lave ‘a Palesitēni ‘Ēsela Tafi Penisoni ki he‘ene ‘ilo ki he tau ‘oku tau lolotonga fakahokó pea mo e founa lelei taha ke lava ‘o ‘ilo‘i ai ‘a e filí:

“‘Oku ‘omai ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá kia Kalaisi ‘i he founa ‘e ua. ‘Uluakí, ‘okú ne fakamatala ‘i ha founa mahino ‘o kau kia Kalaisi mo

‘Ene ongoongolelei. ‘Oku fakamo’oni ki hono faka-‘Otuá pea mo e totonu ke ‘i ai ha [Huhu’i]. . .

“Ko hono uá, ‘oku fakahā ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘a e ngaahi fili ‘o Kalaisí. ‘Okú ne holoki ‘a e ngaahi akonaki halá pea veuki ‘a e fakakikihí. . . [‘Okú ne malu’i ‘a e kau molomolomuiva ‘e angavaivai ‘o Kalaisí mei he ngaahi fa’ufa’u koví, ngaahi founa mo e ngaahi tokāteline ‘a e tēvoló ‘i hotau kuongá]” (‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1975, 94; pe *Tūhulu*, ‘Aokosi 1975, 22; na’e tōki tānaki atu ‘a e mata’itohi faka-‘Italí).

‘EKITIVITĪ ‘I HE FOLOFOLÁ Tuku ke fekumi e fānau akó ‘i he 2 Nīfai 28:4–9 ki he ngaahi akonaki hala ‘a e ngaahi fili ‘o Kalaisí. (‘E lava ke kau atu ‘a e ngaahi me’á ni ki he lisí: “‘oku ‘ikai ha ‘Otuá he ‘ahó ní”; “kuo fai ‘e he Huhu’i ‘a ‘ene ngāue”; ko e ‘Otuá “kuó ne tuku hono mālohí ki he tangatá”; ‘oku ‘ikai ha ngaahi me’a mana; “kai, inu, mo fakafiefia”; ko e ‘Otuá “te ne fakatonuhia’i ‘a e fai ‘o e ki’i angahala si’i”; “fai ha ki’i loi”; “keli ha luo ki ho kaungā apí; ‘oku ‘ikai ha kovi ‘i he ngaahi me’á ní”; he ‘ikai ke tautea’i kitautolu ‘e he ‘Otuá.) ‘Alea’i e ngaahi sīpinga ‘o e ngaahi akonaki ko ‘ení ‘i he māmani ‘o e ‘aho ní. Ko hai ‘a e ngaahi fili ‘o Kalaisí?

‘Ai ke lau ‘e he fānau akó ‘a e 2 Nīfai 28:12–16 ke nau ‘ilo ‘a e ‘uhinga ‘oku hoko ai ‘a e fa’ahinga ‘o e tangatá ko e ngaahi fili ‘o Kalaisí. (‘Oku ‘asi tu’o nima ‘a e fo’i lea ko e *fielahí* ‘i he ngaahi veesi ko ‘ení pea ‘asi tu’o ono ha ngaahi fo’i lea ‘oku ‘uhinga tatau mo ia.) Alea’i pe ko e hā ‘e ‘uhinga ‘oku hoko ai ‘a e fielahí ko ha ‘ulungāanga ia ‘o ha fili ‘o Kalaisí. *Fakatokanga’i angé*: ‘Oku fakatautefito ‘a e ongo fo’i lēsoni ‘e ua mei he *Vitiō* ‘o e Tohi ‘a Molomoná ki he fielahí: “Hikisiá” (Sēkope 2) mo e “Ve’eteka ‘o e Hikisiá” (Hilamani 7–12).

FAKA’AONGA’I ‘O E VITIOÓ

*Fanga Kalokataile
Fakalaumālie* 8:22

‘EKITIVITĪ “FEKUMÍ” Ko e fanga kalokataile ‘oku fakailifia, fakatu’utāmaki, mo fakamate. ‘I he lolotonga e mamata ‘a e fānau akó ‘i he vitioó, kole ange ke nau feinga ke ‘ilo pe ko e hā e me’a na’á ne ‘ai ke laveangofua ai e fa’ahinga ne kai ‘e he fanga fu’u kalokataile ko ‘ení ‘i he ‘enau ngaahi ‘ohofi fakamaté.

HULU’I E VITIOÓ Na’e fa’u ke fakatatau ki ha lea ‘a ‘Eletā Poiti K. Peeka ko e “Fanga Kalokataile Fakalaumālie” (vakai ki he Conference Report, ‘Epeleli 1976, 44–47; pe *Tūhulu*, ‘Okatopa 1976, 29–31). Na’e fakatatau ‘e ‘Eletā Peeka ‘a e fanga kalokataile fakamate ‘oku nau tokoto ‘o talitali e fanga manu ‘oku ‘ikai ha’anau hu’uhu’ú ki he ngaahi angahala fakalaumālie mo ta’e totonu ‘i hotau ‘aho ní, ‘a ia ‘e lava ke fakatu’utāmaki ki hotau to’utupu.

HILI ‘A E VITIOÓ

FEALĒLEA’AKI Alea’i e ngaahi founa ‘oku laveangofua ai e fa’ahinga ‘oku ma’u ‘e he kalokataile ‘i he taimi ‘okú ne ‘ohofi ai kinautolú. ‘E lava ke tokoni atu ‘a e ngaahi me’a ko ‘ení ‘i ho’omou fealēlea’aki:

- ‘Oku fa’a lelei e fakapulí ‘a e fanga kalokataile.

- ‘Oku ‘i ai ha ní’ihi kuo lavea, hangē ko e tangata talavou mei ‘Ingilaní, ko e ‘ikai ke nau fie fanongo ki he ngaahi fakatokangá.
- ‘Oku fa’a fakalavea’i ‘e he fanga kalokataile ‘a e to’utupu, ‘a ia ‘oku nau ta’etokanga mo kei hanganoá.
- Ko e fa’ahinga ‘oku laveá ‘oku hala ‘enau fakafuofua’i e vave mo e mālohi ‘o e filí.
- ‘Oku sio e fa’ahinga ‘oku laveá ki he ní’ihi ‘oku ō pē ‘o inu kae ‘ikai fai hano ‘ohofi.
- ‘Oku tatali ‘a e fanga kalokataile ‘i he ngaahi feitu’u ‘oku ‘alu ki ai ‘a e fa’ahinga te nau ‘ohofi ke fakatōli’i ai ‘enau ngaahi fiema’ú, ‘a ia ko e feitu’u fai’anga inú.
- ‘Oku fa’a tatali pē ‘a e fanga kalokataile; ‘oku nau tuku ‘a e fanga manú ke nau ongo’i malu pē ‘i honau ‘aó pea nau tōki ‘ohofi kinautolu ‘i he taimi ‘oku nau ta’e tokanga ai.

‘EKITIVITĪ ‘I HE FOLOFOLÁ Lau fakataha ‘a e 2 Nīfai 28:20–22 pea tokoni’i e fānau akó ke nau ‘ilo ‘a e ngaahi founa ko ‘ení ‘a Sētane ‘okú ne ngāue’aki ke tau laveangofua ai ‘i he ‘ene ngaahi ‘ohofi ‘oku fai ki hotau laumālie:

- Te ne ue’i ha ní’ihi ke nau ‘ita ki he me’a ‘oku lelei.
- Pea te ne fakafiemālie’i ‘a e ní’ihi kehé, pea fakalelulelu ‘a kinautolu ke fiemālie anga fakakakano.
- ‘Okú ne fakahekeheke’i ‘a e ní’ihi kehé.

Alea’i e fai tatau ‘a e ngaahi founa ko ‘ení mo ia ‘oku ‘asi ‘i he vitioó. (‘I he ongo me’á ni fakatou’osi ‘oku hanga ‘e he ngaahi founa ‘o ‘ai e fa’ahinga ne laveá ke nau ta’etokanga ki he fakatu’utāmaki.)

Alea’i e fekau’aki ‘a e ngaahi founa ‘a Sētane mo e ngaahi akonaki halá pea mo e ngaahi me’a ‘oku fakamatata’i ‘i he 2 Nīfai 28:4–16. (‘Oku ngāue’aki ‘e Sētane ‘a e ngaahi founa ni ke fakahekeheke’i kitautolu ke lea’aki mo fai ‘a e me’a ‘oku halá. Vakai ki he ngaahi fakatātā ‘i he 2 Nīfai 28:24–29.) Ko e hā ‘oku poto pea olopoto ai ‘a Sētane ‘i he me’a ‘okú ne fai? (‘Oku fu’u lelei ‘aupito ‘ene ngaahi founa ‘o nau fakahekeheke’i ai ‘a e kakaí ke nau tui ki he ngaahi me’a ‘e taki ai kinautolu ki he mate fakalaumālie, ‘o hangē ia ‘oku ‘ikai ha ‘Otuá pe ‘ikai ha kovi ia ‘i he fai angahalá.)

FEALĒLEA’AKI Kole ki he kalasí ke nau ‘omai ha ngaahi fakatātā ‘o e founa takitaha pea alea’i pe ‘oku anga fēfē hono ‘ai ‘e he ngaahi founa ko ‘ení ke tau laveangofua ‘i he ngaahi ‘ohofi ‘a Sētane. ‘E lava ke tokoni atu ‘a e ngaahi me’a ko ‘ení:

- Tānaki atu ki hono ‘ai ko ia ‘e Sētane ke tau ‘ita ki he me’a ‘oku lelei, ‘okú ne ‘ai ha ní’ihi tokolahi ke nau puputu’u ‘i he me’a ‘oku lelei mo e me’a ‘oku koví (vakai ki he 2 Nīfai 15:20; Molonai 7:14). ‘Oku tokolahi e fa’ahinga ‘oku nau pou pou’i e fakatōtamá, fakavahavaha fanau ki he kakai te’eki malí, totonu fakasivile ‘a e kau fakasōtomá, mo e ngaahi faiva, hiva,

ngaahi polokalama televīone 'oku ne fakatupu e tō'onga fakasekisuale, 'a ia 'oku nau pou pou'ī mālohi 'a e faiangahalá.

- 'Oku toutou fakahoko fakafo'ituitui e me'a ko ia ne 'uhinga ai hono fakalelulelu kinautolu 'e Sētané 'aki 'enau feinga ke malu'ī e tu'unga fakalelulelu 'oku nau 'ī aī. Ko e ngaahi kupu'ī lea hangē ko e "He 'ikai ke ne uesia au" pe "'Oku ou lava pē 'o tokanga'ī au" pe "'Oku ou matu'otu'a fe'unga ke u lava'ī ia" 'oku nau tala kotoa mai ha ni'ihī fakafo'ituitui 'oku 'ikai ke nau 'ilo hono fakatu'utāmaki.
- 'Oku tautefito 'a e mo'uangofua ki he fakahekeheke ko 'enī ki he kau fielahī. 'Oku tokolahi ha ni'ihī 'oku nau holi ki he fakahihiki ko ia 'oku nau lelei ange 'i he kakai kehē.

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ Lau mo e kalasí 'a e 2 Nīfai 28:14, 30 pea alea'ī pe 'e anga fēfē ha lava ke faka'ehi'ehi fakafo'ituitui mei he ngaahi founga 'a Sētané mo 'ene ngaahi 'ohofi fakatu'utāmaki. ('Oku pēhē 'e he

veesi 14 kuo nau hē kotoa pē tukukehe ha tokosi'ī 'a ia ko e kau angimui angavaivai 'o Kalaisi; pēhē 'e he veesi 30 'e foaki 'e he 'Eiki ki He'ene fānau 'a e 'otu lea ki he 'otu lea, pea ko kinautolu 'oku fanongo mo muimui ki He'ene akonaki 'e toe foaki atu ha me'a lahi ange.)

Alea'ī pe 'oku anga fēfē 'a e hanga 'e he talangofua ki he fakahinohino 'a e Laumālie Mā'onī'onī, ko e ngaahi folofolá (tautefito ki he Tohi 'a Molomoná), ngaahi mātu'á, kau taki 'o e Siasí, mo e ngaahi kaume'a lelei 'o 'ai ke tau lava 'o faka'ehi'ehi ai mei he ngaahi fakatu'utāmaki 'oku 'ikai ke tau lava ke sio ki aī.

FAKA'OSÍ Toe vakai ki he lea na'e 'osi fakahoko 'e Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni: "'Oku fakahā 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e ngaahi fili 'o Kalaisi. 'Okú ne holoki 'a e ngaahi akonaki halá pea veuki 'a e fakakikihī. . . . 'Okú ne malu'ī 'a e kau molomolomuiva'e angavaivai 'o Kalaisi mei he ngaahi fa'ufa'u kovi, ngaahi founga, mo e ngaahi tokāteline 'a e tēvoló 'i hotau 'ahó."

6 Sēkope 2

HĪKISIÁ

Fakatokanga'ī angē: Ko e 'uluaki 'eni 'o e ongo ako 'e ua fekau'aki mo e hīkisiá mei he *Vitiō 'o e Tohi 'a Molomoná*. Ko e ako hono uá ko e "Ve'eteka 'o e Hīkisiá" (Hilamani 7–12). Na'e faka'uhinga'ī 'e Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni 'a e hīkisiá ko e "fakafili ki he 'Otuá mo e fakafili ki hoto kāingá" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1989, 3; pe *Ensign*, Mē 1989, 4). 'Oku fakamamafa'ī mai 'e he ako ko 'enī ke fakatokanga'ī 'a e fielahī. 'Oku fakamamafa'ī 'e he ako hono uá 'a e ngaahi ola 'o e fielahī pea mo 'ene uesia 'a e sosaietī.

TAUMU'Á

Ke tokoni'ī 'a e fānau akó ke nau 'ilo'ī ko e angahala 'o e hīkisiá 'a e tāufehi'a ki he ni'ihī kehē.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

FAKAFE'ILOAKI Ko e tokoni lelei taha ki he ako ko 'enī ko e lea ko ia 'a Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni na'e fai 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 'o e 1989, na'e lau ko ia 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (vakai ki he Conference Report, 'Epeleli 1989, 3–7; pe *Ensign*, Mē 1989, 4–7). 'I ho'o teuteu ke ako'ī 'a e lēsoni ko 'enī, mahalo 'e lelei ke ke mātu'aki lau e lea 'a Palesiteni Penisoni pea to'o e ngaahi konga lalahi 'o 'ene leá.

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ 'E lava ke tokoni atu 'a e me'a ko 'enī, 'i ho'omou lau mo alea'ī mo e kalasí 'a e Sēkope 2:1–16:

- **Veesi 6–11:** Ko e hā e ongo 'a Sēkope 'o fekau'aki mo hono fatongia?

- **Veesi 12–13:** Na'e tāpuekina fēfee'ī 'e he 'Otuá 'a e kau Nīfai?
- **Veesi 13:** Ko e hā e angahala ne fakatokanga ai 'a Sēkope ki he kau Nīfai? (Hīkisiá.) Ko e hā ha me'a 'e ua na'a nau fai ke fakamahino ai 'enau hīkisiá? (fesiosiofaki 'i he tu'unga 'o e ngaahi koloá pea mo e fakamavahevahe'ī 'e tu'umālie mei he masivá.)
- **Veesi 14–16:** Fakatatau ki he ngaahi veesi ko 'enī, 'oku anga fēfē 'a e 'afio mai 'a e 'Otuá ki he angahala ko 'enī ko e hīkisiá? ('Okú Ne fakalili'a ai. 'Oku fakalielia 'a e hīkisiá, pea te ne faka'auha hotau laumālie.)

FEALĒLEA'AKI Alea'ī e founga 'oku hanga ai 'e he hīkisiá 'o uesia kitautolu 'i he 'aho ní. Mahalo te ke loto ke 'eke 'a e ngaahi fehu'ī ko 'enī:

- Ko e hā hono lahi e mamahi te tau a'usia mei he angahala ko e hīkisiá?
- 'Oku tau kei tofanga nai 'i he ngaahi me'a tatau 'o e hīkisiá 'o hangē ko ia na'e hoko he taimi 'o Sēkopé? (hangē ko e fesiosiofaki 'i he tu'unga 'o e koloá mo e fakamāvahevahe'ī 'a e tu'umālie mei he masivá.)
- 'Oku anga fēfē hono faka'auha 'e he hīkisiá hotau ngaahi laumālie?

FAKA'AONGA'Ī 'O E VITIOÓ

Hīkisiá 9:51

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau fekumi pe ko e hā e faka'uhinga 'a Palesiteni Penisoni ki he hīkisiá.

HULU'I 'A E KONGA 1 Ko e kongā 1 (4:48) 'oku 'asi ai ha fānili Siasi 'oku nau fakamoleki honau taimi 'i ha senitā komipiuta 'i he kaha'ú 'o nau fetaulaki ai mo e ngaahi me'a kehekehe fekau'aki mo e hikisiá.

FAKATĀTĀ Alea'i mo e kalasí 'a e kongā 1 'o e vitioó. Alea'i e ngaahi fehu'i ko 'ení mo e ngaahi leá pea tā e fakatātā 'oku 'oatu hení ki he palakipoé:

- Ko e hā 'a e 'ulungāanga tefito 'o e hikisiá? (Tāufehi'a)
- Ko e hā 'a e tāufehi'a? ('Oku 'uhinga 'a e "Tāufehi'á ko e 'fehí'a kia, fakatupu fili kia, pe ko ha tu'unga 'o e fakafepaki.' Ko e fa'ahinga mālohi ia 'oku loto 'a Sētane ke pule'i 'aki kitautolú" ['Ēsela Tafi Penisoni, 'i he Conference Report, 'Epeleli 1989, 3; pe *Ensign*, Mē 1989, 4].)
- 'E lava fēfē ke tau 'ilo'i 'oku tau halaia 'i he hikisiá? (Kapau 'oku tau ma'u 'a e ngaahi ongo tāufehi'á, fakatupu fili, pe fakafepaki ki he ni'ihí kehé, ta 'oku tau ma'u 'a e hikisiá.)

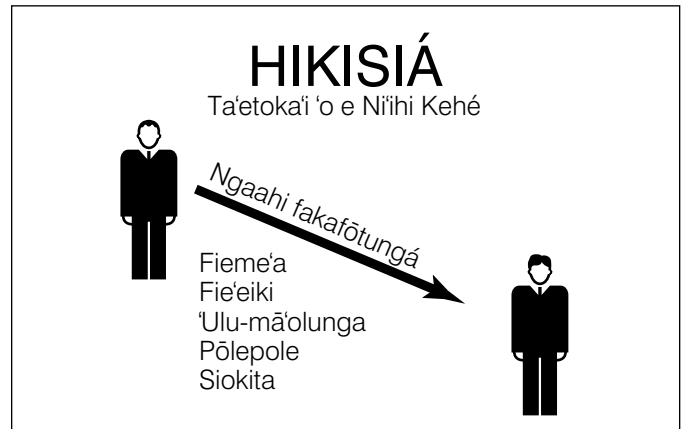
FEALĒLEA'AKI 'E fekau'aki fēfē 'a e ngaahi lea 'a Palesiteni Penisoni 'i he kongā 1 pea mo Lisá?

- "'Oku 'ahi'ahi'i faka'aho kitautolu ke tau tukuhifo 'a e ni'ihí kehé kae hiki hake kitautolu" ('i he Conference Report, 'Epeleli 1989, 4; pe *Ensign*, Mē 1989, 4). (Na'e pehē 'e Lisa ia 'okú ne sai ange ia 'ia Senifā.)
- "'I he ngaahi lea 'a C. S. Luisi: '... Ko e fakatatau 'okú ne 'ai koe ke ke fielahí: ko e fiefia ke mā'olunga ange 'i he taha kotoa pē" ('i he Conference Report, 4; pe *Ensign*, 4). (Na'e loto 'a Lisa ke 'ilo'i 'e he tokotaha kotoa pē, 'o kau ai 'a Seni, 'okú ne sai ange ia 'ia Senifā.)
- "'Oku 'ai 'e he fielahí 'a e tangata kotoa pē ko hono fili 'aki 'ene fakafepaki'i honau potó, ngaahi fakakaukáu, ngaahi ngāué, koloá, ngaahi talēnití, pe ko ha fa'ahinga me'afua fakamāmani pē 'e lava ke fakavahava'a ai ki he ni'ihí kehé" ('i he Conference Report, 4; pe *Ensign*, 4). (Na'e ngāue'aki 'e Lisa 'a e ngaahi valá mo e pa'angá ke fakamahino'i ai kiate ia 'okú ne laka ange ia 'ia Senifā.)

Na'e anga fēfē hono faka'ali'ali mai 'e Lisa 'a e tāufehi'á? (Na'e faka'ali'ali 'e Lisa 'ene tāufehi'a ki hono kāingá 'aki 'ene fakakaukau 'okú ne lelei ange ia 'i he ni'ihí kehé.)

FAKATĀTĀ Ko e hikisiá 'a Lisá mei he'ene sio laló koe'uhi na'á ne pehē 'e ia 'okú ne laka ange ia 'i he ni'ihí kehé. Tokoni ki he fānau akó ke faka'aonga'i 'enau

mahino ki he natula 'o e hikisiá 'aki ha'anau tā 'i he palakipoé ha fakatātā tatau mo ia'oku hā atu 'i laló. Lisi fakataha mo e kalasí e ngaahi fakafōtunga 'o e hikisiá hangē ko e siolaló (fieme'a, fie'eiki, angahiki, pōlepole, siokita, tuku hifo, mo e ngaahi me'a pehē).

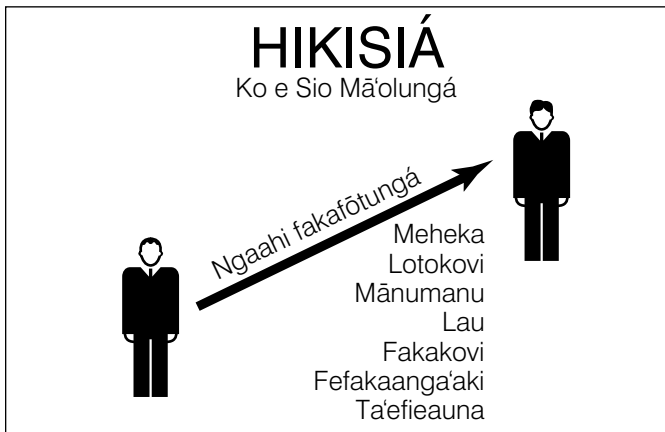

FEALĒLEA'AKI Alea'i mo e kalasí 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Na'e anga fēfē hono faka'ali'ali 'e Seni 'a e tāufehi'á? (Na'á ne fakahā na'e 'ikai ke ne sai'ia 'ia Lisa.)
- Ko e hā e 'uhinga ne 'ohovale ai 'a Seni 'i he'ene 'ilo 'okú ne halaia 'i he hikisiá? (Na'á ne fakakaukau ia ko e kakai fie'eiki pē mo fieme'a hangē ko Lisá 'oku nau ma'u 'a e hikisiá.)
- Ko e hā e 'uhinga ne faingata'a ange ai kia Seni ke ne fakatokanga'i 'ene hikisiá mei he hikisiá 'a Lisá? ("Ko e hikisiá ko ha angahala 'oku tau lava ke 'ilo'i ngofua 'i he ni'ihí kehé kae faingata'a ke tau fakatokanga'i 'iate kitautolu" [Penisoni, 'i he Conference Report 5; pe *Ensign*, 5].)
- 'E anga fēfē 'a e felāve'i 'a e lea ko 'ení mo Seni? "Ko e tokolahi taha 'o kitautolú 'oku tau pehē ko e hikisiá ko ha angahala ia 'oku fakahoko pē 'e kinautolu 'i 'olungá, hangē ko e kau tu'umālié mo e kau akó, 'oku nau sio lalo kiate kitautolu. ... Neongo ia, 'oku 'i ai ha alanga mahaki ia 'oku tau mei tofuhia kotoa ai—'a ia ko e hikisiá 'i he sio mā'olungá" (Penisoni, 'i he Conference Report, 5; pe *Tūhulu*, 5). (Na'e ongo'i tonuhia pē 'a Seni 'i he'ene fakaanga'i 'a e fie'eiki 'a Lisá pea mo 'ene fakaanga'i lahi 'o Lisá.)
- Ko e hā e 'uhinga 'oku "meimei ke tofuhia" ai 'a e tokolahi 'i he fa'ahinga hikisiá ko ia ko e sio mā'olungá, 'o lahi ange 'i he fa'ahinga hikisiá ko ia ko e siolaló?
- Ko e hā e founga 'oku fakae'a mai ai 'a e fa'ahinga hikisiá ko 'ení 'oku meimei ke tofuhia ai 'a e tokolahi?

SĪPINGA Ko e hikisiá 'a Sení ko e sio mā'olungá. Tokoni ki he fānau akó ke faka'aonga'i 'enau mahino ki he fa'ahinga hikisiá ko 'ení 'aki ha'anau tā ha fakatātā ko hono fika tolú ia ke meimei tatau mo ia 'oku 'asi atu 'i laló. Alea'i mo e kalasí e ngaahi anga 'o e fa'ahinga hikisiá ko 'ení. ("Oku fakahā mai ia 'i ha ngaahi founga

lahi, hangē ko e fefakaanga'aki, lau, felotokovi'aki, lāunga, fakamole 'o laka ange 'i he pa'anga hū mai, meheka, mānumanu, 'ikai loto ke fakahā 'a e hounga'ia mo e fakalāngilangi ke hiki hake ai ha taha, mo e ta'efieauna mo e lotokovi" [Penisoni, 'i he Conference Report, 5; pe *Tūhulu*, 5].) Ko e hā e 'uhinga 'oku 'ikai ke fa'a lava ke fakatokanga'i ai 'e he tokolahi 'a e ngaahi tō'onga mo e ngaahi 'ulungāanga ko'eni ko e faka'ilonga mahino ia 'o e hīkisiá? ("Ko e hīkisiá ko ha angahala ia 'oku 'ikai ke mahino lelei, pea 'oku 'i ai 'a e tokolahi 'oku nau fai 'a e angahala ko 'eni 'i he ta'e'ilo. . . 'I he folofolá 'oku 'ikai ha me'a ia ko e hīkisiá mā'oni'oni—'oku lau ma'u pē ia ko e angahala" [Penisoni, 'i he Conference Report, 3; pe *Tūhulu*, 4].)

'EKITIVITĪ "FEKUMĪ" Kole ki he fānau akó ke nau feinga ke 'ilo pe ko e hā e ngaahi tākiekina na'e fai 'e he ngaahi kaungāme'a 'o Sitivi ki he'ene hīkisiá.

HULU'I 'A E KONGA 2 'Oku 'asi 'i he kongā 2 (1:45) 'a Sitivi 'okú ne hū atu ki honau 'apí, pea sio ai mo hono ngaahi kaungāme'a 'i ha fo'i vitio 'oku ta'efe'unga.

FEALĒLEA'AKI Alea'i e kongā 2, pea fakakaukau'i pe 'oku anga fēfē 'a e fekau'aki 'a e lea ko 'eni 'a Palesiteni Penisoni 'i he konifelenisi lahí pea mo Sitivi:

- "Ko e talangata'á ko ha mālohi ia 'o e hīkisiá ke fakafepaki ki ha taha 'oku pule mai kiate kitautolu" ('i he Conference Report, 5; pe *Tūhulu*, 5). (Na'e 'ikai ke loto 'a Sitivi ke talangofua ki he me'a na'e kole ange 'e he'ene fa'eé.)
- "'Oku 'ikai ke fa'a tali lelei 'e he fielahí 'a e fale'i pe fakahinohinó" ('i he Conference Report, 5; pe *Tūhulu*, 6). (Na'e 'ikai ke loto 'a Sitivi ke tali 'a e fale'i 'ene fa'eé. Na'á ne fokotu'u ia ke mā'olunga 'i he ngaahi lao 'o honau 'apí.)
- "'Oku hanga 'e he feke'ike'i 'i hotau ngaahi fāmilí 'o tuli ke mama'o 'a e Laumālie 'o e 'Eiki" ('i he Conference Report, 5; pe *Tūhulu*, 6). (Na'e fakafepaki 'a Sitivi ki he'ene fa'eé, kae 'ikai talangofua.)

Ko e hā e founa ne fakae'a mai ai 'a e fakafilí 'a Sitivi? (Na'á ne fakafepaki ki he'ene fa'eé. Na'á ne 'i ha tu'unga

'o e fakafepaki ki he'ene fa'eé, hono mafai, mo e ngaahi lao 'a e fāmilí.)

Tānaki atu 'a e ngaahi me'a ko 'eni na'e 'asi atu 'i he kongā 2 ki he 'uluaki fakatātā ko ia 'o e hīkisiá.

'EKITIVITĪ "FEKUMĪ" Kole ki he fānau akó ke nau feinga ke 'ilo'i ha faito'o ke ta'ofi 'aki e hīkisiá.

HULU'I 'A E KONGA 3 'Oku 'asi 'i he kongā 3 (3:18) 'a e faka'osi ko ia 'a e talanoa 'a Sitivi mo 'ene fa'eé.

HILI 'A E VITIOÓ

FEALĒLEA'AKI Alea'i 'a e kongā 3, pea sio angé pe ko e hā e fekau'aki 'a e ngaahi lea ko 'eni 'a Palesiteni Penisoni 'i he konifelenisi lahí pea mo Sitivi:

- "'Oku ngāue'aki 'e kinautolu [kau fielahí] 'a e langomakí ke fakatonuhia'i mo kumi 'uhinga 'aki 'enau ngaahi vaivaí mo e ngaahi melé" ('i he Conference Report, 5; pe *Tūhulu*, 6). (Na'e kumi 'uhinga 'aki 'e Sitivi ki he'ene fa'eé 'ene pehē ko e faivá na'e ha'u ia mo hano kaume'a, pea 'e sai pē ke nau sio ai.)
- "'Oku manavahē ange 'a e fielahí ki he fakamaau 'a e tangatá 'i he fakamaau 'a e 'Otuá" ('i he Conference Report, 4; pe *Tūhulu*, 5). (Na'e manavahē a Sitivi ke fakafepaki'i hono ngaahi kaungāme'a. Na'á ne fakahā'i mai 'i he me'a ko 'eni na'e tokanga ange ia ki he anga e fakakaukau 'a hono ngaahi kaungāme'a 'i he anga e fakakaukau mai ko ia 'a e 'Eiki.)
- "Ko e faito'o 'o e hīkisiá ko e anga-fakatōkilalo—angamalū, angavaivai. . . Ko e loto fakatomalá mo e loto mafesifesi" ('i he Conference Report, 6; pe *Tūhulu*, 6). (Na'e 'ilo 'e Sitivi ko e founa ke ta'ofi 'aki 'a e hīkisiá ko e angavaivai.)
- "'Ko 'etau ngaahi taumu'a ki he ngaahi me'a 'oku tau faí 'oku 'asi 'ia 'i he feitu'u 'oku fai ai 'a e angahalá. Na'e pehē 'e Sīsū 'okú Ne fakahoko 'ma'u pē 'a e ngaahi me'a ko ia' 'oku fakahōifua ki he 'Otuá" ('i he Lipooti Konifelenisi, 4; pe *Tūhulu*, 5). (Na'e lahi ange 'a e fakakaukau 'a Sitivi ke fakafiemālie'i hono ngaahi kaungāme'a 'i he fakahōifua ki he 'Otuá.)

FAKA'OSÍ Mahalo te ke loto ke vahevahe 'a e lea ko 'eni 'a Palesiteni Penisoni mei he konifelenisi lahí:

"Oku fie ma'u 'e he 'Otuá ha kakai angavaivai. Te tau lava ke fili ke angavaivai pē ko hono fakavaivai'i kitautolu. Na'e pehē 'e 'Alamā, "Oku monū'ia 'a kinautolu 'oku nau fakavaivai'i 'a kinautolú ta'e ngaohi 'a kinautolu ke nau angavaivai' ('Alamā 32:16).

"Tau fili ke tau angavaivai. . .

"Te tau lava ke fai ia. 'Oku ou 'ilo te tau lava" ('i he Conference Report, 6; pe *Tūhulu*, 6–7).

Kole ki he fānau akó ke nau fakasio 'a e 'elemēniti 'o e hīkisiá 'i he hokohoko atu ko ia 'enau lau 'a e Tohi 'a Molomoná.

Fakatokanga'i angé: Mahalo 'e fie ma'u ha kalasi lahi ange 'i he tahā ki hono ako'i 'a e Sēkope 5–6. 'E fie ma'u ke toe fakalahi atu e taimi ki hono teuteu'i ko ia 'a e kongā 'o e Sēkope 5.

TAUMU'Á

Ke tokoni'i 'a e fānau akó ke mahino na'e fakamovetevete'i 'a e fānau 'a 'Isilelí 'i he māmaní pea 'oku tāpuekina 'a e pule'anga kotoa pē 'i hono tānaki faka'osi 'e he 'Eiki 'Ene fānau.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

'EKITIVITĪ KI HE MATEUTEÚ 'Eke ange pe 'oku anga fēfē 'a e hangē 'a e folofolá ko ha matasio'atá. Ko e hā hono ui 'o e fa'ahinga fakafehoanaki ko 'ení? (Lea fakatatau mo e lea fakatātā.) 'I he taimi 'oku lōloa ai hano fakahoa 'o ha me'a pea laka ange 'i he tu'unga 'e tahā hono faka'uhingá 'oku fa'a ui leva ia ko ha talafakatātā pe ko ha talanoa fakatātā. 'Oku 'i he tohi 'a Sēkope 5 'a e taha 'o e talanoa fakatātā lelei taha 'i he kotoa 'o e folofolá. Ko e hā e me'a 'oku fakafehoanaki? (vakai ki he Sēkope 5:3). (Ko e fale 'o 'Isilelí ki ha 'ōlive kolo.)

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ 'Eke pe ko e hā e 'uhinga 'o e kupu'i lea "fale 'o 'Isilelí" 'i he Sēkope 5:3 (ko e hako ia 'o e ha'a 'e toko hongofulu mā ua 'o 'Isilelí; vakai ki he futinouti (footnote)3a). Ko 'Isilelí ko e hingoa ia na'e foaki ange 'e he 'Eiki ki he mokopuna 'o 'Ēpalahame ko Sēkopé. 'I he Fuakava Motu'á, na'e 'iloa e ngaahi foha 'e toko hongofulu mā ua 'o 'Isilelí mo honau ngaahi hakó ko e ha'a ia 'e toko hongofulu mā ua 'o 'Isilelí.

FAKA'AONGA'I 'O E VITIOÓ

*Ko e Talanoa Fakatātā
'o e 'Akau ko e 'Olivé 14:33*

VAKAI'I FAKALUKUFUA 'O E VITIOÓ 'Oku 'asi 'i he Sēkope 5 'a e 'a'ahi 'e fā 'a e pule 'o e ngoué ki he'ene ngoué 'o hangē ko 'ení: 'uluakí, veesi 4–14; uá, veesi 15–28; tolú, veesi 29– 60; mo e faá, veesi 61–77 (vakai ki he *Tohi Lēsoni 'a e Fānau Akó 'i he Tohi 'a Molomoná* [Lēsoni Fakalotu 121 mo e 122], 162). Ko e kongā 'uluaki 'o e vitioó 'oku fakafe'iloaki ai 'a e fānau akó ki he anga hono tauhi 'o e ngoue 'ōlivé. Konga 2–4 'oku fakamatala fakanounou ai ki he ola 'o e ngaahi fuofua 'a'ahi 'e tolu ki he ngoué. Ko e kongā 5 'oku fakatāta'a'i ai 'a e ngāue 'oku fai 'i he ngoué 'i hotau 'ahó ko e teuteu ki he 'a'ahi 'a e pule 'o e ngoué hono faá mo e faka'osí. 'I he vaha'a 'o e ngaahi kongā ko 'ení tuku ke faka'aonga'i 'e he fānau akó 'enau folofolá ke 'a'ahi ai ki he ngoué.

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau feinga ke 'ilo 'a e founa 'oku hoko 'a e 'auhaní, kelí, fafanga, mo e fakahoko 'o e ngaahi fu'u 'ōlivé ki 'Isilelí.

HULU'I E KONGA 1 'Oku 'asi 'i he kongā 1 (6:54) ha kalasi semineli 'oku nau 'a'ahi ki ha ngoue 'ōlive 'i he Fuakava Motu'á. Hili 'enau ako 'o potu 'i he ngāue he ngoué, na'e fakahā leva kiate kinautolu ha fu'u 'ōlive popo 'o tatau mo ia 'i he talanoa fakatātā 'a Seinosí.

Fakatokanga'i angé: Ko e hingoa 'o e tokotaha ngāue ko Siosefa, 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ki he Fakamo'uí pe ko ha toe taha pē. 'Oku hoko pē ia ko e tokotaha fakahinohino.

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ Hili ho'omou mamata 'i he kongā 1, mahalo te ke loto ke mou toe sio ki he Sēkope 5 pea fai e ngaahi fehu'i hangē ko 'ení:

- **Veesi 3:** 'I he talanoa fakatāta'a, ko hai 'a e 'eiki 'o e ngoué? (Sīsū Kalaisi.)

Ko e hā 'a e ngoué? (vakai ki he futinouti 3b; Fakahinohino ki he Kaveingá, "Ngoue 'a e 'Eiki," 556). (Ko e māmaní.)

Kapau kuo kamata ke popo 'a e fu'u 'ōlivé, ko e hā leva e me'a 'oku hoko ki 'Isilelí? (vakai ki he ki'i fakamatala 'i laló 3d). (Kuo hē 'a 'Isileli mei he mo'oní.)

- **Veesi 4:** Ko e hā ha me'a 'e fai 'e he 'Eiki 'o e ngoué, 'i he taimi 'oku kamata ke popo ai ha fu'u 'akau? ('Auhani ia, keli takai ai, mo fafanga'i pe 'ai ki ai ha faito'o kelekele.)

'Oku 'uhinga nai ki he hā 'a e 'auhaní, kelí, mo e fafanga'i 'i hono 'ai ki 'Isilelí? (vakai ki he futinouti 4a). ('Oku fekau atu 'e he 'Eiki 'Ene kau palōfitá ke ngāue ki 'Isileli. 'Okú Ne faka'ai'ai 'Ene fānau ke nau talangofua pea 'omai ha fua 'oku lelei.)

- **Veesi 7:** 'E lava fēfē 'e he fakahokó ke tokoni ki ha fu'u 'akau kuo popo? (Ko e ngaahi va'a kuo maé 'e lava ke fetongi'aki ha ngaahi va'a lelei mei he fu'u 'akau 'e taha.)

- **Veesi 8:** Ko e hā e 'uhinga 'o e 'ave 'o e ngaahi va'a kei mui mo litolitó? (vakai ki he futinouti 8a). (Ko hono fakamovetevete'i 'o 'Isilelí.)

- **Veesi 10:** Ko e hā e me'a 'oku fakafofonga'i 'e he ngaahi va'a 'ōlive vaó? (vakai ki he futinouti 10a; Tikisinala 'o e Tohitapú, "Senitaile," 679). (Kau Senitaile, pe fa'ahinga 'oku 'ikai 'o e fale 'o 'Isilelí.)

Ko e hā e 'uhinga e taimi ko ia 'oku fakahoko mai ai ha "Senitaile" ki he fale 'o 'Isilelí? (vakai ki he 1 Nīfai 10:14). (Ko e a'usia 'a e 'ilo ki he Misaia mo'oní pea tali mo mo'ui'aki 'a e ongoongolelei.)

- **Veesi 14:** Ko e hā e 'uhinga 'o e fūfuu'i e ngahi va'a 'o e ngoué 'i he potu mama'o tahá? (vakai ki he futinouti 14a). (Ko hono fakamovetevete'i 'o 'Isileli 'i he ngaahi pule'anga kehekehe pea mo hono tuku pōpula 'o 'Isileli 'i he ngaahi fonua kehé.)

'EKITIVITĪ 'E lava ke tokoni 'a e fakatātā ko 'ení ke mahino ki he fānau akó 'a e talanoa fakatāta'a. Tufa ha la'i pepa hinehina ke takitaha 'a e fānau akó pea kole ange ke nau tā e fu'u 'ōlive koló 'i he tuliki fakato'omata'u 'o e la'ipepá pea tā ha va'a 'ōlive takitaha 'i he ngaahi tuliki 'e tolú. 'Oku fakafofonga'i 'e he ngaahi va'a 'a e ngaahi va'a ne fakamovetevete'i 'i he potu

mama'ō taha 'o e ngoué. Tohi 'a e ngaahi fo'i lea ko 'eni 'iate kinautolu "Kelekele Kakā tahā," "Kelekele Kakā," mo e "Kelekele Lelei." Fakahingoa e fu'u 'akau ko e "Ōlive Koló." Ki he tafa'aki 'o e va'a 'ōlive takitaha pea mo e fu'u 'ōlive koló tohi ai "Ngaahi 'A'ahi" mo e "1," "2," "3," mo e "4" Mahalo te ke loto ke tā ha fakatātā tatau 'i he palakipoé. Fakahingoa e 'uluaki 'a'ahi 'o hangē ko 'ene 'asi 'i he fakatātā 'i laló:

KELEKELE KAKĀ TAHĀ	KELEKELE KAKĀ
	
NGAAHI 'AAHÍ 1: Tō e ngoué 2: + 3: - 4: +	NGAAHI 'AAHÍ 1: Tō e ngoué 2: + 3: - 4: +
KELEKELE LELEI	'ŌLIVE KOLO
	
NGAAHI 'AAHÍ 1: Tō e ngoué 2: +- 3: - 4: +	NGAAHI 'AAHÍ 1: Fakahoko 2: + 3: - 4: +

'EKITIVITĪ "FEKUMĪ" Kole ange ki he fānau akó ke nau feinga ke 'ilo 'a e 'uhinga 'o e fetongi 'o e valá 'i he kongā 2. ("Oku fakafongā 'i 'e he valá 'a e liliu mei he taimi 'o e Fuakava Motu'á ki he taimi ko ia 'o Kalaisí.)

HULU'I E KONGA 2 Na'e hoko 'a e kongā 2 (2:13) hili hono ha'i 'a e fakahoko na'e faí. Na'e 'ahi'ahi'i 'e he kalasi semineli 'a e fua 'o e 'ōlive koló pea nau 'alu leva ke mamata ki he ngaahi va'a 'i he potu mama'ō taha 'o e ngoué.

'EKITIVITĪ "I he taimi 'oku lelei ai 'a e fuá (kolo), 'ai ha faka'ilonga tñaki (+) 'i he tafa'aki 'o e 'a'ahi; 'i he taimi 'oku kovi ai 'a e fuá (vao), 'ai ha faka'ilonga kole (-). 'Eke pe na'e fua lelei pe fua kovi 'a e 'ōlive koló (fua lelei; vakai ki he Sēkope 5:17). 'Ai ha faka'ilonga tñaki 'i he 'a'ahi hono uá. Tuku ke kumi e fānau akó ki he Sēkope 5:19–25 ke 'ilo pe ko e hā e fa'ahinga fua ne ma'u 'e he va'a takitaha na'e fakamovetevete'i. Hiki 'enau ngaahi talí 'o hoko atu 'i he feitu'u ko ia 'oku 'atā 'i he 'a'ahi hono uá.

Fakatokanga'i angé: Ko e va'a 'i he kelekele lelei 'oku fua lelei pea ko e fua kovi 'oku 'uhinga ia ki he kau Nifai pea mo e kau Leimaná (vakai ki he 'ulu'i vahe kia Sēkope 5).

'EKITIVITĪ "FEKUMĪ" Kole ki he fānau akó ke nau mamata 'i he kongā 3 ke ma'u ai 'a e ngaahi tali tonu ki he 'ekitiviti ki mu'á.

HULU'I E KONGA 3 'Oku 'asi 'i he kongā 3 (1:22) 'a e lipooti 'e he fānau ako semineli e ngaahi ola 'o 'enau ngaahi 'a'ahi ki he ngaahi potu mama'ō taha 'o e ngoué (ko e 'a'ahi hono uá). Na'e toe fekau ke nau 'alu atu 'o

sio pe 'oku fēfē 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e ngaahi fu'u 'akau 'i he ngoué.

'EKITIVITĪ 'Eke ange pe ko e fa'ahinga fua fēfē 'oku 'amanaki ke ma'u 'e he fānau akó 'i he lolotonga 'a e 'a'ahi hono tolú. 'E lava ke tokoni atu 'a e ngaahi veesi ko 'eni mei he Sēkope 5:

- **Veesi 29–32:** Ko e hā e me'a na'e hoko ki he fua 'o e 'akau koló (totonú)?

- **Veesi 38–40:** Ko e hā e me'a ne hoko ki he ngaahi va'a?

'EKITIVITĪ "FEKUMĪ" Kole ki he fānau akó ke nau sio 'i he kongā 4 ke ma'u ai e ngaahi tali totonu ki he 'ekitiviti ki mu'á.

HULU'I E KONGA 4 'Oku 'asi 'i he kongā 4 (1:25) 'a hono lipooti 'e he fānau akó 'a e ta'e'aonga pe kovi kotoa 'a e fua 'o e 'akau. 'Oku faka'ali'ali kiate kinautolu 'a e ngaahi fu'u 'akau kuo ikuna'i 'e he ngaahi va'a ia 'a e aká pea 'oku fehu'i ange pe ko e hā 'enau fakakaukau ki he me'a 'oku totonu ke fa'i ki he ngaahi fu'u 'akau 'oku fua kovi.

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ Ko e hā leva e me'a 'e faí, kapau kuo kovi kotoa 'a e ngaahi fu'u 'akau? 'E lava ke tokoni atu 'a e ngaahi veesi ko 'eni mei he Sēkope 5 ke ma'u 'a e talí:

- **Veesi 41, 47:** Ko e hā e ongo 'a e 'Eiki 'o e ngoué ki He'ene ngoué?

- **Veesi 42:** Ko e hā nai e 'uhingá kapau 'e kovi e fua kotoa 'o e ngoué? (vakai ki he futinouti 42a). (Ko e hē faka'aufuli.)

- **Veesi 48:** Ko e hā e taha 'o e ngaahi me'a 'okú ne fakatupu 'a e hē faka'aufuli ko 'eni? (vakai futinouti 48a). (fielahí, pe hikisiá.)

- **Veesi 50–51:** Ko e hā e 'uhinga ne finangalo ai 'a e 'Eiki ke toe tuku atu ha ki'i taimi fuoloa ki he ngoué?

- **Veesi 52:** Ko e hā e me'a 'oku faka'ilonga'i 'e he fakahokó 'i he veesi ko 'eni? (vakai ki he futinouti 52a). (Ko hono tñaki 'o 'Isilelí.)

'EKITIVITĪ "FEKUMĪ" Kole ki he fānau akó ke nau fekumi pe ko e hā e 'uhinga 'o e ngāue 'i he ngoue 'a e 'Eiki.

HULU'I E KONGA 5 Ko e kongā 5 (2:39) ko ha hiva pea mo e fakatātā ke fakamahino'i 'aki 'a e 'uhinga 'o e ngāue 'i he ngoué he 'aho ní.

HILI 'A E VITIOÓ

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ 'I ho'omou alea'i mo e fānau akó 'a e kongā 5, tokoni ke mahino kiate kinautolu 'a e me'a 'oku fai 'e he Siasí he 'aho ní ki hono teuteu'i atu 'a e māmaní ki he Nofu Tu'i pea mo e anga 'o e hoko 'a e mēmipa kotoa 'o e Siasí ko e kongā 'i he palani 'a e 'Eiki. 'E lava ke tokoni atu 'a e ngaahi veesi ko eni mei he Sēkope 5:

• **Veesi 61:** Ko hai 'oku ui ki he ngāue? (Kau tamaio'eiki. 'E lava ke kau kotoa ki heni 'a e kau mēmipa kotoa 'o e Siasí 'oku nau loto ke fai 'a e ngāue 'a e 'Eikí, 'o 'ikai ko e kau faifekau pē.)

Ko e hā nai e 'uhinga 'o e kupu'i lea "teuteu 'a e halá"? (vakai ki he futinouti 61c). (Ko e teuteu'i ha kakai ki he Hā'ele 'Anga Uá pea mo e Nofu Tu'i. Fakamanatu ki he fānau akó 'a e kongā 'e tolu 'o e misiona 'o e Siasí ko e fakamafola 'o e ongoongoleléi, fakahaohaoa'i 'o e Kāingalotú, pea mo e huhu'i 'o e kau pekiá.)

• **Veesi 65–66:** Ko e hā e me'a 'e hoko ki he fua koví, pe kau angakoví? (Te nau 'auha 'i he tupulaki 'a e mā'oni'oni.)

• **Veesi 74:** Na'e lelei pe kovi 'a e fuá 'i he 'a'ahi hono faá? (Ne lelei kotoa 'a e fuá.)

• **Veesi 75:** Ko e hā e lea 'a e 'Eiki 'o e ngoué ki He'ene kau tamaio'eiki na'a nau ngāue 'i he ngoué ko hono fai faka'osí? ("Pea 'okú ke monū'ia; . . . te mou ma'u 'a e fiefia fakataha mo au")

FEALĒLEA'AKI Mahalo te ke loto ke 'ilo'i pe ko e hā e tu'unga 'o e mahino 'a e fānau akó ki he talanoa fakatātaá 'aki ha'o kole ange ke nau fakanounou'i ia mei he'enua ngaahi fakatātaá. Te ke lava ke toe 'eke atu mo e ngaahi fehu'i ko 'eni 'i laló:

• Ko e hā e 'uhinga ne fakamovetevete'i ai 'e he 'Eikí 'a 'Isilelí?

• 'Oku anga fēfē hono tāpuekina e ngaahi pule'anga 'o e māmaní 'i hono tānaki mai ko ia 'e he 'Eikí 'a 'Isilelí?

• 'Oku mou pehē ko e hā e 'uhinga 'oku tokosi'i ai pē 'a e kau tamaio'eiki 'oku nau loto ke ngāue 'i he ngoué? (vakai ki he Sēkope 5:70).

• 'E anga fēfē hano fakahoa e le'o 'o e 'Eikí 'i he Sēkope 5:47 pea mo ia 'i he veesi 75?

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ Lau 'a e 'ulu'i fakamatala ki he Sēkope 6. Ko e hā e me'a 'oku lave ki ai e vahe ko 'eni? Ko e hā e fakamo'oni 'a Sēkopé? (vakai ki he Sēkope 6:1–4). Ko hai na'e pehē 'e Sēkope 'e tāpuaki'i pea ko hai 'e fakamala'ia'i 'i he taimi 'e hoko ai 'a e talanoa fakatātā 'a Seinosis?

FAKA'OSÍ Tokoni ke mahino ki he fānau akó ko e talanoa fakatātā 'o e 'akau ko e 'ōlivé ko ha founa ia 'oku fakahā mai ai 'a e tokanga 'a e 'Eikí ki 'Isilelí. 'Oku totonu ke 'ilo'i lelei 'e he fānau akó mei he fakaikiiki kotoa 'o e talanoa fakatātaá, 'e 'ikai ke tukuange 'e he 'Eikí ia 'a 'Isilelí—pea 'oku kei mafao atu 'a Hono to'ukupú, 'o kole ki 'Isilelí ke nau fakatomala. 'E ngāue mo ngāue mālohi pea kātaki ta'efakangatangata 'a e 'Eikí ma'anautolu. 'I hono tānaki faka'osi 'e he 'Eikí 'Ene fānau, 'i Hono poto ma'ongo'ongá, 'e tāpuekina kotoa leva 'a e ngaahi pule'anga 'o e māmaní (vakai ki he Sēkope 6:4–8).

8 'Inosi

"PEA NA'E FAKA'AMU 'A HOKU LOTÓ"

TAUMU'Á

Ke ako'i 'a e fānau akó ki ha founa te nau lava ke a'usia fakatāutaha ai ha ngaahi me'a fakalaumālie.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

FAKAFE'ILOAKI 'Oku tokolahi e kau talavou 'i he Siasí 'oku nau a'usia ha ngaahi me'a fakalaumālie mahu'inga. 'Oku fai 'e he Laumālie 'a e fakamo'oni fekau'aki mo e ngaahi mo'oni 'o e ongoongoleléi, 'omai e ngaahi tali ki he lotú, pea mo ako'i e anga 'o e mo'uí. Neongo iá, 'oku 'i ai pē ha kakai kei talavou 'oku nau vaivai fakalaumālie pea 'ikai ke fie fekumi ki ha tupulaki fakalaumālie kae 'oua ke toki hoko ha me'a fakamamahi pe ko ha faingata'a 'i he'enua mo'uí. 'Oku 'i ai ha ní'ihí 'oku nau fiemālie pē ke talitali kae 'oua leva ke nau toki mavahe mei 'api ki he akó pe ko ha ngāue fakafaifekau pea nau toki fekumi ki ha ngaahi a'usia fakalaumālie. Ka 'oku 'ikai fie ma'u ke tatali 'a e fānau akó. Kapau 'oku nau fe'unga mo taau, 'e lava 'e he fakalaulautó mo e fu'u lotu fakamaatoato na'e foua 'e 'Inosí ke 'omi ai kiate kinautolu ha ngaahi tāpuaki fakalaumālie lahi 'i he taimi pē ko iá.

FAKA'ONGA'I 'O E VITIOÓ

"Pea Na'e Faka'amu
a Hoku Lotó" 10:20

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau feinga ke 'ilo'i e me'a na'á ne ue'i 'a Sēletí mo e anga 'ene fekumi ki he tupulaki fakalaumālie.

HULU'I 'A E VITIOÓ 'Oku 'asi 'i he vitioó ha talanoa fakaonopooni 'oku faitatau mo e talanoa 'o 'Inosí. Na'e ue'i 'a Sēletí ke fekumi ki he ngaahi tali ki he'ene me'a fakalaumālie 'i he taimi na'á ne 'ilo ai 'oku a'usia 'e hono kaume'a ko Maiká ha ngaahi me'a fakalaumālie mahu'inga.

HILI 'A E VITIOÓ

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ 'Oku fakamatala 'e he tohi 'a 'Inosí ki he ngaahi me'a fakalaumālie mahu'inga na'á ne a'usíá. 'Ai ke lau 'e he kalasí 'a e 'Inosi 1:1–5 ke nau 'ilo ai e founa ne fou atu ai ke ma'u 'a e fakamolemole 'o 'ene ngaahi angahalá. Alea'i e me'a ne a'usia 'e Sēletí 'i he kongā takitaha 'o e hoko 'a e me'á ni kiate iá. 'E lava ke tokoni atu 'a e ngaahi veesi ko 'eni meia 'Inosí:

- **Veesi 2:** Na'e "fāinga [‘a Īnosi]. . . ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá." Na'e fāinga fēfē ‘a Sēleti? (Na'á ne fai ha ngaahi fehu'i, fekumi 'i he folofolá, pea fanongo ki he mātu'á, ngaahi kaungāme'á, mo e kau faiakó.)
- **Veesi 3:** Na'e malave 'i he loto 'o Īnosí 'a e ngaahi me'a na'á ne 'osi akó. Na'e anga fēfē hono faka'atā 'e Sēleti 'a e ngaahi akonakí ke malave 'i hono lotó? (Na'á ne manatu pea fakalaulauloto ki he ngaahi me'a na'e 'osi ako'i kiате iá mo e ngaahi folofola na'a ne laú; toe vakai foki ki he futinouti 3b, 'a ia 'oku 'oatu ai ha fakafekau'aki mahino ange 'i he 1 Nifai 10:17-19.)
- **Veesi 4:** Na'e tohi 'e Īnosi, "Pea na'e faka'amu 'a hoku lotó." Ko e hā ha ngaahi faka'ilonga na'e faka'amu ki ai 'a e loto 'o Sēleti? (Na'á ne fakamoleki ha taimi ke fai ai ha'ane laukonga, fakalaulauloto, mo lotu. Na'á ne kole kia Maika ke vahevahe ange e ngaahi me'a kuó ne a'usiá.)

"Na'e tangi hake (‘a Īnosi) [ki he 'Eiki] 'i he fu'u lotu fakamaatoato." 'Oku mou fakakaukau ko e hā e me'a na'e fai 'e Sēleti ke 'ai 'ene lotú ke hoko ko ha fu'u lotu fakamaatoato? ('E lava pē ke kehekehe 'a e ngaahi tali 'a e fānau akó.) Kapau 'okú ke fie ma'u ke 'ai ho'o lotú ke fu'u fakamaatoato, ko e hā ho'o me'a 'e fai?

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ 'Oku lahi e ngaahi 'ekitiviti ne 'asi atu 'i 'olunga 'oku fekau'aki mo e fakalaulaulotó ke ma'u ha fua lelei. 'E lava ke hoko 'a e fakalaulaulotó ko ha me'a mahu'inga ke tokoni ke

mahino kiате kitautolu 'a e ngaahi me'a fakalaumalié (vakai ki he 1 Nifai 11:1; 3 Nifai 17:3).

LEA Na'e pehē 'e 'Eletā Māvini J. 'Esitoni, "'Oku tau 'oange ha faingamālie ki he Laumālie ke ne fai mai ha ngaahi fokotu'u fakalaumālie mo fakahinohino'i kitautolu, 'i he taimi 'oku tau fakalaulauloto ai. Ko e fakalaulaulotó ko ha fehokotaki'anga mālohi 'i he lotó mo e 'atamaí. . . . Kapau te tau faka'aonga'i 'a e me'a'ofa ke fakalaulaulotó, te tau lava ke 'ave 'a e ngaahi mo'oni ta'engata, pea 'ilo 'a e founga 'e lava ke tau fakakau 'a kinautolu 'i he'etau ngaahi ngāue faka'ahó" ('i he Conference Report, 'Okatopa. 1987, 24; pe *Tūhulu*, Sānuali 1988, 20).

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ Tuku ke lau 'e he fānau akó 'a e toenga e tohi 'a Īnosí ke toe ma'u ai ha ngaahi 'ilo kehe 'e lava ke tokoni ke nau a'usia lahi ange ai 'a e ngaahi me'a na'a nau akó (hangē ko 'ení, ma'u e tui kia Kalaisí, fakahaa'i ha tokanga ki he ni'ihahi kehé, mo ngāue 'aki 'a e tūkingatá).

FAKA'OSÍ Tokoni'i 'a e fānau akó ke nau 'ilo'i ha ngaahi me'a ma'ongo'onga lahi 'oku fakatatali mai ma'anautolu 'oku nau hokohoko feinga ke tupulaki fakalaumalié.

MA'U'ANGA TOKONI 'OKU FOKOTU'U ATŪ Packer, Boyd K. "Ko e Maama 'a e 'Eiki." *Tūhulu*, Tisema 1988, 32.

9 'Amenai

KO HA VAKAI FAKALŪKUFUA KI HE HISITŌLIA 'O E TOHI 'A MOLOMONÁ

TAUMU'Á

Ke tokoni'i 'a e fānau akó ke mahino e fekau'aki 'a e kakaí, ngaahi feitu'ú, mo e ngaahi me'a ko ia na'e hoko 'i he Tohi 'a Molomoná.

Fakatokanga'i angé: 'E lava ke ngāue'aki 'a e vitió ko 'ení 'i he kamata'anga 'o e ta'ú pe 'i he tohi 'a 'Amenai 'i he taimi 'oku faingata'a ke mahino ai 'a e fekau'aki 'a e kakaí, ngaahi feitu'ú, mo e ngaahi me'a na'e hokó.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

MATEUTEU Hiki 'a e ngaahi peesi ko 'ení 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he palakipoé: 142,160, 162, 189, mo e 191. Tuku ke kumi 'e he fānau akó 'a e ta'ú 'i lalo 'i he ngaahi peesi ko 'ení, pea hiki leva 'a e ngaahi ta'u ko iá 'i lalo 'i he fika 'o e peesi 'i he palakipoé. Tokoni'i e fānau akó ke nau 'ilo e 'uhinga 'oku lave tu'o tolu ai 'a e Tohi 'a Molomoná ki he taimi tatau pē. ('I he vaha'a taimi ko 'ení 'oku 'i ai ha lekooti 'e tolu 'o ha ngaahi kakai kehekehe 'e tolu.) Fakamatala'i ange 'oku fehiki'aki pehē holo 'a e hisitōlia 'o e Tohi 'a Molomoná koe'uhí he na'e 'i ai 'a e ngaahi taimi na'e hoko taimi tatau pē ha talanoa 'e ua pe toe lahi ange. Kapau 'oku 'i ai ha ngaahi faka'ilonga tohi 'o e Tohi 'a Molomoná 'a e fānau akó, pea fekau ke nau

sio ki he saati fakahokohoko 'o e taimí (pe vakai ki he peesi 204 'i he tohi fakahinohino 'a e fānau akó). Ko e vitioó ke tokoni'i 'a e fānau akó ke mahino 'a e hisitōlia 'o e Tohi 'a Molomoná 'o ngāue'aki 'a e faka'ilonga tohi ko ha fakamā'opo'opo.

FAKA'AONGA'I 'O E VITIOÓ Ko ha Vakai Fakalūkufua ki he Hisitōlia 'o e Tohi 'a Molomoná 9:25

'EKITIVITI "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau feinga ke 'ilo'i 'a e fekau'aki 'a e kakaí, ngaahi feitu'ú, mo e ngaahi me'a na'e hoko 'i he kongá 1.

HULU'I 'A E KONGA 1 Ko e kongá 1 (2:30) ko ha fakamatala nounou 'o e Tohi 'a Molomoná, 'o tokoni ki ai 'a e faka'alí'ali fakakomipiuta mo ha taha fakamatala 'oku 'ikai 'asi mai. 'Oku fakatefito 'a e fakamatalá mei he faka'ilonga tohi 'a e fānau akó, 'a ia ko ha ma'u'anga tokoni lelei kapau 'e mahino hono faka'aonga'i. Hulu'i mavahevahe 'a e ngaahi kongá ke lava 'o fakamālohia e mahinó koe'uhí he kuo pau ke feinga 'a e fānau akó ke fakamanatu'i 'a e kongá takitaha.

NGAAHI FAKAKAUKAU KE ALEA'I Mahalo te ke loto ke tā 'i he palakipoé ha faka'ilonga tohi 'oku lahi angé, 'o 'ikai ke 'asi ai e ngaahi hingoá. (Pe te ke ngaohi ha faka'ilonga tohi tatau 'aki ha pepa fefeka, pea faka'aonga'i

ha tepi ke fakapipiki'aki 'i he falikí, pe 'ai hano tatau 'o tufa.) 'I ho'oe toe fakamanatu mo e fānau akó 'a e konga 1, tokoni'í kinautolu ke mahino e vahevahe 'a e kau Nifai' mo e kau Leimaná, pea mo e founa na'e fakataha ai 'a e kau Mulekí mo e kau Nifai, ko e fononga 'i taimí, pea mo e lōloa e taimi ne tu'u ai e pule'anga 'o e kau Sēletí. Te ke lava ke kole ki he fānau akó ke nau talanoa'í e talanoá mei he 'enau manatú.

Mahalo pē te ke loto 'i he taimi ko 'ení ke sio 'a e fānau akó ki he faka'ilonga tohi 'o 'enau Tohi 'a Molomoná. Fakamatala'í ange na'e ngaohi ia ke hoko ko ha ma'u'anga tokoni ke tokoni'í ai kinautolu ke mahino 'a e Tohi 'a Molomoná.

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau tokanga makehe ki he kau Nifai na'e 'alu ke nofo mo e kau Leimaná.

HULU'I E KONGA 2 'Oku kamata e konga 2 (2:07) 'i he Tu'í ko Mosaiá 'i he fonua 'o Seilahemalá pea faka'osi ki he 'alu hono ngaahi fohá 'o ngāue fakafaifekau ki he kau Leimaná.

FEALĒLEA'AKI Tokoni ke mahino ki he fānau akó 'a e ongo pule'anga 'o Mōsaia mo Sēnifi na'e 'i ai 'i he taimi tatau (vakai ki he 'Amenai 1:12–30; Mōsaia 1; 9).

Toe vakai ki he hola 'a 'Alamā ko e Lahí mo hono kakai (vakai ki he Mōsaia 18). Toe vakai ki he ngāue fakafaifekau ki he kau Leimaná pea mo e malanga 'a 'Alamā ko e Si'í (vakai ki he 'Alamā 1–16 mo e 17–27).

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau kumi ki he ngaahi 'uhinga na'e tō ai 'a e pule'anga 'o e kau Nifai.

HULU'I E KONGA 3 'Oku kamata e konga 3 (2:18) 'i he 'Eikitau ko Molonai' pea faka'osi'aki e palōfita ko Molonai' 'i he'ene tanu e 'ū peletí 'i he A.D. 421.

FEALĒLEA'AKI Toe ki'í vakai'í 'a e kikite 'a Samuelá, ko e 'a'ahi 'a e Fakamo'uí ki he fonua ko Mahú, ko hono faka'auha 'o e kau Nifai, mo hono tanu 'e Molonai 'a e 'ū peletí.

HULU'I E KONGA 4 Ko e konga 4 (2:30) ko ha toe vakai si'í ia ki he hisitōlia 'o e Tohi 'a Molomoná. Ko e me'a pē 'a'au pe te ke faka'aonga'í pe 'ikai.

HILI 'A E VITIOÓ

FAKAMATALA FAKANOUNOU MO E FAKA'OSÍ Mahalo te ke loto ke ako 'a e fānau akó ki hono faka'ilonga'í e ngaahi me'a ko ia 'oku 'asi 'i he'enu fakailonga tohi 'i he vave taha te nau ala lavá.

10 Mōsaia 2–5

HOKO KO E FĀNAU 'A KALAI SI

TAUMU'Á

Ke tokoni ke mahino ki he fānau akó 'a e founa 'oku hanga ai 'e he Fakalelei 'o 'ai ke tau takitaha lava 'o ikuna'í 'a e tangata fakakakanó ka tau hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o Kalaisi.

Fakatokanga'í angé: Na'e ako'í 'e he Tu'í ko Penisimaní 'a e fakakaukau fekau'aki mo e ta'emahu'inga 'a e tangatá. 'I hono ako'í 'a e fo'í fakakaukau ko 'ení ta'e 'i ai ha mahino fekau'aki mo e angalelei 'a e 'Otuá pea mo e Fakalelei 'e lava ke faingata'a'ia ai ha ni'í hi 'o e fānau akó. Ko ia ai, ako'í lōua 'a e ongo fakakaukau ko 'ení 'i he 'aho tatau, neongo ko e konga folofola ko 'ení 'e toki lava ke ako'í kakato ia 'i ha ngaahi 'aho lahi.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

MATEUTEU Ke ma'u ha mahino lahi ange ki hono ako e lea 'a e Tu'í ko Penisimaní, vakai mo e kalasí ki he Mōsaia 4:7–8 pea sio ki he fuofua kupu'í lea 'o e veesi takitaha. Alea'í mo e fānau akó 'enau fakakaukau pe 'oku hangē ko e hā 'a e "tangata 'e ma'u 'a e fakamo'uí" pea ko e hā 'a e "founa 'oku hoko mai ai 'a e fakamo'uí." Lau 'a e Mōsaia 4:5–8 ke 'ilo 'a e me'a 'oku fie ma'u ke 'ilo 'e ha taha ke fakamo'uí aí. Mahalo te ke loto ke hiki 'a e ngaahi tefito ko 'ení 'i he palakipoé:

1. Ko e Angalelei 'a e 'Otuá

2. Ko e Ta'emahu'inga 'o e Tangatá

3. 'Oku fou mai 'a e fakamo'uí 'a Kalaisí 'i he Fakalelei

4. Falala ki he 'Eiki

Kole ki he kalasí ke nau fekumi ki ha ngaahi founa 'oku fekau'aki ai 'a e ngaahi tefito'í mo'oni ko 'ení 'i he'enu ako ki he lea na'e fai 'e he Tu'í ko Penisimaní. Hiki e anga 'o e mahino 'a e ngaahi tefito'í mo'oni ko 'ení 'i he tefito takitaha lolotonga ho'o lau mo e kalasí 'a e lea 'a e Tu'í ko Penisimaní.

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ Alea'í 'a e mahu'inga hono lau 'o e pōpoaki 'a e Tu'í ko Penisimaní 'aki 'a e teuteu tatau na'á ne kole ki hono kakai: 'Oua na'a va'inga 'aki 'a e ngaahi leá. "Pea fakaava homou telingá ke mou ongo'í, mo homou lotó ke mou 'ilo'í, pea mo homou 'atamaí koe'uhi ke lava ke fakamatala kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá" (Mōsaia 2:9).

Tokoni ke 'ilo 'e he fānau akó e sipinga 'a e Tu'í ko Penisimaní ki he ngāue'ofá mo e tu'unga fakatakimu'á 'aki hano ako 'o e ngaahi veesi ko 'ení mei he Mōsaia 2:

• **Veesi 10–19:** Ko e hā e 'uhinga ne loto ai 'a e Tu'í ko Penisimaní ke tauhi hono kāingá? (Na'á ne 'ilo'í 'okú ne tauhi ai pē ki he 'Otuá [vakai ki he veesi. 16–19].) 'Eke ki he fānau akó pe na'e 'i ai ha taimi ne nau tokoni ai ki ha taha koe'uhi ne nau fie ma'u ke tauhi ki he 'Otuá.

- **Veesi 20–25:** Ko e hā e 'uhinga ne fakamoleki ai 'e he Tu'i ko Penisimaní hono ngaahi 'ahó 'i he ngāue ma'a hono 'Otuá pea mo hono kakai? (Na'á ne 'ofa 'i he Fakamo'uí pea mahino ki ai 'a e angalelei 'a e 'Otuá pea mo e ta'emahu'inga 'a e tangatá.) Ko e hā e 'uhinga te tau kei mo'ua ma'u ai pē ki he Tamai Hēvaní pea mo e Fakamo'uí? ('Oku tau mo'ua kiate Kinaua 'i he'etau mo'uí mo e me'a kotoa 'oku tau ma'ú.)
- **Veesi 34:** 'E anga fēfē ha'atau fakahā 'etau hounga'ia ki he angalelei 'a e 'Otuá? ('Oku totonu ke tau foaki kotoa kiate Ia 'etau mo'uí pea mo e me'a kotoa 'oku tau ma'ú.) Ko e hā nai 'ene 'uhinga ki ha tokotaha ako ke foaki kotoa 'ene mo'uí mo e me'a kotoa 'okú ne ma'ú? (Tali 'a e fānau akó.) 'I he'etau ma'u 'a e mahino ki he angalelei 'a e 'Otuá pea mo hotau mo'ua kiate Iá, 'oku totonu nai ke tau tauhi kiate Ia he ko hotau fatongia pe 'i he'etau hounga'ia pē?

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ Ko e akonaki 'i he Mōsaia 3 na'e ma'u ia 'e he Tu'i ko Penisimaní mei ha 'āngelo (vakai ki he veesi. 2). 'I he veesi 5–11 na'e kikite 'a e 'āngeló kau kia Kalaisi. Lau e veesi 16–17. Ko e hā leva e me'a 'oku tau ako fekau'aki mo e angalelei 'a e 'Otuá?

FAKA'AONGA'Í 'O E VITIOÓ Hoko ko e Fānau 'a Kalaisi 11:29

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau feinga ke 'ilo'i e 'uhinga 'o e "tangata fakaekakanó."

HULU'I E KONGA 1 'Oku 'asi 'i he kongā 1 (3:29) 'a Linitā mo Sūsana, ko ha ongo finemui mei he ako hono 3 'o e vitió ko e, "Te u Tofa 'a e Halá." ('Oku 'ikai ke mahu'inga ia pē na'á ke mamata 'i he ako fika 3 ko 'ení ke mahino ai 'a e vitió.) Na'e 'ilo'i 'e Linitā ko e tangata fakaekakanó ko ha fili ia ki he 'Otuá.

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ 'Oku mahu'inga hono ma'u 'o ha mahino ki he fo'i fakakaukau ki he tangata fakaekakanó ke mahino ai 'a e misiona 'o e Fakamo'uí pea mo hotau mo'ua kiate Iá. Lau mo e kalasí 'a e Mōsaia 3: 19. Ko e hā 'a e tangata fakaekakanó? (Ko hotau kongā ko ē 'oku faiangahala pea loto ke muimui ki he māmaní.) Ko e hā e 'uhinga 'oku hoko ai 'a e tangata fakaekakanó ko ha fili ki he 'Otuá? (Koe'uhí he ko e angahalá mo e fakamāmaní 'okú na ta'ofi 'etau taau ke tau 'i Hono 'aó.) Ko e hā e tu'unga 'o e tangata fakaekakanó? (vakai ki he Mōsaia 16:3–5). Tokoni ki he kalasí ke nau 'ilo ki he ngaahi me'a fakatōkāteline ko 'ení:

- Na'e hanga 'e he Hinga 'a 'Ātamá 'o fokotu'u 'a e ngaahi tu'unga kotoa ki he mo'uí fakamatelié. 'Oku tau faiangahala 'i he taimi 'oku tau hinga fakatāutaha aí (vakai ki he Mōsaia 16:3).
- 'Oku faiangahala 'a e taha kotoa pē, tuku kehe pē 'a e Fakamo'uí. Ko ia ai 'i he tapa kotoa pē, kuo hinga pea anga fakaekakano kotoa (vakai ki he Mōsaia 16:3).
- Koe'uhí he kuo faiangahala kotoa, ko ia kuo mole kotoa. Ko e Fakalelei 'a e Fakamo'uí 'a e founa pē 'e

taha ke huhu'i ai kitautolu mei he anga molekina mo tōkilaló (vakai ki he Mōsaia 16:4).

- Kapau 'e nofo ai pē 'a e tangata fakaekakanó 'i hono anga tōkilaló pea 'ikai ha fanau 'ifo'ou fakalaumālie 'o fakafou 'i he Fakalelei, te ne kei hoko ai pē ko e fili ki he 'Otuá 'o ta'engata (vakai ki he Mōsaia 16:5).

Kapau 'e ako'i lelei 'a e fo'i fakakaukau ki he tangata fakaekakanó, 'oku totonu ke 'ilo leva 'e ho'o fānau akó 'a e ta'e aonga 'a e tangatá, pea mo 'ene ta'e malava ke huhu'i ia mei hono anga tōkilaló, pea mo e fie ma'u ke ma'u 'a e angalelei 'a e 'Otuá 'o fou 'i he Fakalelei. 'Oku lava ke fakahoko eni 'i he falala angavaivai ki he 'Otuá ke fe'unga ke fai 'a e me'a 'okú Ne finangalo ke tau fai.

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki ho'o fānau akó 'i he'enu vakai ki he kongā 2 ke nau kumi ha ngaahi founa 'e lava ke ikuna'i ai 'a e tangata fakaekakanó pea hoko ko e fānau 'a Kalaisi.

HULU'I 'A E KONGA 2 'I he kongā 2 (8:00) 'oku tokoni 'a e tuonga'ane 'o Sūsana ko 'Eniti mo e pīsope 'a Linitā ke na ako ki he founa ke lí'aki ai 'a e tangata fakaekakanó kae hoko ko e fānau 'a Kalaisi.

HILI 'A E VITIOÓ

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ Toe sio ki he Mōsaia 3: 19. Tokoni 'i 'a e kalasí ke mahino 'a e 'uhinga fakatōkāteline 'o e ngaahi kupu'i lea takitaha ko 'ení:

- "*Fakavaivai ki he ngaahi tākiekina 'a e Laumālie Mā'oni'oni.*" 'E lava 'e he fakavaivai ki he Laumālie 'o tataki kitautolu ke fai 'a ia 'oku totonu pe lelei (vakai ki he T&F 11:12). 'E lava 'e he Laumālie 'o liliu hotau tefito'i 'ulungāngā ke fetongi 'aki 'a e holi ke faiangahalá 'a e holi ke muimui kia Kalaisi.
- "*Lí'aki 'a e tangata fakaekakanó.*" Ko e ngaahi founa 'a e "tangata fakaekakanó" 'oku fakafonu'aki 'a e hīkisiá, siokitá, mo e angatu'u ki he 'Otuá (vakai ki he Mōsaia 16:5). Kuo pau ke fakatomala fakafu'ituitui 'a e taha kotoa mei he'ene ngaahi angahalá, kae lava ke lí'aki 'a e tefito'i 'ulungāngā ko 'ení (vakai ki he Mōsaia 26:29) pea fakavaivai ki he finangalo 'o e 'Otuá (vakai ki he Mōsaia 24:15).
- "*Hoko ko ha taha mā'oni'oni 'i he fakalelei 'a Kalaisi ko e 'Eiki.*" 'I he'etau tali loto fakatōkilalo 'a e Fakalelei 'a e Fakamo'uí, te Ne lava ke to'o 'a e ngaahi nunu'a 'o e angahalá meiate kitautolu (vakai ki he 'Alamā 34:8–16) pea 'e lava ke tau a'usia ha "fu'u liliu lahi . . . 'i hotau lotó" (Mōsaia 5:2) 'i he'etau liliu mei hotau anga tōkilaló ki ha anga mā'oni'oni (vakai ki he Mōsaia 27:25).
- "*Hoko 'o tatau mo ha kí'i tamasi'i, angavaivai, angamalū, anga-fakatōkilalo, kātaki, fonu 'i he 'ofa.*" 'Oku 'ikai ke kole mai ke tau anga fakatamasi'i, kae hoko pē 'o hangē ha tamasi'i—'o loto ke fakavaivai ki ha Tamai Mā'oni'oni, 'o fai Hono finangaló kae 'ikai ko hotau lotó (vakai ki he Nifai 11:37–38).

Kole ki he kalasí ke nau fakamanatu mo alea’i e ngaahi founa ne hanga ai ‘e he vitioó ‘o fakamahino’i ‘a e Mōsaia 3: 19.

FEKUMI KI HE FOLOFOLÁ Kole ki he fānau akó ke nau fekumi ‘i he ngaahi veesi ko ‘eni mei he Mōsaia 4 ke ‘ilo’i pe ko e hā e me’a na’e hoko ki he kakai ‘o e Tu’i ko Penisimaní:

- **Veesi 1–2:** Ko e hā e ongo ne ma’u ‘e he kakai ‘o e Tu’i ko Penisimaní, ‘a ia na’e hoko ko e kāingalotu “mālohí,” ‘i he taimi ne nau toki ma’u ai e mahino ki he fo’i fakakaukau ko ia ‘oku nau ta’e aongá? (Na’e tō mai kiate kinautolu e manavahē ki he ‘Eikí.) Ko e hā ‘a e founa na’e fakahā ai ‘e he kakai ‘enau falala ki he ‘Otuá? (Na’a nau kole ‘a e ‘alo’ofa ‘a e ‘Otuá mo kole kiate Ia ke ‘ai kiate kinautolu Hono ta’ata’a ‘o e fakalelei.) Fakatokanga’i ‘a hono ako’i fakataha ‘a e angalelei ‘a e ‘Otuá pea mo e Fakalelei, he fo’i fakakaukau ko ia ‘o e tangata fakaekakanó.
- **Veesi 3:** Ko e hā e me’a ‘oku hoko ki he kakai ‘i he taimi ‘oku nau ui ai ki he ‘Eikí ‘i he angavaivai? (Na’e fakafonu’aki kinautolu ‘a e fiefia mo e nonga pea ma’u mo e fakamolemole ‘o ‘enau ngaahi angahalá.) ‘Oku anga fēfē ‘a e hoko ‘a e me’a ko ‘eni ne nau a’usiá ko ha sippinga ia ‘o e Mōsaia 3: 19?
- **Veesi 8–10:** Ko e hā e me’a ‘oku totonu ke tau tui ki aí, kapau te tau falala ki he ‘Otuá? (Ko e ‘Otuá ‘a e Tokotaha Fakatupú, ‘okú Ne ma’u ‘a e māfimafi kotoa, pea kuo pau ke tau fakatomala mo kole fakamolemole kiate Ia.)
- **Veesi 11:** Ko e hā e me’a ‘oku totonu ke tau faí, kapau ‘oku tau falala ki he ‘Otuá? (Manatu ma’u pē ki He’ene angalelei pea mo ‘etau ta’e aongá, pea ui faka’aho kiate Ia mo tu’uma’u ‘i he tuí.)
- **Veesi 12–30:** Ko e hā e ngaahi liliu ‘oku hoko ki he Kāingalotu ‘oku nau fakafalala ki he ‘Otuá pea nau falalá kiate Iá? (‘Oku nau “fonu ‘i he ‘ofa ‘a e ‘Otuá,” “‘o taupau’i ma’u ai pē ha fakamolemole ‘o [‘enau] ngaahi angahalá,” mo “tupulaki ‘i he ‘ilo” kia Kalaisí [veesi. 12]. Pea ‘e “‘ikai te mou fie fefakamamahi’aki ‘iate kimoutolu, kae nofo melino” [veesi. 13]. ‘Oku nau

faka’aonga’i ‘enau ngaahi koloá ke tokoni ki he masivá [vakai ki he veesi. 14–25]. ‘Oku nau fakafoki ‘a e ngaahi me’a na’a nau kolé [vakai ki he veesi. 28].)

‘EKITIVITĪ ‘I HE FOLOFOLÁ Tokoni ke mahino ki he fānau akó ‘a e ngaahi veesi ko ‘eni ‘i he Mōsaia 5:

- **Veesi 2–4:** ‘Oku anga fēfē ‘a e hoko ‘a e fu’u liliu lahi ‘o e lotó? (Fakafou ‘i he Laumālie Mā’oni’oni. ‘Oku tau teuteu’i kitautolu mo ui ki he ‘Eikí ‘i he angavaivai, ka ko Ia ia ‘a e tokotaha ‘okú Ne fakahoko ‘a e liliú.) Ko e hā leva e ngaahi ola ‘o e liliu ko iá? (‘Oku ‘ikai ke tau toe ma’u ha holi ke faiangahala, ka ke failelei ma’u ai pē.) ‘Oku anga fēfē ‘a e hoko ‘a e me’a na’e a’usia ‘e he kakai ‘o e Tu’i ko Penisimaní ko ha sippinga ia ‘o e Mōsaia 3: 19?
- **Veesi 5:** ‘Oku anga fēfē ha’atau fai ha tukupā ki he ‘Eikí te tau muimui kiate Iá? (‘Oku tau ‘ai, pe fakafou, ‘etau ngaahi fuakavá ke tauhi ‘Ene ngaahi fekaú.)
- **Veesi 7:** Ko e hā e hingoa ne fakahingoa’aki ‘e he Tu’i ko Penisimaní hono kakai? Ko e hā hono ‘uhingá? (Ko e fānau ‘a Kalaisí, koe’uhí he na’e fanau’i fakalaumālie kinautolu ‘iate Ia.) Ko e hā nai e ‘uhinga ‘o e fanau’i fakalaumālie ‘i he ‘Eikí? (Ke ‘ai e ‘Eikí ke ne liliu hotau lotó fakafou atu ‘i Hono laumālié, pea fanau’i fakalaumālie ‘iate Ia.)
- **Veesi 8–9:** Ko e hā e ‘uhinga ‘o e tau’atāina? (Tau’atāina mei he ngaahi nunu’a ‘o e angahalá pea tau’atāina ke muimui ki he Fakamo’uí.)

FAKA’AONGA’Í Lau mo e kalasí ‘a e Mōsaia 27:25–26. ‘I he lolotonga e fakakaukau ‘a e fānau akó ki he folofola ko ‘ení, kole ke nau ‘eke hifo pē kiate kinautolu ‘a e ngaahi fehu’i hangē ko ‘ení: ‘Oku ou ma’u nai ‘a e mahino ki he ‘uhinga ‘oku fie ma’u ai ‘a e taha kotoa pē ke a’usia e fu’u liliu ‘o e lotó? ‘Oku ou holi nai ki he fu’u liliu ‘o e lotó? ‘Oku ‘ou li’aki nai ‘a e anga fakaekakanó? ‘Oku ou fakahoko nai ‘a e ngaahi me’a ‘e hoko ai ‘a e fu’u liliu ‘o e lotó? ‘Oku ou ‘ilo’i nai ‘a e founa ke sivi’i ai pe ‘oku ou a’usia ‘a e fu’u liliú? Kuó u ‘ai nai kiate au ‘a e huafa ‘o Kalaisí? ‘Oku ou hoko nai ko ha fānau ‘a Kalaisí?

11 Mōsaia 18:1–16

“TU’U KO E KAU FAKAMO’ONI”

TAUMU’Á

Ke toe vakai’i e kongá ‘etau fuakava papitaisó pea mo e ngaahi tala’ofa kuo fai ‘e he ‘Eikí kiate kinautolu ‘oku tauhi ‘a e fuakava ko ‘ení.

KI MU’A ‘I HE VITIOÓ

MATEUTEU Tokoni’i ho’o kalasí ke tukutaha ‘enau tokangá ‘i he’enau mo’ui faka’ahó, ki he ‘uhinga ‘o ‘enau ngaahi fuakava ‘i honau papitaisó. Tokoni ke mahino kiate kinautolu ko e taimi na’a nau papitaiso aí na’a nau palōmesi ke fai ha ngaahi me’a pau. ‘É lava ke tokoni atu eni:

- Ko e hā nai e ta'u motu'a 'okú ke fakakaukau 'oku lahi taha ai e fai 'e he kau talavou' a e tukupā ke fai ha ngāue fakafaifekau taimi kakatō?
- Neongo 'oku 'ikai ko ha fatongia 'o e kau finemuí ke ngāue fakafaifekau taimi kakato, ka 'oku nau fai nai ha tukupā ke tu'u ko e kau fakamo'oni 'o Kalaisi?
- Ko e hā nai e ta'u motu'a 'okú ke fakakaukau 'oku lahi taha ai hono fai 'e he kakaí 'enau tukupā ke mali 'i he tempalé?
- Kuó ke 'osi fehangahangai nai mo e fili ko ia pe te ke tokoni ki ha taha 'oku faingata'a'ia, tautefito kapau na'á ke faingatāmaki?
- Kuó ke 'osi fai nai ha tukupā ke fai kotoa e ngaahi me'á ni?

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ 'Ai ke lau 'e he fānau akó 'a e Mōsaia 18:6–16 ke 'ilo hotau tufakanga 'i hotau fuakava papitaisó mo e ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'oku nau tauhi 'a e fuakavá ni. Mahalo te ke loto ke hiki e ngaahi fakakaukau 'a e fānau akó 'i he palakipoé. 'E lava ke tokoni atu 'a e saati ko 'ení:

Ko Hotau Tufakanga 'i he Fuakavá

"Fiehū ki he loto'ā 'o e 'Otuá" (veesi. 8)

"Loto . . . ke ui ko hono kakai" (veesi. 8)

"Loto ke fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá" (veesi. 8)

"Loto ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangi" (veesi. 9)

"Fakafiemālie'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālie'" (veesi. 9)

"Tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he kuonga kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē" (veesi. 9)

"Fakamo'oni kiate ia kuo mou fai ha fuakava kiate ia" (veesi. 10)

"Tauhi kiate ia mo fai 'ene ngaahi fekaú" (veesi. 10)

Ko e Ngaahi Tala'ofa 'a e 'Eikí

Huhu'i 'e he 'Otuá" (veesi. 9)

"Lau fakataha mo kinautolu 'o e 'uluaki toetu'u" (veesi. 9)

"Ma'u 'a e mo'ui ta'engatá" (veesi. 9)

"Lilingi hifo 'o lahi ange kiate kimoutolu 'a hono Laumālie'" (veesi. 10, 13)

"Foaki kiate koe 'a e mo'ui ta'engatá, 'i he huhu'i 'a Kalaisi" (veesi. 13)

"Fakafonu'aki 'a e 'alo'ofa 'a e 'Otuá" (veesi. 16)

Mou sio mo e kalasí ki hono tāpuaki'i 'o e sākalamēnití 'i he Molonai 4–5. Ko e hā 'etau kongá 'i he fuakavá 'i he'ene 'asi ko ia 'i he tāpuaki'i 'o e sākalamēnití? ('Oku

tau fakamo'oni'i 'a 'etau loto ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisí, pea manatu ma'u ai pē kiate Ia, mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú.) Ko e hā e tala'ofa 'a e 'Eikí kiate kitautolu kapau te tau fai 'a e ngaahi me'á ni? (Te tau ma'u ma'u pē 'a Hono Laumālié.)

FAKA'AONGA'I 'O E VITIOÓ "Tu'u ko e kau Fakamo'oni" 7:42

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau kumi ki he ngaahi me'a na'e fai 'e Keniteisi ke tauhi ai 'ene fuakava 'o e papitaisó.

HULU'I 'A E VITIOÓ 'Oku 'asi 'i he vitioó 'a e me'a mo'oni na'e a'usia 'e Keniteisi Teila 'i he'ene mo'ui. 'I he teuteu atu 'a Keniteisi ke 'alu ki he ako tau'olunga uike 'e ono 'i he fa'ahita'u māfaná, na'e fakamanatu ange he 'ene tamaí kiate ia 'ene fuakava papitaisó, kau ai 'ene fuakava ke tu'u ko e fakamo'oni 'o Kalaisi 'i he kuonga kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa pē. Lolotonga 'ene 'i he akó, na'á ne vahevahe ai 'ene ngaahi tuí pea 'oange ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná ki hano kaume'a.

HILI 'A E VITIOÓ

FEALĒLEA'AKI 'I ho'omou alea'i 'a e vitioó, mahalo te ke loto ke 'eke 'a e ngaahi fehu'i hangē ko 'ení:

- Ko e hā e me'a na'e fai 'e Keniteisi ke tauhi ai 'ene fuakava 'o e papitaisó?
- Na'e anga fēfē 'ene tu'u ko ha fakamo'oni 'o Kalaisi?
- Ko e hā ha me'a 'okú ke fakakaukau na'e ako 'e Keniteisi mei he'ene vahevahe atu 'a e ongoongolei?
- Ko e hā ha ngaahi founa kehe te tau lava 'o tākaki atu ki he ngāue fakafaifekau ke tu'u ai ko e kau fakamo'oni 'o Kalaisi?
- Ko e hā ha ngaahi me'a 'i ho'o mo'ui 'e fie ma'u ke ta'ofi, kapau 'okú ke loto ke mo'ui'aki ho'o fuakava 'o e papitaisó pea hoko ko ha fakamo'oni 'o Kalaisi 'i he kuonga kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa pē? Ko e hā ha me'a 'oku fie ma'u ke ke fai 'a ia 'oku 'ikai ke ke fakahoko?

FEALĒLEA'AKI Toe vakai'i 'a e ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'oku nau tauhi 'enau fuakava 'o e papitaisó (vakai ki he Mōsaia 18:9–10, 13, 16 pea mo e saati 'i he 'ekitivití 'i he folofola ki mu'á). Lau mo e kalasí 'a e Mōsaia 18:2 pea alea'i e anga 'o e fekaú'aki 'a e Fakalelei 'a e Fakamo'ui mo 'etau fuakava 'o e papitaisó. (Ko e tala'ofa 'o e mo'ui ta'engatá ma'anautolu 'oku nau tauhi 'enau fuakava 'o e papitaisó "'a ia 'e fakahoko 'i he mālohi, mo e ngaahi mamahi, mo e pekia 'a Kalaisí, pea mo 'ene toetu'u mo e hā'ele hake ki langí.") Mahalo te ke loto ke alea'i pe 'oku 'uhinga ki he hā 'a e fakafo'ou 'etau fuakava 'o e papitaisó 'i he taimi kotoa pē 'oku tau ma'u ai 'a e sākalamēnití.

TAUMU'Ā

Ke 'oange ki he fānau akó 'a e ngaahi founa ke nau lava 'o vakai'i ai 'enau tu'unga fakalaumālie mo palani 'enau tupulaki fakalaumālie ki he kaha'ú.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

Fakatokanga'i angé: Na'e totonu ke 'osi fakafe'iloaki 'a e kaveinga ko ia ko e fanau'ifo'ou fakalaumālie 'i he lolotonga e ako ki he tohi 'a Mosaiá. Ko e kongá 'uluaki 'o e lēsoni ko 'ení, 'oku 'ai pē ko e fakamanatu pea he'ikai ke fie ma'u ke fakamoleki ha taimi lahi ai. Ko e kongá hono ua 'o e lēsoni 'e tokoni ki he fānau akó ke vakai'i 'enau tu'unga fakalaumālie 'i he lolotonga ní.

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ Ko e hā e 'uhinga 'o ha liliu e lotó? ('Oku 'uhinga ia ki he "'ikai ke toe loto ke faikovi, kae fai lelei ma'u pē" [Mōsaia 5:2] pea mo fanau'ifo'ou fakalaumālie [vakai ki he Mōsaia 5:7].) Na'e a'usia 'e 'Alamā ko e Lahí mo hono kau muimu'i ha liliu 'o e lotó pea mo ha fanau'ifo'ou fakalaumālie. 'E lava ke tokoni atu 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení 'i ho'omou ako ki he 'Alamā 5:

- **Veesi 4–6:** Ko e hā ha me'a 'e ua ne fakahaofi mei ai 'a 'Alamā ko e Lahí mo hono kau muimu'i? (Na'e fakahaofi kinautolu mei he pōpula fakaetu'asino ki he kau Leimaná mo e pōpula fakalaumālie 'o helí.) Ko e fē 'okú ke ongo'i 'oku mahu'inga tahá?
- **Veesi 7:** Ko hai na'á ne liliu honau lotó? (Ko e 'Eiki [vakai ki he 'Alamā 5:4–5; Mōsaia 5:2].)
- **Veesi 10–13:** Ko e hā e founa ne fakahaofi ai kinautolú? (Na'e tui 'a 'Alamā ki he ngaahi lea 'a e palōfita ko 'Apinetaí [vakai ki he veesi. 11]; fakatatau ki he tui 'a 'Alamaá, na'e fai 'e he 'Eiki ha fu'u liliu lahi ki hono lotó [vakai ki he veesi. 12]; Na'e malanga 'a 'Alamā ki hono kakaí pea na'e hanga 'e he 'Eiki 'o fai ha fu'u liliu lahi ki honau ngaahi lotó; na'a nau fakavaivai'i 'a kinautolu pea tuku 'enau falalá ki he 'Otuá; pea na'a nau faitotonu 'o a'u ki he ngata'angá [vakai ki he veesi. 13].)
- **Veesi 14:** Te ke tali fēfee'i 'a e ngaahi fehu'i 'a 'Alamaá 'i he veesi ko 'ení?

Fakamatala ange 'oku fa'u 'a e lēsoni 'i he 'aho ní ke tokoni ke 'ilo 'e he kalasí e tali ki he ngaahi fehu'i hangē ko ia 'i he 'Alamā 5:14.

MATEUTEU Kole ki he fānau akó ke kuikui honau matá pea fakakaukauloto ki ha me'a hangē ko e mamata 'i ha vaitō pe ko e kai ha hikinga ua. Kole ki ha tokotaha pe toko ua 'i he fānau akó ke fakamatala 'i ki he toenga 'o e kalasí 'a e me'a ne na sio loto ki aí. Fekau ke na fakamatala fakaikiiki ki he lahi taha te na ala lavá. Hili iá, kole ange leva ki he fānau akó ke nau fakakaukauloto 'oku nau tu'u 'i he 'ao 'o e 'Eiki 'i he 'Aho Fakamāú. Fakamahino'i ange 'e mahu'inga ange 'a e me'a te nau sio loto 'oku nau ongo'i 'i he me'a te nau mamata aí. Tuku

leva ke nau lau 'a e 'Alamā 5:15–18 pea fili 'a e veesi te ne fakafongā'i lelei taha 'a e me'a na'a nau sio loto ki aí.

FAKA'AONGA'I 'O E VITIOÓ

"Oku mou lava koā ke sio loto atu?" 12:07

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau siofi 'a e ngaahi me'a na'e fai 'e he anga tu'u fehanga'angai 'o Maiká ke tokoni kia Maika ke sio loto atu ki ha'ane tu'u 'i he 'ao 'o e 'Eiki ke fakama'ui.

HULU'I 'A E VITIOÓ 'Oku 'asi 'i he vitioó 'a e fakataha 'a Maika mo hono anga tu'u fehanga'angai (na'e 'osi fakafe'iloaki atu 'i he ako hono 4 'i he vitioó, "Ke Nau Ngāue Ma'anautolu"). Na'e tokoni 'a e anga tu'u fehanga'angai 'o Maiká kiate ia ke teuteu ha lēsoni ke tokoni 'i 'ene kalasi lakanga fakataula'eiki ke nau fai 'a e ngaahi fehu'i ko ia 'oku 'omai 'i he 'Alamā 5:15–26. 'Oku tuku ha fakamamafa makehe ki he teuteu 'a Maika ke tu'u 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'i he Fakamāú. Na'á na feinga ke tali fakataha 'a e ngaahi fehu'i lalahi 'e tolu: Te ke lava koā ke sio loto atu ki hano 'oatu koe ki he 'ao 'o e 'Otuá 'i he Fakamāú? Ko e hā nai ha'ono ongo'i 'i he taimi ko iá kapau 'oku 'uli'i 'e he anghala ho'omou'ui? 'Okú ke mateuteu nai ke fe'iloaki mo e 'Otuá?

HILI 'A E VITIOÓ

FEALĒLEA'AKI Alea'i 'a e lava 'e he anga tu'u fehanga'angai 'o Maiká 'o tokoni 'i 'a Maika ke ne ongo'i 'o hangē pē 'okú ne tu'u 'i he 'ao 'o e 'Otuá. (Na'á ne 'eke kia Maika e ngaahi fehu'i mei he 'Alamā 5 pea ngāue'aki 'a e ngaahi sipinga fakatāutaha mei he mo'ui 'a Maiká.) Tuku ki ho'o fānau akó ke nau 'ilo'i 'a e ngaahi fehu'i na'e fai 'e 'Alamā 'i he ngaahi veesi 14–15, 19, 26–30, mo e 53–55. Kole ke nau ngāue'aki 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení ki hono vakai'i 'enau tu'unga fakalaumālie mo e fakalakalaká. Mahalo pē tenau loto ke fakahoa 'a e tu'unga 'oku nau 'i ai 'i he 'aho ní mo ia 'i he ta'u 'e taha ki mu'á pe ngāue'aki ha me'afua mei he 1 ki he 10 ke vakai'i 'aki 'a e tu'unga 'oku nau 'i aí.

Hili hono fakahoko 'a e fo'i ngāue ko 'ení, fakamatala'i ki he fānau akó 'e lava ke toutou ngāue'aki 'a e 'Alamā 5 'i he toenga 'enau mo'ui ke tokoni'i kinautolu ke vakai'i 'a e tu'unga 'o 'enau fakalakalaká. 'Eke pea mou alea'i, "Ko e fē leva 'a e taimi mahu'inga taha ke ongo'i ai 'a e ngaahi me'a na'e 'eke 'e 'Alamaá?" (Ko e taimi mahu'inga tahá 'a e taimi ní [vakai ki he veesi. 26].)

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ 'I he 'Alamā 5:45–46, na'e fakamo'oni'i ai 'e 'Alamā 'a e ngaahi me'a na'á ne 'ilo mei he fakahā. 'Ai e fānau akó ke nau kumi ki he founa na'e ma'u ai 'e 'Alamā 'a e mo'oni, pea alea'i pe 'e anga fēfē ha'anau faka'aonga'i 'a e founa tatau ke ma'u ai 'a e mo'oni ma'anautolu.

Lau fakataha mo e kalasí 'a e 'Alamā 5:58–62, 'o fakamahino'i 'a e angalelei 'a Sīsū Kalaisí mo e anga 'Ene lava ke tokanga'i 'a e mā'oni'oni ko ha fakamo'oni faka'osi.

TAUMU'Á

Ke tokoni ke mahino ki he fānau akó 'e fakahaofi 'e he Otuá 'Ene fānau kotoa 'oku nau fakatomala pea tuku 'enau falalá 'iate Iá.

Fakatokanga'i angé: Neongo 'oku fakamamafa'i 'e he kongā ko 'eni 'o e folofolá 'a e fakahaofi 'oku hoko 'i he fakatomalá mo e 'alo'ofa 'a e Fakamo'uí, fakapapau'i 'oku mahino ki he fānau akó 'oku lelei ange pē 'a e 'ikai ke faiangahalá.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

FEALĒLEA'AKI 'I HE FOLOFOLÁ Kole ki he fānau akó ke nau fekumi 'i he 'Alamā 36:1–5 ke 'ilo'i pe ko e hā e me'a na'e ako'i 'e 'Alamā ki hono foha ko Hilamaní. (Tuku ho'o falalá 'i he 'Otuá—Te Ne lava ke fakahaofi 'Ene fānau.) Fai ha tokanga makehe ki he fakamo'oni 'a 'Alamā 'i he veesi 3.

FAKA'AONGAI 'O E VITIOÓ

*"Kuo [Fakatau'atāina'i]
Au 'e he 'Otuá" 16:30*

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau feinga ke 'ilo 'a e ngaahi ma'uhala 'a Sikipi fekau'aki mo e fakatomalá.

HULU'I 'A E VITIOÓ Ko Sikipi ko ha tamasi'i foomu 5, na'e fai 'ene taumāta'u mo 'ene fa'ētangatá na'e 'osi ngāue fakafaifekau. Na'e toki fakahoko foki 'e Sikipi ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ke hoa mo e ngaahi tu'unga 'ulungāanga 'oku ako'i 'e he Siasí. Na'e hoha'a 'a e fa'ētangatá kia Sikipi pea fai atu 'ena talanoá 'o a'u ki he kovi 'o e faiangahalá pea mo e anga ko ia 'o e fakatomalá.

HILI 'A E VITIOÓ

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ MO E FEALĒLEA'AKI 'I ho'o lau mo e kalasí 'a e ngaahi veesi ko 'eni mei he 'Alamā 36, fakahoa ange 'a e ngaahi ongo 'a 'Alamā pea mo ia na'e ma'u 'e Sikipi. Alea'i e hanga 'e he fo'i tokāteline takitaha 'o fakatonutonu 'a e ngaahi fakakaukau hala 'a Sikipi fekau'aki mo e fakatomalá:

- **Veesi 12–13:** Fakamatala'i 'a e anga e sio 'a 'Alamā fekau'aki mo 'ene ngaahi angahalá 'o fehangaangai ia mo e anga e sio 'a Sikipi. Ko e hā e fa'ahinga fakakaukau 'a Sikipi fekau'aki mo 'ene ngaahi fehālāki? (Na'e 'ikai ke ne ongo'i 'e ia 'oku kovi.)

Fakahinohino fakatokātelinē: "Ko e 'uluaki sitepu ko iá, ko e kamata ke mahino pe 'ilo 'e he tokotaha faingahalá 'a 'ene angahalá. Te tau ui ia heni ko e 'ā haké, ko e tui mo e fakakaukau'i okú ne halaia. Kapau 'e 'ikai 'uluaki ma'u 'eni, 'e 'ikai 'aupito ha fakatomala mo'oni ia koe'uhí he 'oku 'ikai foki 'ilo'i 'a e angahalá ia" (Sipenisā W. Kimipolo, *Ko e Mana 'o e Fakamolemólé* [1969], 162).

- **Veesi 14–16:** Kumi e ngaahi kupu'i lea 'oku fakamahino ai 'a e ongo 'a 'Alamā fekau'aki mo e anga

'o 'ene angahalá. Ko e hā e ongo 'a Sikipi? (Halaia si'isi'i pe 'ikai ha ongo'i fakatomala 'e taha.)

Fakahinohino fakatokātelinē: "'Oku hoko 'a 'Alamā ko ha sipinga. Ko e fakalilifu 'o e angahala na'á ne kāpui iá 'oku totonu ke ongo'i pehē 'a e mēmipa kotoa pē 'o e pule'angá 'a ia 'oku fehangaangai 'ene tō'ongá mo e ngaahi tu'unga 'ulungāanga 'o e ongoongolelei, pea 'e hoko mai leva 'a e fakatomalá, 'o hangē ko 'ene hoko ko ia ki hotau kaume'a Nifai ko 'eni'" (Bruce R. McConkie, *A New Witness for the Articles of Faith* [1985], 229).

- **Veesi 14–16:** Lau 'a e veesi 14–16 pea kumi 'a e ngaahi kupu'i lea 'oku 'asi ai 'a e mamahi mo e faingata'a'ia. Ko e hā e lahi 'o e mamahi mo e faingata'a ne ongo'i 'e Sikipi ki he'ene ngaahi angahalá? (Si'isi'i 'aupito.) Ko e hā hono 'uhingá? (Koe'uhí he na'e 'ikai ke fou atu ia 'i he founga 'oku tataki ki he fakatomala mo'oni.)

Fakahinohino fakatokātelinē: "Kapau 'oku 'ikai lotomamahi ha taha, 'oku te'eki ai ke ne fakatomala. . . 'E fou atu ia 'i ha liliu 'i he'ene mo'uí 'a ia te ne ongo'i mamahi ai pea toki malava ha fakamolemole" (Spencer W. Kimball, *The Teachings of Spencer W. Kimball* [1982], 99).

- **Veesi 17:** Ko e hā e me'a na'e hoko kia 'Alamā ko ha ola ia 'o 'ene mamahi? (Na'e langaki ia ke ne manatu'i 'a Kalaisi.) Ko e hā e mahino 'a Sikipi fekau'aki mo e fakatomalá mo e mamahi? (Na'e 'ikai ke fakakaukau 'a Sikipi ia 'oku fie ma'u ke mamahi kae toki lava 'o fakatomala.) Ko e hā e taumu'a 'o e mamahi?

Fakahinohino fakatokātelinē: "Ko e taumu'a 'o e mamahi fakatāutahá, 'a ia kuo pau ke hoko he ko e kongā ia 'o e founga ki he fakatomalá, 'oku 'ikai ko e tautea'i 'o e faiangahalá, ka ke liliu'i ia" (Talení H. 'Oakesi, *Sins, Crimes, and Atonement* [lea na'e fai ki he kau ako fakalotú, 7 Fepueli 1992], 6).

Ko e hā e faikehekehe 'o e mamahi 'a e Fakamo'uí ma'a 'etau ngaahi angahalá pea mo 'etau mamahi pē 'atautolu 'i he'etau ngaahi angahalá? ('Oku mamahi 'a e faiangahalá 'i he'ene fehangaangai mo e nunu'a 'o e angahalá. 'Okú ne toe mamahi foki 'i he'ene liliu mei hono tu'unga faiangahalá. Tānaki atu ki aí, 'oku mamahi ha taha faiangahala mei he ngaahi nunu'a 'o e angahala na'e te'eki ai ke ne fakatomala'i. Kapau te tau fakatomala, 'e totongi leva 'etau ngaahi angahalá 'e he mamahi 'a e Fakamo'uí.)

- **Veesi 18:** Na'e anga fēfē hono fakahaofi 'a 'Alamā mei he'ene ngaahi angahalá? (Na'á ne tangi ki he Fakamo'uí ke fakalahi 'ene 'alo'ofa kiate iá 'i he tu'unga fakatu'utāmaki na'á ne 'i aí.)

Fakahinohino fakatokātelinē: "'Tupu mei he ako'i ia 'e he'ene tamai ko e Fakamo'uí pē 'e 'i ai 'a e amanaki, na'e kamata leva 'e 'Alamā ke ne fakahoko 'a e founga na'e tupu ai 'a 'ene fakatomala kakatō. Kapau te u

ma'u ha faingamālie ke u ako'i ha me'a pē 'e taha, ko e me'a leva te u ako'í, ko e 'uhinga mo e anga 'o 'eku ongo'i ki he ngāue'aki 'o e tui kia Sīsū Kalaisí ke fakahoko ai 'a e fakatomalá" (Henry B. Eyring, 'i he Conference Report, 'Okatopa. 1986, 95; pe *Tūhulu*, Sānuāli 1987, 86).

Ko e hā e mahino 'a Sikipi fekau'aki mo e tangi ki he 'alo'ofa mo e fakamolemole 'a e Fakamo'uí? (S'i'si'í pe 'ikai ha mahino. Na'e 'ikai ke ne 'ilo'i ko e fakatomalá 'oku fie ma'u ai ke ne ma'u e tui ki he 'alo'ofa mo e manava'ofa 'a Sīsū Kalaisí kae toki lava ke ma'u 'a e fakamolemolé. Na'á ne fakakaukau ia ko e me'a pē ke ne fa'i ko e ta'ofi 'ene angahalá koe'uhí he kuo 'osi totongi 'e he Fakamo'uí 'ene ngaahi angahalá. Na'e 'ikai ke fakakaukau ia 'oku fie ma'u ke fekumi ki he 'alo'ofa 'a e Fakamo'uí 'o fakafou atu 'i he tuí mo e fakatomalá.)

- **Veesi 18–19:** Na'e anga fēfē hono teuteu'í 'e he me'a na'e hoko kia 'Alamaá 'a 'Alamā ke ne a'usia ai 'a e me'a na'á ne fakamatala'í 'i he veesi 18–19? (Na'e 'omi he'ene mamahí 'a e angavaivaí, ko ha liliu 'o e lotó, pea mo e 'ilo'i e lahi 'ene fie ma'u e tokoni 'a e Fakamo'uí.) Ko e hā e fehālaaki 'i he fakakaukau 'a Sikipi ko e fakatomalá 'oku vave mo faingofua? (Na'e ta'ofi ai ia mei he ongo'í 'o e mamahi 'oku taau mo e 'Otuá mo e mamahi 'i he'ene ngaahi angahalá pea mo e fou atu 'i he mamahi mo e faingata'a 'e ma'u ai 'a e angavaivaí, ko ha liliu 'o e lotó, pea mo e tupulaki 'o e tui ki he Fakamo'uí.)

Fakahinohino fakatokātelinē: "Na'e 'ilo 'e 'Alamā 'a e mo'oni ta'engata ko ia ko e mamahí mo e ta'elata mei he angahalá 'e toki lava pē ke tamate'í 'aki 'a e fakatomalá. Ko hono iku'anga 'o e mamahi fakatu'asinó ko e mate. Ko e mamahi fakalaumālie, pe ta'elatá, 'oku 'ikai hano ngata'anga, kae 'oua leva ke tau fakatomala" (Dallin H. Oaks, 'i he Conference Report, 'Okatopa 1991, 103; pe *Tūhulu*, Sānuāli 1992, 74).

- **Veesi 20–22:** Ko e hā e lahi e kaunga 'o e Fakamo'uí ki he ngaahi ongo na'e fakamatala'í 'e 'Alamā 'i he veesi 20–22? (Kapau na'e 'ikai 'a e Fakamo'uí, he 'ikai ma'u 'e 'Alamā 'a e anga 'o e fiefiá, 'o tau'atāina kakato mei he ngaahi mamahi 'o e angahalá.)

Fakahinohino fakatokātelinē: "'I he taimi 'oku fou ai ha taha 'i he founa 'oku ma'u ai 'a e ngaahi ola 'oku ui 'e he folofolá ko ha loto fakatomala mo ha loto mafesifesi, 'oku lahi ange 'a e me'a 'oku fai 'e he Fakamo'uí 'i hono fakama'a pē 'a e angahala 'a e tokotaha ko iá. 'Okú Ne foaki leva ki ai 'a e mālohi fo'ou" (Oaks, *Sins*, 6).

Ko e hā e me'a na'á ne ta'ofi 'a Sikipi mei hono a'usia 'a e ongo tatau ko ia 'o e fiemālie mo e fiefia na'e ma'u 'e 'Alamaá? (Ko 'ene holi ke hoko atu pē 'a e faiangahalá, ko e s'i'si'í 'ene mahino fekau'aki mo e angahalá mo e fakatomalá, pea mo 'ene ta'eloto ke fakatomalá.)

- **Veesi 23–30:** Ko e hā ha fakamo'oni heni na'e liliu mo'oni 'a 'Alamā? Ko e hā e fakamo'oni 'a 'Alamā ki hono foha ko Hilamaní?

FAKAMATALA FAKANOUNOU 'I he kamata ke mahino kia Sikipi 'a e me'a na'e hoko kia 'Alamaá, 'okú ke pehē na'e lahi ange ai hano ue'í ia ke fakatomalá? Kole ki ha taha 'i he fānau akó ke fai ha fakamatala fakanounou ki he me'a kuo ako 'e he kalasí fekau'aki mo e fakatomalá mea 'Alamaá.

FEALĒLEA'AKI Tokoni ke mahino ki ho'o fānau akó ko e taimi pē eni ke fakatomala ai. Mahalo pē te ke loto ke fehu'í ange 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni: 'Okú ke ongo'í fakatomala nai 'i he ngaahi me'a hala 'okú ke fa'i? 'Okú mahino nai kiate koe 'a e kovi 'o e ngaahi me'a 'okú ke fa'i? 'E fie ma'u nai ke hā atu ha 'āngelo ka ke toki fakatomala? Ko e hā nai e lahi e mahino 'okú ke ma'u ko e Fakamo'uí tokotaha pē te ne lava ke fakahaofi ko e mei ho'o faingata'a'ia?

14 'Alamā 39

"KO E ME'A FAKALIELIA 'A E NGAHI ME'Á NI"

TAUMU'Á

Tokoni ke mahino ki he fānau akó 'a e kovi 'o e anga'uli fakasekisuale pea mo e 'uhinga 'oku totonu ke nau tauhi ai kinautolu ke anga ma'á.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

Fakatokanga'i angé: Ko ha kongā makehe ange 'o e anga hono fale'í 'e 'Alamā 'a hono fohá, 'a 'ene tāfataha ke ako'í 'a Kolianitoni 'i he tokātelinē totonú pea tānaki atu ki ai hono ako'í kiate ia 'a e anga totonú. 'Okú lave 'a e 'Alamā 39 ki he angahala 'a Kolianitoni, kae tali 'e he 'Alamā 40–42 e ngaahi fehu'í fakatokātelinē 'a Kolianitoni. Na'e foaki 'a e faingamālie kia Kolianitoni ke mahino 'ene ngaahi angahalá 'i he maama 'o e tokātelinē. Na'e pehē 'e 'Eletā Poiti K. Peeka:

""Okú hanga 'e he tokātelinē mo'oni mo mahinó 'o liliu 'a e fakakaukau mo e 'ulungāangá.

""E vave ange 'a e liliu 'o e 'ulungāangá 'i he lau mo ako 'a e ngaahi tokātelinē 'o e 'ongoongoleleí, 'i ha lau mo ako fakapoto ki he 'ulungāanga 'o e tangatá" ('i he Conference Report, 'Okatopa 1986, 20; pe *Tūhulu*, Sānuāli 1987, 17).

'Okú 'oatu 'i he fakahinohino hoko ma'í 'a e ngaahi 'uhinga mahu'inga fakatokātelinē 'e tolu ki he 'uhinga 'oku totonu ke tauhi ai 'e he to'u tupú kinautolu ke nau anga ma'á.

'EKITIVITĪ KI HE MATEUTEÚ Hiki 'a e ngaahi angahala ko 'eni 'i he palakipoé: 'ikai ke tauhi 'a e Sāpaté ke mā'oni'oni, talangata'a ki ho'o ongo mātu'á, pōlepole

‘iate koé, ngaahi angahala fakasekisuale, ‘ikai ke fua ho fatongia, fakapō, maumau‘i e Lea ‘o e Potó, faka‘ikai‘i ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oni, kaiha‘a, mo e loí. ‘Ai ke hanga ‘e he fānau akó fakafō‘ituitui ‘o fakafikefika e ngaahi angahalá mei he ma‘ama‘a tahá ki he kovi tahá.

Fakaafe‘i ha fānau ako toko si‘i ke nau vahevahe ‘a e angahala ‘e tolu na‘a nau lau ‘oku kovi tahá pea fakamatala‘i pe ko e hā hono ‘uhingá. *Fakatokanga*: ‘Oua ‘e fai ha tokanga ki he fakafika ‘o e ngaahi angahala kehe ko ia mei he angahala ‘e tolu ko‘ená.

‘EKITIVITĪ ‘I HE FOLOFOLÁ Lau mo e kalasí ‘a e ‘Alamā 39:4–7 pea ‘ai ke nau kumi ‘a e ngaahi angahala ‘e tolu kovi taha ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá. Ko e hā e ‘uhinga ‘oku ‘ai ai ‘e he ‘Eiki ‘a e kovi ‘o e anga‘uli fakasekisuale ke hoko hake ia ki he fakapó? (Tali ‘a e fānau akó.) ‘Ai ke lau ‘e he fānau akó ‘a e veesi 1–3. Ko e hā e ni‘ihi ‘o e ngaahi angahala ‘a Kolianitoni? Ko e hā e angahala kovi taha na‘e fai ‘e Kolianitoni? (Angahala fakasekisuale.) ‘Okú ke pehē ko e hā hono ‘uhinga ‘oku fai ai ‘e he kakai tokolahi ‘a e angahala ko ‘ení, neongo hono hanga ‘e he ‘Otuá ‘o ‘ai e angahala fakasekisuale ke hoko hake ia ki he fakapó?

FAKA‘AONGA‘I ‘O E VITIOÓ

“Ko e me‘a Fakalielia ‘a e ngaahi me‘a ni” 7:41

‘EKITIVITĪ “FEKUMÍ” Kole ki he fānau akó ke nau sio ki ha founa ‘oku ngāue‘aki ai ‘e ha tamai ‘a e tokātelinē ke tokoni‘i hono ‘ofefine, ‘okú ne hoha‘a ki hano kaungāme‘a.

HULU‘I ‘A E VITIOÓ ‘Okú ‘asi ‘i he vitioó ha finemui ‘okú ne hoha‘a ki hano kaungāme‘a ‘oku tui peheni “Ko hoku sino pē ia ‘o‘oku, ko ia te u lava ke fa‘iteliha pē ki he me‘a ‘oku ou fie fai.” Na‘e tokoni‘i ia ‘e he‘ene tamai ke mahino ‘a e ngaahi me‘a fekau‘aki mo hono vā mo Kalaisi ‘o tokoni ai kiate ia ke ne ‘ilo ‘a e me‘a ke lea‘aki ki hono kaungāme‘a.

HILI ‘A E VITIOÓ

FEALĒLEA‘AKI Ke tokoni‘i ‘a e fānau akó ke nau ‘ilo‘i ‘a e mahu‘inga ‘o e anga-ma‘á, fakamatala‘i ‘a e mahu‘inga ‘i he palaní ‘a e Tamai Hēvaní ke ma‘u ha sinó pea mo e totongi na‘e ‘osi fai ‘e he Fakamo‘uí kae lava ke tau tauhi ma‘u hotau ngaahi sinó ki he ta‘engata. Ko e hā ha me‘a na‘e mei hoko ki hotau ngaahi sinó mo e ngaahi laumālie kapau na‘e ‘ikai ke fai ‘e Kalaisi ‘a e fakalelei? (Na‘a tau mei nofo pē ko e ngaahi laumālie, ‘o mo‘ulaloa ta‘engata ki he tēvoló [vakai ki he 2 Nīfai 9:7–9].) Ko e hā leva ‘a e fekau‘aki ‘a hotau laumālie kia Kalaisi, koe‘uhí ko e Fakalelei? (Na‘á Ne fakatau kitautolu “‘aki ha totongi” [1 Kolinitó 6:20].)

NGAAHI FAKAHINOHINO FAKATOKĀTELINÉ Alea‘i ‘a e fekau‘aki ‘a e ngaahi fakahinohino fakatokāteline ko ‘ení ki he anga ‘oku lelei:

- “Ko e totongi na‘e fakatau‘aki ‘etau fiefia kakatō—ko e fakataha ta‘engata ‘a e laumālie mo e sinó—ko e ta‘ata‘a haohaoa mo ta‘e ha ‘ila ‘o e Fakamo‘uí ‘o e māmani ko ‘ení. Ko ia ai he ‘ikai ke tau lea ‘i he ta‘e‘ilo pe fakafepaki, ‘Sai pē, he ko ‘eku mo‘ui,’ pe kovi ange ‘a

e, ‘Ko hoku sino.’ ‘Okú ‘ikai ko ia. Na‘e pehē ‘e Paula, “Okú ‘ikai ko e sino ia ‘o‘ou. Kuo ‘osi fakatau‘aki koe ha totongi.’ Ko ia ko e tali ki he fehu‘i ko e, ‘Ko e hā e ‘uhinga ‘oku fu‘u tokanga mamafa ai ‘a e ‘Otuá ki he maumau fono fakasekisuale?’ ko e konga lahi pē koe‘uhí ko e me‘a‘ofa pepelelengesi na‘e foaki ‘o fakafou mai ‘i hono ‘Alo Tofu pē ‘e Taha na‘e Fakatupú ki hono huhu‘i ‘o e kakai—‘i he sino mo e laumālie—‘oku tau fa‘a kau ‘i hono ngaahi kovi‘i ‘i ha ngaahi founa ngali faka‘ofa‘ofa mo ma‘ama‘a” (Jeffrey R. Holland, “Of Souls, Symbols, and Sacraments,” *Brigham Young University 1987–88 Devotional and Fireside Speeches* [1988], 79).

Ko e hā e ‘uhinga ne mamahi ai ‘a e Fakamo‘uí ke fakatau‘aki hotau ngaahi sinó mo e laumālie? (‘Okú Ne ‘ofa ‘iate kitautolu. Na‘á Ne talangofua ki he finangalo ‘o e Tamai mo fakahoko ‘Ene konga ‘i he palaní ‘a e Tamai Hēvaní.) Ko e hā ha founa ‘e fakahā‘i ai ‘e ha taha ‘ene houna‘ia ki he Fakamo‘uí ‘i he totongi na‘á Ne fai ke fakatau kinautolú? (‘I hono tauhi ‘Ene ngaahi fekaú.) ‘E lava fēfē ‘e he ma‘u ‘a e mahino ki he feilaulu ‘a e Fakamo‘uí ke tokoni‘i koe ke ke mou‘i ma‘a ma‘u pē? (‘Okú tau mo‘ua kiate ia koe‘uhí ko ‘Ene Fakalelei ma‘atautolú.)

- “Ko e mālohi ‘o e [fakatupú]—pe te tau pehē ko e fanafanaú—‘oku ‘ikai ko ha ki‘i konga pē ia ‘o e palaní: ka ko e ‘elitó ia. Kapau ‘e ‘ikai ia ‘e ‘ikai lava ke laka ki mu‘a ‘a e palaní. Ko hono ngāue hala ‘akí ‘e lava ke ne veuki ai ‘a e palaní.

“Ko e lahi ‘o e fiefia te ke ma‘u ‘i he mo‘ui ní, ‘e tu‘unga ia ‘i he anga ho‘o ngāue‘aki ‘a e mālohi toputapu ko ‘ení [ko e fakatupú]” (Boyd K. Packer, ‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1972, 136–37; pe *Tūhulu*, Sānuali 1973, 14).

‘Okú anga fēfē hono uestia ‘a e fāmili pea mo e palaní ‘o e fiefiá ‘e he anga ma‘á mo e anga ‘ulí?

- “Ko kinautolu kuo nau ‘ai ke nau taau pea hū atu ‘i he fuakava fo‘ou mo ta‘engata ‘o e mali ‘i he temipalé ki taimi mo ‘itāniti ‘oku nau fakatoka ai ‘a e fuofua makatuliki ki ha ‘api ‘o e fāmili ta‘engata ‘i he pule‘anga fakasilesiale ‘e ‘ikai ke toe ‘i ai hano ngata‘anga. Ko honau palé ko e ‘tānaki atu ‘a e nāunau ki honau ‘ulú ‘o ta‘engata pea ta‘engata.’ Kapau te ke tui ‘aki ho lotó kotoa ki he ngaahi mo‘oni ta‘engata ko ‘ení, ‘e hoko ia ko ha no‘o ki he teunga tau ‘i ho kongalotó ke malu‘i ho angama‘á ‘o tatau tofu pē mo ho‘o malu‘i ho‘o mo‘ui” (Harold B. Lee, *Stand Ye in Holy Places* [1974], 332).

‘E lava fēfē ke tokoni‘i koe ke ke mo‘ui ma‘a ‘i he taimi ni ‘i he mahino kiate koe ‘a e mahu‘inga ‘o e ngaahi fāmili ta‘engata?

Fakatokanga‘i angé: Ki ha ngaahi toe tokoni lahi ange ki he ngaahi me‘a ke fai mo e ngaahi tu‘unga ‘ulungāanga ke poupu‘i ‘a e to ‘u tupú ke nau mo‘ui anga ma‘á, vakai ki he ki‘i tohi ko e *Ki Hono Fakamālohia ‘o e To‘u Tupú* (36550).

MAHINO 'A E FOLOFOLĀ Ngāue'aki 'a e 'Alamā 39:9 ko ha me'a ia ke fai ai ha fealēlea'aki ki he 'uhinga 'o e "'ikai toe muimui 'i he ngaahi holi 'a ho matā." 'Oku 'uhinga 'a e kupu'i lea ko e "'fakafisi 'a kimoutolū" ko e li'aki 'a e kovi kotoa pē pea muimui 'ia Kalaisi (vakai ki he futinouti 9b; 3 Nifai 12:30). Na'e fale'i 'e 'Alamā 'a Kolianitoni ke fakafisi mei he holikovi. Fakamahino'i ange na'e ako'i 'a Kolianitoni "ka 'ikai te ke fai 'eni," he 'ikai ke ne ma'u ha kongā 'i he pule'anga 'o e 'Otuā.

MAHINO 'A E FOLOFOLĀ Fakapapau'i 'oku mahino ki he fānau akó 'oku malava pē ke nau fakatomala. Na'e

fakatomala 'a Kolianitoni, pea faka'osi hono misionā, pea hoko ko ha mēmipa lelei mo faivelenga 'o e Siasí. 'Oku hiki 'i he 'Alamā 39:10–15 'a e ngaahi me'a na'e fai 'e Kolianitoni 'i he'ene fakahoko 'a e founa 'o e fakatomalā. Na'e kau ai 'a e fakamama'o mei he faiangahalā, tafoki ki he 'Eikí, pea toe foki ki he kau Sōlamí 'o fakahā 'a e fehālaaki na'á ne faí. Fakalotolahi'i 'a e fānau akó kapau kuo nau 'efihia 'i ha 'ulungāanga 'uli, kuo pau ke nau 'alu ki he'enau taki faka-Siasí, 'o hangē ko ia na'e fai 'e Kolianitoni, ko ha sitepu mahu'inga ia pea fie ma'u ki hono ma'u 'o e fakamolemole mei he 'Otuā.

15 'Alamā 40–42

KO E FAKALALOĀ

TAUMU'Ā

Ke tokoni'i 'a e fānau akó ke mahino 'a e mo'oni 'o e fakamaau totonú mo e founa e fakaa'u mai ai 'e he Fakaleléi 'a e 'alo'ofá ki he fa'ahinga 'o e tangatá.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

FAKAFE'ILOAKI Koe'uhí ko hono maumau'i 'e Kolianitoni 'a e ngaahi fekaú, na'e kamata leva ke ne faka'uhinga'i 'a e ngaahi nunu'a 'o e angahalā pea loto hoha'a ki ha ni'ihí 'o e ngaahi tokāteline 'a e Siasí. Ko e ngaahi me'a ne lotomo'ua ki ai 'a Kolianitoni ne kau ai 'ene fifili pe ko e hā e me'a 'oku hoko ki ha taha 'i he hili 'a e maté (vakai ki he 'Alamā 40), pe 'oku totonu ke fakapale'i pe toe fakafoki ha taha ki he tu'unga pē ko ia na'e 'i ai 'i he mo'ui fakamatelié (vakai ki he 'Alamā 41), pea mo e tautea ki he kau faiangahalā (vakai ki he 'Alamā 42). Na'e ako'i 'e 'Alamā 'a e tokāteline 'o e ongoongoleléi ke tali 'aki 'e ngaahi fehu'i hono fohá. Ko 'ene ngaahi akonaki na'e mahu'inga ia ki hono ue'i 'o Kolianitoni ke fakatomalā. 'I hono ako 'o e ngaahi tokāteline ko 'ení 'e aonga mo lelei ia ki ho'o fānau akó.

FEALĒLEA'AKI 'E lelei 'aupito ke fai hano toe vakai'i 'o e ngaahi me'a na'e fai 'e Kolianitoni 'i he kamata'anga 'o e 'Alamā 39. Ne fa'a mahalo 'a 'Alamā 'oku hoha'a 'a Kolianitoni fekau'aki mo ha tokāteline 'i he ongoongoleléi. 'Ai ke feinga e fānau akó ke nau sio ki he ngaahi me'a 'e hokó mei he anga 'o e sio ki ai 'a Kolianitoni pea ke 'ilo'i 'a e 'uhinga na'e lotomo'ua ai. Hangē ko 'ení, hili hano lau 'o e 'Alamā 40:1, pea 'eke leva, "Mei he me'a kuo mou 'ilo fekau'aki mo Kolianitoni, ko e hā nai e 'uhinga na'á ne lotomo'ua ai 'o kau ki he toetu'ú? Ko e hā e 'uhinga 'oku kehekehe ai e sio 'a ha tokotaha angakovi ki he Toetu'ú mei ha taha angatonú?"

MAHINO 'A E FOLOFOLĀ Ko e ngaahi fakahinohino fakatokāteline mahu'inga eni 'oku totonu ke ke ako'i lolotonga hono lau 'o e 'Alamā 40:

- **Veesi 1–2:** Ko Kalaisi 'a e fuofua tokotaha na'e toetu'ú.

- **Veesi 4:** 'Oku 'i ai ha taimi kuo 'osi fokotu'u ke toetu'ú ai 'a e taha kotoa pē.
- **Veesi 6, 9:** 'Oku 'i ai ha kuonga 'i he vaha'a 'o e kuonga 'o e maté mo e kuonga 'o e toetu'ú.
- **Veesi 11:** 'E fakafoki 'a e ngaahi laumālie 'o e kakai kotoa pē ki he 'Otuā. 'Oku 'uhinga 'eni te nau toe foki ki he maama 'o e ngaahi laumālie (vakai ki he Joseph Fielding Smith, *Answers to Gospel Questions*, comp. Joseph Fielding Smith Jr., 5 vols. [1957–66], 2:84–87).
- **Veesi 12–14:** 'E nofo 'a e kau mā'oni'oni 'i ha nofo'anga fiefia'anga kae nofo 'a e kau angakovi 'i ha nofo'anga fakamamahi. Ko e "po'uli 'oku 'i tu'á" 'oku 'uhinga ia heni ki he nofo'anga pōpula ki he laumālie pea 'oku 'ikai totonu ke feto'oaki ia mo e tu'unga faka'osi 'e 'i ai 'a Sētane mo e ngaahi foha 'o e mala'ia (vakai ki he Joseph F. Smith, *Gospel Doctrine* [1986], 448; Bruce R. McConkie, *Mormon Doctrine*, 2nd ed. [1966], 349).
- **Veesi 18:** Ko e kau mā'oni'oni ne pekia ki mu'a 'ia Kalaisi te nau 'uluaki toetu'ú kinautolu 'i he kau mā'oni'oni ne mate ki mui 'ia Kalaisi. 'E toki toetu'ú fakamuimui 'a e kau faikovi (vakai ki he Joseph Fielding Smith, *Doctrines of Salvation*, comp. Bruce R. McConkie, 3 vols. [1954–56], 2:300).
- **Veesi 23:** 'E toe fakataha'i 'a e laumālie mo e sinó, pea 'e toe fakafoki 'a e sinó ki hono tu'unga totonu mo haohoaá.

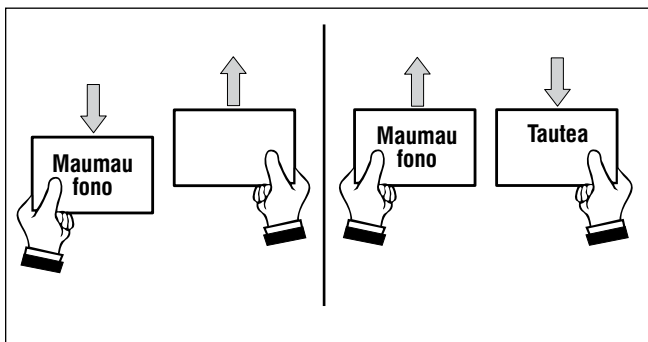
MAHINO 'A E FOLOFOLĀ 'E lava ke mahino 'a e palani 'o e fakafo'ou ki he fānau akó ke nau teuteu ai ki ha fealēlea'aki 'i he fakamaau totonú mo e 'alo'ofá lolotonga ho'o mou ako ki he 'Alamā 42. Kamata e fealēlea'aki fekau'aki mo e fakafo'ou 'aki hano vakai'i e founa hono fakafo'ou 'o ha me'a hangē ko ha me'a ngāue motu'a, ko ha kā motu'a, pe fa'ahinga me'a motu'a pē, 'o toe fakafoki ki hono tu'unga totonú. Ko e ngaahi fakahinohino fakatokāteline mahu'inga eni 'oku totonu ke ke ako'i lolotonga hono ako'i 'a e 'Alamā 41:

- **Veesi 2-7:** Ko e palani 'o e fakafo'ou 'oku kau ai 'a e fakafo'ou 'o e sinó pea mo e laumalié, pe toetu'ú (vakai ki he veesi. 2), pea mo e fakafo'ou 'o e ngaahi holí—ko e lelei ki he lelei mo e kovi ki he kovi (vakai ki he veesi. 3-7).
- **Veesi 10:** He'ikai ke fakafo'ou 'a e kau angakovi ki he fiefiá.
- **Veesi 12:** 'Oku 'ikai ke hanga 'e he fakafo'ou 'o 'ave ha me'a mei hono tu'unga totonú 'o tuku ia ki ha tu'unga ta'etotonu, pe tuku ia 'i ha tu'unga 'oku tu'ú fehanganhagai.
- **Veesi 15:** 'Oku fakamala'ia'i 'a e faiangahalá 'i he fakafo'ou.

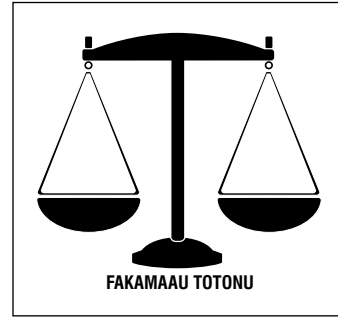
'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ Lau 'a e 'Alamā 42:1 pea tuku ke fekumi e fānau akó pe ko e hā e me'a na'e lotomo'ua ki ai 'a Kolianitoní. (Na'á ne ongo'i 'oku ta'etotonu hono tautea'i 'a e faiangahalá.)

Ke tokoni ke mahino ki ho'o fānau akó 'a e "fakamaau totonu 'a e 'Otuá," mahalo te ke loto ke hulu'i 'a e kongá 7 ko e, "Fakamaau Totonú mo e 'Alo'ofá" 'o e filimi ko e Vitió 'o e Fuakava Fó'ou. 'E tokoni 'a e fakakaukau 'o e me'afuá ke mahino ai ki he fānau akó 'a e Hingá, fakatomalá, fakamaau totonú, 'alo'ofá, ko e Fakalelei, tautea, angahalá, mo e fonó, pea mo e anga 'enau fekau'akí.

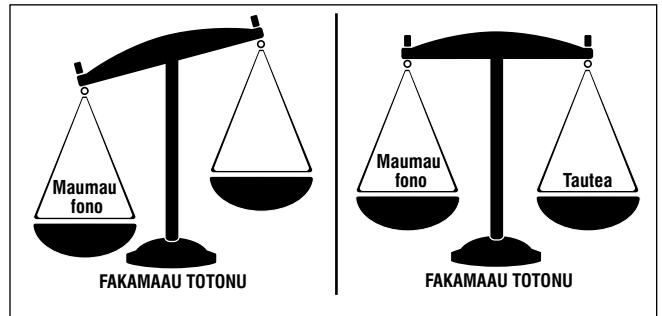
Tā ha ngaahi me'afua 'i he palakipoé pe ngaohi ha me'afua 'aki ha papa kuo 'osi potupotu tatau. Tufa e la'i pepa 'e ua ki he taha kotoa pē. Ko e la'ipepa 'e taha te ne fakafongá 'i 'a e tafa'aki 'e taha 'o e me'afuá ki hono maumau'i 'o e fakamaau totonú pea ko e la'ipepa 'e taha te ne fakafongá e tafa'aki 'e taha 'o e me'afuá ki he tautea. Tuku ke ue'i holo 'e he fānau akó 'enau ngaahi la'ipepá ('o hangē ko 'ene hā atu 'i laló), ke palanisi pe 'ikai palanisi 'enau ngaahi me'afuá pe ko e la'ipepa 'okú ne fakafongá 'i 'a e me'afuá 'i ho'omou ngāue ko ia ki he ngaahi sipinga ko 'ení.

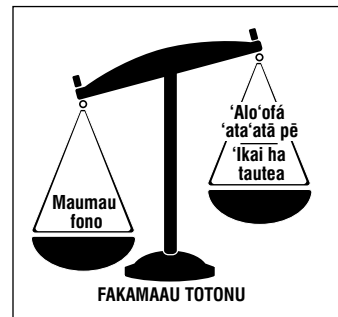
'E toe lava ke mahino lelei ange kapau te nau tohi 'a e ngaahi maumau fono 'okú ne 'ai ke ta'e palanisi 'a e me'afuá 'i he la'ipepa 'e tahá pea tohi 'i he la'ipepa 'e tahá 'a e lava ke hanga 'e he fakamaau totonú 'o 'ai ke palanisi 'a e me'afuá. Toutou fai 'a e me'a tatau ki he maumau fono takitaha.

- 'Oku hoa 'a e fakamaau totonú mo e palanisi 'a e me'afuá (vakai ki he 'Alamā 41:3-4; T&F 1:31).

- Kapau te tau maumau'i ha fono, 'e ta'e palanisi leva 'a e me'afuá. 'E fie ma'u ha totongi fakafoki pe tautea kae lava ke palanisi 'a e me'afuá (vakai ki he 'Alamā 41:12-13).

- He 'ikai ke to'o 'e he 'alo'ofá 'a e fakamaau totonú (vakai ki he 'Alamā 42:25). Kapau te tau feinga ke fakapananisi 'a e me'afua 'o e fakamaau totonú 'aki 'a e 'ikai ke fai ha tautea, 'e to'o leva 'e he 'alo'ofá 'a e fakamaau totonú. Na'e 'osi fokotu'u ha palani ia 'o e 'alo'ofá koe'uhí ke lava 'o fakalōloa atu 'a e 'alo'ofá ke 'oua te ne to'o 'a e fakamaau totonú. 'E lava ke tokoni 'a e kongá ko 'eni 'o e vitioó ki he fānau akó ke mahino 'a e founga 'e fakatou lava ai ke fakafiemālie'i 'a e 'alo'ofá mo e fakamaau totonú.

FAKA'AONGA'I 'O E VITIOÓ

Ko e Fakalaloá 10:49

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau kumi pe ko e hā ha me'a 'e fai ki hono fakalōloa 'o e 'alo'ofá ta'e tene to'o 'a e fakamaau totonú.

HULU'I 'A E VITIOÓ Ko e fo'i vitiō ko 'enī ko ha fa'u ia ke tatau mo e lea 'a 'Eletā Poiti K. Peeke "Ko e Fakalaloá" (vakai ki he Conference Report, 'Epeleli 1977, 79–81; pe *Tūhulu*, 'Okatopa 1977, 54–56). Na'e kole 'e ha tangata kei talavou 'a e 'alo'ofá, 'a ia na'e fakamo'ua pea 'ikai ke lava ke totongi hono mo'uá. Na'e fie ma'u 'a e fakamaau totonú 'e he tangata na'e fai mei ai 'a e fakamo'ua, pea na'e ha'i leva 'a e tangata talavou 'o 'ave ki he fale fakapōpulá. Na'e hanga leva 'e he kaungāme'a 'o e tangata talavou 'o fakalelei 'a e me'a na'e hokó, 'aki 'ene fakalato 'a e ngaahi fiema'u 'a e fakamaau totonú pea fakaa'u atu 'a e 'alo'ofá ki he tangata talavou.

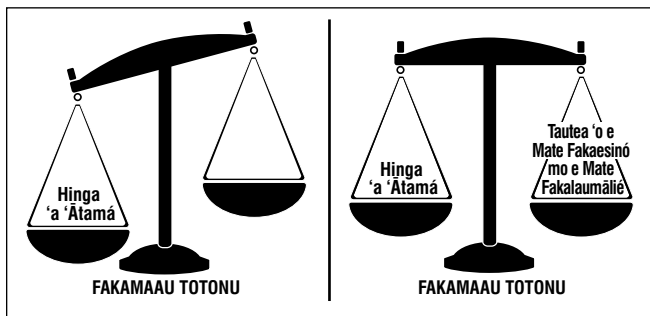
HILI 'A E VITIOÓ

FEALĒLEA'AKI Tokoni ke fakamatala'i 'e he fānau akó 'a e founga na'e fakafiemālie'i ai 'a e fakamaau totonú pea mo hono toe fakaa'u atu 'o e 'alo'ofá 'i he talanoa fakatātaá. Alea'i mo e fānau akó 'a e vitioó ke mahino kiate kinautolu 'a e founga 'oku fakaa'u atu ai 'a e 'alo'ofá kiate kinautolu 'o fakafou mai 'i ha fakalaloa. 'Eke 'a e ngaahi fehu'i hange ko e: Ko hai 'okú ne fakafongā'i kitautolu 'i he talanoa fakatātaá? Ko hai 'okú ne fie ma'u 'a e fakamaau totonú ki he maumau'i 'o e ngaahi fonó? Ko hai te ne fakaa'u atu 'a e 'alo'ofá 'aki 'ene tu'u vaha'a 'iate kitautolu mo e fakamaau totonú? Ko e hā hotau fatongia ki he Fakalaloá?

'Oku tokoni 'a e me'afuá ke mahino ki he fānau akó 'a e anga hono fakaa'u 'e he Fakalaloá 'a e 'alo'ofá 'i hono faka'aonga'i ke fakapalanisi 'a e fakamaau totonú 'i he ngaahi me'á ni takitaha: ko e Hinga 'a 'Ātamá, ko 'etau ngaahi angahala fakatāutahá, pea mo e "ngaahi angahala" 'a kinautolu 'oku 'ikai ke ala fakamāua 'enu angahalá (vakai ki he ngaahi saati 'i laló).

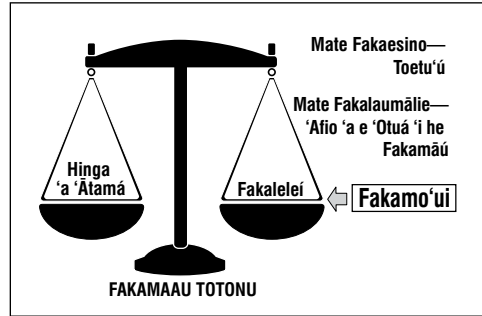
FAKAMATALA KI HE FOLOFOLÁ 'Oku faka'atā 'e he "palani 'o e 'alo'ofá" ha fakalaloa ('Otuá Ia—Sisū Kalaisi) ke ne mamahi ko e tautea ki ha maumau fono 'a ha taha kehe. Ko e palani ko 'eni 'o e 'alo'ofá 'okú ne lava ke fakafiemālie'i 'a e fakamaau totonú pea toe fakaa'u atu 'a e 'alo'ofá (vakai ki he 'Alamā 42:15).

KO E HINGA 'A 'ĀTAMÁ

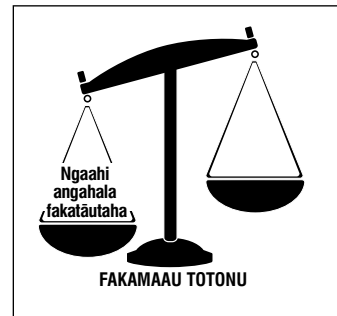
Ko e me'afua ko ia ki he fakamaau totonú 'oku 'ikai te lava ia 'o palanisi, koe'uhí ko e Hinga ko ia 'a 'Ātamá. Ke fakapalanisi 'a e me'afuá, ko e tautea 'o e mate fakaesinó (māvahevahe 'a e laumālié mo e sinó) mo e mate fakalaumālié (motuhi mei he 'ao 'o e 'Otuá) na'e hoko ia ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá (vakai ki he

'Alamā 42:7–9). Kapau na'e 'ikai ke fai ha Fakalelei, 'e kei nofo pē 'a hotau ngaahi sinó 'i he fa'itoká pea 'e mamahi 'a hotau ngaahi laumālié, 'o mo'ulaloa ki he tēvoló pea motuhi mei he 'ao 'o e 'Otuá ke ta'engata (vakai ki he 2 Nīfai 9:7–9).

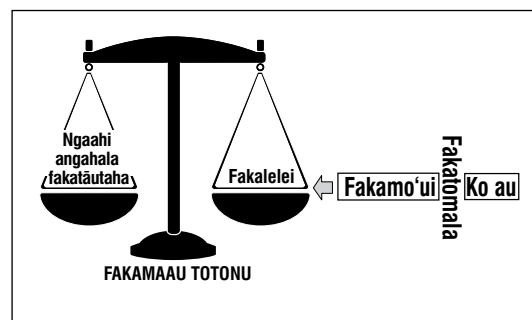

Na'e mamahi 'a e Fakamo'uí 'o ne totongi ki he maumau fono 'a 'Ātamá. Makatu'unga 'i he Fakalelei pea mo e mālohi 'o e Toetu'ú, ne ikuna'i ai 'e he palani 'o e 'alo'ofá 'a e mate fakaesino. Te tau toetu'ú kotoa pē. 'Oku ikuna'i 'a e mate fakalaumālié 'e he Fakalelei, pea toe fakafoki mai 'a e tangatá ki he 'ao 'o e 'Otuá ke fakamaau'i (vakai ki he 'Alamā 42:23).

KO 'ETAU NGA AHI ANGAHALA FAKATĀUTAHÁ

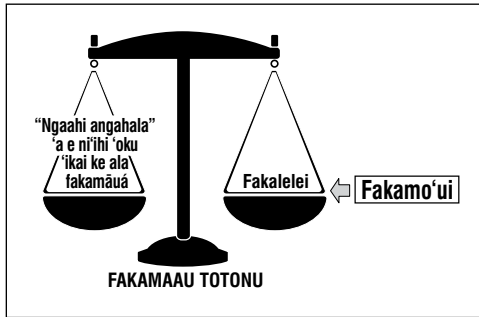
'Oku 'ikai ke lava 'a e me'afua 'o e fakamaau totonú ke palanisi, koe'uhí ko 'etau ngaahi angahala fakatāutahá (vakai ki he 'Alamā 42:22).

Na'e mamahi 'a Sisū Kalaisi ko e tautea 'o 'etau ngaahi angahala fakatāutahá koe'uhí ke 'oua na'a tau mamahi kapau te tau fakatomala (vakai ki he T&F 19:16–19). Fakamamafa'i ange 'oku kei 'i ai pē 'a e ngaahi nunu'a 'o e angahalá. Hangē ko 'enī, neongo na'e mamahi 'a Kalaisi ki he 'etau ngaahi angahalá, 'e kei mamahi pē 'a e founga 'o e fakatomalá, pea te tau kei ongo'i pē 'a e ola 'o 'etau ngaahi angahalá.

Kapau he 'ikai ke tau fakatomala, kuo pau ke tau mamahi 'i he tautea ki he 'etau ngaahi angahalá ke fakafiemálie'i e ngaahi fie ma'u 'a e fakamaau totonú (vakai ki he T&F19:16–19; 'Alamā 42:22). He 'ikai lava 'e hono tautea'i kitautolu ki he 'etau ngaahi angahalá 'o fakalelei'i 'a e maumau na'e fakatupu 'e he 'etau ngaahi angahalá. Ko ia ai 'e kei fie ma'u 'a e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi ke fakapalanisi kakato 'a e me'afua ki he fakamaau totonú.

KO E FA'AHINGA 'OKU 'IKAI KE ALA FAKAMĀUÁ

Ko e ni'ih'i 'oku 'ikai ke ala fakamāuá (fānau valevale, ni'ih'i 'oku 'ikai ke ma'u 'a e fonó, ni'ih'i 'oku 'atamai vaivai, pea mo e fa'ahinga peheé) 'oku 'osi totongi ki ai 'e he 'alo'ofa 'a Kalaisi pea mo 'Ene Fakalelei (vakai ki he Molonai 8:8; T&F 137:7–10).

FEALĒLEA'AKI Lau fakataha mo e kalasi 'a e 'Alamā 42:27–30 pea tokoni ke nau 'ilo'i 'a e 'uhinga 'o e "ha'u 'o inu fa'iteliha 'i he ngaahi vai 'o e mo'uí." Fekumi ki ha ngaahi founa 'oku tau fakatonuhia'i ai kitautolu 'aki 'etau faka'ikai'i 'a e fakamaau 'a e 'Otuá. 'Oku fakaafe'i kitautolu, hangē ko Kolianitoní ke tau "ha'u 'o inu fa'iteliha 'i he ngaahi vai 'o e mo'uí."

16 'Alamā 43–48

"TU'U-MA'U 'I HE TUI KIA KALAIŚI"

TAUMU'Á

Ke tokoni ke mahino ki he fānau akó ko e tui 'a e 'Eikitau ko Molonai kia Kalaisi mo 'ene mo'uí lí'oa ma'á e Fakamo'uí, ko e kī ia ki hono 'ulungāangá pea mo e tupu'anga 'o 'ene fu'u lavame'á.

Fakatokanga'i angé: 'Oku fakataumu'a 'a e kongá ko 'ení ke faka'aonga'i fakataha mo hono fakalangilangi 'e Molomona 'a e 'Eikitau ko Molonai 'i he 'Alamā 48:11–18. Ako'i 'a e kongá folofola ko e 'Alamā 43–48 (meimei he 'aho 'e ua ki he tolu). Pea toki faka'aonga'i leva 'a e vitioó mo e ngaahi 'ekitiviti mei he lēsoni 'aki 'a e fakamālō ko ia 'a Molomoná, ke fakamamafa'i ai 'a e 'ulungāanga fisifisimu'a 'o Molonai ko ha tokotaha muimui 'o Kalaisi.

KI MU'A 'I HE VITIOÓ

'EKITIVITĪ TEUTEÚ Kole ki he fānau akó ke nau talaatu ha hingoa 'o ha kakai tangata mo ha kakai fefine 'iloa tokosi'i 'oku nau pehē ko ha kau to'a. Mahalo te ke loto ke hiki kinautolu 'i he palakipoé. Tuku ki he fānau akó ke nau talamai e ngaahi poto 'oku ma'u 'e he kakai ko 'ení 'a ia 'oku nau pehē 'oku nau lototo'a aí. Alea'i e ngaahi 'ulungāanga 'o ha to'a. (Ko e to'á ko ha taha te tau lava ke fakafōtunga ki ai 'etau mo'uí. Ko e to'a mo'oní 'oku totonu ko ha taha 'okú mā'olunga 'ene tu'unga mo'uí tāú.) Kapau 'e 'aonga, pea tokoni ki he fānau akó ke nau fakatokanga'i 'oku 'i ai e ni'ih'i 'i he kakai ne nau fakahā maí 'oku 'ikai ke nau fe'unga nautolu ke fakafōtunga ki ai 'etau mo'uí. Fokotu'u atu

ko e me'a mālie ke tau toe vakai'i fakalelei angé, pe 'oku fe'unga ke ma'u 'e he kau to'a 'o e 'aho ní 'a e fakalangilangi na'e fai 'e Molomona ki he 'Eikitau ko Molonai. Lau mo e kalasi 'a e 'Alamā 48:17. Pea fetongi'aki 'a Molonai 'a e ngaahi hingoa 'o e kau to'a na'e fokotu'u mai 'e he kalasi pea sio pe e fe'unga 'e fakalangilangi 'a Molomoná mo kinautolu 'o hangē ko 'ene fe'unga mo Molonai. Kole ki he kalasi ke nau feinga ke 'ilo pe ko e hā e me'a na'á ne ngaohi ia ke ne hoko ko ha to'a na'e mahulu atú.

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ Na'e ta'u uofulu mā nima 'a Molonai 'i he taimi na'e fokotu'u ai ke pule ki he kautau 'a e kau Nifai (vakai ki he 'Alamā 43:16–17). 'Oku mahino pē na'á ne lavame'a 'aupito. 'Ai ke fekumi e fānau akó 'i he 'Alamā 48:11–13 ke 'ilo 'a e anga mo e ngaahi 'ulungāanga 'o Molonai. Mahalo te ke loto ke hiki kinautolu 'i he palakipoé pea alea'i 'a honau 'uhingá. 'E lava ke tokoni atu 'eni:

- Mālohi mo kaukaua (vakai ki he veesi. 11)
- "Ilo haohaoa" (veesi. 11)
- "Ikaí manako ki he lilingi totó" (veesi. 11)
- Fiefia 'i he ta'eha'isiá mo e tau'atāiná (vakai ki he veesi. 11)
- Fakafeta'i ki hono 'Otuá koe'uhí ko e ngaahi faingamālie mo e ngaahi tāpuakí (vakai ki he veesi. 12)
- "Tu'uma'u 'i he tui kia Kalaisi" (veesi. 13)

‘EKITIVITĪ ‘I HE FOLOFOLÁ Tuku ke lau ‘e he fānau akó ‘a e ‘Alamā 48:13–16 pea feinga ke ‘ilo founa ne hanga ai ‘e he tui ‘a Molonai ‘o fakafōtunga hono ‘ulungāanga, ngaahi me‘a ‘okú ne malavá, mo e founa ke malu‘i ai e tau‘atāina ‘o hono kakaí. ‘E lava ke tokoni atu eni:

- Na‘á ne fai ha fuakava ke malu‘i hono kakaí, ngaahi mafai tau‘atāina, pule‘angá, mo e lotú (vakai ki he veesi. 13).
- Na‘á ne ako‘i hono kakaí ke ‘oua te nau tau, kae ngata pē ‘i he malu‘i ‘o e mo‘uí (vakai ki he veesi. 14).
- ‘I hono tauhi ‘a e ngaahi fekaú, ‘e fakatokanga‘i ange ‘e he ‘Otuá kiate ia mo hono kakaí ke nau hola pe teuteu ki he taú, pea mo e feitu‘u ke malu‘i ai kinautolú (vakai ki he veesi. 15–16).
- Na‘á ne vīkiviki “‘i he fai lelei, ‘i he malu‘i hono kakaí, ‘io, ‘i he tauhi e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, ‘io, pea mo e te ke‘i ‘a e anghalá” (veesi. 16).
- Na‘e ‘ikai ke ma‘u ‘e he tēvoló ha mālohi ki hono lotó (vakai ki he veesi. 17).

LEA Na‘e hoko ‘a e tui ‘a Molonai kia Kalaisí, ko ha me‘a ia ke hoko ai ko ha taki ma‘ongó‘onga. Vahevahe ‘a e lea ko ‘eni na‘e fai ‘e Palesiteni ‘Ēsela Tafi Penisoní pea alea‘i hono ‘uhingá mo e anga ‘e ‘ai ai kia Molonai. “Ko e kakai tangata mo e kakai fefine ko ia ‘oku momoi ‘enau mo‘uí ki he ‘Otuá te nau ‘ilo‘i te Ne lava ke fai ha ngaahi me‘a lelei lahi ange ‘aki ‘enau mo‘uí ‘i ha‘anau feinga ‘iate kinautolu pē. Te ne lava ‘o ‘ai ke lahi ange ‘enau feifiá, fakafā‘atā ange ‘enau fakakaukaú, fakamaama ange honau ‘atamaí, fakamālohia honau uouá, hiki hake honau laumālié, liuliunga honau ngaahi tāpuakí, fakalahi honau ngaahi faingamālié, fakafiemālié‘i honau lotó, ‘omi hanau ngaahi kaume‘a, mo lilingi mai ha nonga” (*The Teachings of Ezra Taft Benson* [1988], 361).

FAKA‘AONGA‘I E VITIOÓ

*“Tu‘u-māu ‘i he Tui
kia Kalaisí” 21:40*

‘EKITIVITĪ “FEKUMÍ” Na‘e kehe ‘a Molonai mei he kau ‘eikitau kehé, koe‘uhí na‘á ne “tu‘uma‘u ‘i he tui kia Kalaisí.” Tuku ke kumi ‘e he fānau akó ha ngaahi sīpinga na‘e kehe ai ‘ene founa fakatakimu‘á koe‘uhi ko ‘ene tuí pea mo e anga hono tāpuekina ia ‘e he ‘Eikí koe‘uhí ko e tui ko iá.

HULU‘I ‘A E KONGA 1 ‘I he kongá 1 (17:55) ‘oku pōtalanóa ai ha mokopuna mo ha kui tangata ki he me‘a ‘e hoko ai ha taha ko ha to‘a. Ko e tangata to‘a ‘a e kui tangata ko ‘ení ko e ‘Eikitau ko Molonai, ‘a ia na‘á ne taki ‘i he tau ‘a e kau Nifai mo Seilahemena pea mo e kau Leimaná, teuteu ‘a e fuka ‘o e tau‘atāina, pea lotu fakamaatoato ki he ‘Eikí, mo fakatahataha‘i mai hono kakaí.

FEALĒLEA‘AKI ‘I HE FOLOFOLÁ Alea‘i ha ngaahi me‘a na‘e fai pea lea‘aki ‘e Molonai ‘e lava ke pehē ‘oku ngali kehe ia ke fai ‘e ha ‘eiki tau. (Na‘á ne ta‘ofi ‘a e taú ‘i he taimi ne ikuna ai e kau Nifai. Na‘á ne loto ke tukuange ‘a Seilahemena ke ‘alu. Na‘á ne toe fakafoki ki he kau Leimaná ‘enau ngaahi heletaá ‘i he taimi ne ‘ikai ke nau loto ai ke fai ha fuakava ‘o e melinó.) Ko e hā e ‘uhinga na‘á ne fai ai ‘a e me‘a ko ‘ení? (Tuku ke fekumi e fānau akó ‘i he ‘Alamā 44:3–5 ke ‘ilo ‘a e tupu‘anga ‘o e mālohi ‘o Molonai pea mo e me‘a na‘á ne ue‘i ia ke fai pehe.) ‘Oku anga fēfē hono fakatāta‘i mai ‘e he fuka ‘o e tau‘atāina ‘a e tui ‘a Molonai kia Kalaisí? (Tali ‘a e fānau akó.) Ko e hā me‘a ne faka‘aonga‘i ki ai ‘e Molonai ‘a e fuka ‘o e tau‘atāina, ki mu‘a pea ‘ohofi ia ‘e ‘Amalekaiá? (vakai ki he ‘Alamā 48:7).

FAKA‘AONGA‘Í Kole ki he fānau akó ke lau ‘a e ‘Alamā 48:17 pea fetongi‘aki honau hingoá ‘a Molonai. Kapau ‘e foaki atu ‘a e fakalāngilangi ko ‘ení kiate koe, ‘okú ke taau nai mo ia? ‘I hano fakafōtunga ‘etau mo‘uí ke hangē ko e tui ‘a Molonai kia Kalaisí, ‘e malava ke fai ‘e he ‘Eikí ha ngaahi me‘a lahi ma‘atautolu foki. Kole ki he fānau akó ke nau fakakaukau ki he ngaahi ‘ulungāanga ‘oku nau ‘ilo ‘ia Molonai pea mo e anga e lahi ‘enau fakatupulaki ‘a e ngaahi anga ko iá ‘i he‘enau mo‘uí.

Toe lau ‘a e lea ko ia ‘i ‘olunga ‘a Palesiteni Penisoní ki he kalasí. Alea‘i ‘a e tāpuaki takitaha pea mo e anga hono tokoni‘i kinautolu ‘e he ‘Eikí kapau te nau foaki ‘enau mo‘uí kia Kalaisí ‘o hangē ko Molonai.

HULU‘I ‘A E KONGA 2 Ko e kongá 2 (3:45) ko ha vitiō hiva ‘oku fakamatala fakanounou ki he ‘Eikitau ko Molonai mo e kau to‘a ko ia ‘oku ‘asi ‘i he ngaahi akó ‘i he *Vitiō* ‘o e *Tohi* ‘a *Molomona* ‘a ia na‘a nau ma‘u ha holi mo e loto ke muimui kia Kalaisí.

17 *Hilamani 1–12*

KO E SIAKALE ‘O E HĪKISIÁ

TAUMU‘A

Ke tokoni ke ‘ilo ‘e he fānau akó ‘a e siakale ‘o e hīkisiá ‘oku ‘asi ‘i he tohi ‘a Hilamani pea mo ‘ene uesia ‘a e fakafo‘ituituí mo e sosaietí.

KI MU‘A ‘I HE VITIOÓ—‘AHO 1 (HILAMANI 1–6)

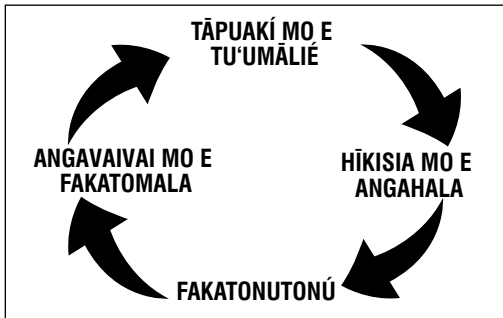
Fakatokanga‘i angé: ‘E lava ke fakamoleki ha ‘aho ‘e ua pe lahi ange ki hono ako‘i ‘o e lēsoni ko ‘ení. ‘I he ‘aho ‘uluakí, ako‘i ‘a e fakamatala ko ia ‘a Molomona ki he siakale ‘o e hīkisiá ‘i he Hilamani 12:1–6 ke ma‘u ha mahino fakalūkufua ki he kongá fakakātoa ko ‘ení ‘o e folofolá. Hili ia pea ako‘i ‘a e vahe 1–6 ‘o Hilamani, ke

kumi ha fakamo'oni ki he siakale 'o e hĭkisiá. 'I he 'aho hono uá, faka'aonga'i 'a e vitioó ke tokoni 'i hono 'ilo'i 'a e siakale 'o e hĭkisiá 'i he vahe 7–11.

'E fu'u mahu'inga 'aupito 'i hono ako'i 'o e lēsoni ko 'enī ke matu'aki mahino lelei 'a e lea 'a Palesiteni 'Ēsela Tafi Penisoni 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 1989, 'a ia na'e lau 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeliū (vakai ki he Conference Report, 'Epeleli. 1989, 3–7; pe *Tūhulu*, Siulai 1989, 4–7).

'EKITIVITĪ KI HE MATEUTEŪ Faka'ali'ali ha fo'i va'e'i pasikala. 'Ai ha faka'ilonga 'i he fo'i va'é pea vilohi. Fakamatala'i ange 'e toutou foki mai pē 'a e faka'ilongá ki he feitu'u tatau pe kamata'angá kapau 'e ngaue ma'u pē. Ke ta'ofi ha toe hoko 'a e toe foki ko 'eni ki he faka'ilonga tatau, kuo pau ke 'i ai ha fa'ahinga mālohi ke ne ta'ofi ia.

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ Na'e tohi 'a Molomona fekau'aki mo e siakale 'e taha 'i he Hilamani 12—ko ha fa'ahinga "siakale 'o e hĭkisiá," he 'oku hangē 'oku hū ma'u pē 'a e hĭkisiá ki he loto 'o e tangatá hili hono tāpuekina lahi kinautolu 'e he 'Otuá. Lau mo e kalasí 'a e Hilamani 12:1–6 pea tā 'a e fo'i siakalé 'i he palakipoé (sio ki he fakatātā 'i laló). 'Oku anga peheni 'a e 'alu 'a e siakalé: tāpuakí'i mo fakamonū'ia (veesi. 1), pea hĭkisia mo e angahala koe'uhī ko 'enau nofo fiamālié (veesi. 2, 4–6), 'a ia 'oku hoko ai 'a e tautea kae lava ke manatu 'i 'e ha kakai 'a e 'Eikí (veesi. 3), 'a ia te ne 'omi ai 'a e angavaivai mo e fakatomalá (veesi. 1, 3), pea toe fakafoki ai kinautolu ki he tu'unga 'o e tāpuakí mo e fakamonū'ia.

LEA "'I he taimi 'oku tau fakataumu'a ai 'etau hĭkisiá ki he 'Otuá, 'oku fai ia 'i he laumālie 'o e 'fai ki hoku lotó kae 'ikai 'i ho finangaló.' . . .

"'Oku 'ikai ke tali 'e he fielahí 'a e angi mo e pule 'a e 'Otuá ke fakahinohino'i 'enau mo'uí (vakai ki he Hilamani 12:6)" ('Ēsela Tafi Penisoni, 'i he Conference Report, 'Epeleli 1989, 4; pe *Tūhulu*, Siulai 1989, 4).

MAHINO 'A E FOLOFOLÁ Tuku ke fekumi e fānau akó 'i he Hilamani 12:4–6 ke 'ilo 'a e ngaahi 'uhinga 'oku 'ikai ke tali ai 'e he fielahí 'a e fakahinohino 'a e 'Otuá ki he 'enau mo'uí.

TOE VAKAI'I Mahalo te ke loto ke toe fakamanatu mo e kalasí 'a e ni'ihī 'o e ngaahi me'a na'e 'asi 'i he ngaahi 'ekitivitī 'o e lēsoni 'i he Sēkope 2 mo e kongá 6 'o e *Vitioó 'o e Tohi 'a Molomoná* 'oku ui ko e, "Hĭkisiá."

- Ko e hā 'a e faka'uhinga ki he hĭkisiá? (Ko e taaufehi'a ki he 'Otuá pe ko hotau kāingá.)

- Ko e hā 'a e taaufehi'a? (Fehi'a kia, angatu'u ki he, pe 'i ha tu'unga 'o e fakafepaki.)

Fakatokanga'i angé: 'Oku fekumi 'a e vitioó mo e lēsoni 'ia Sēkope 2 ki he fakafili ki hotau kāingá. 'Oku fakamamafa'i 'e Molomona 'i he Hilamani 1–12, 'a e fakafili ki he 'Otuá.

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ 'I he ngaahi 'uluaki vahe 'e ono 'a Hilamani 'oku lahi ha ngaahi lave ai fekau'aki mo e tu'unga 'e taha pe tu'unga kehe 'e taha 'i he siakale 'o e hĭkisiá. Tokoni ki he fānau akó ke nau sio ki he siakalé mo e ngaahi faingamālie lahi 'o e fakatomalá na'e molé pea toe fakafokí. Ko e ngaahi fakafelāve'i ko 'eni ko e ni'ihī ia 'o e ngaahi sīpinga mahino lelei angé:

- Tu'umālié mo e ngaahi tāpuakí (vakai ki he Hilamani 3:25, 32)
- Hĭkisiá mo e angahalá (vakai ki he Hilamani 3:33, 36; 4:1, 12)
- Fakatonutonú (vakai ki he Hilamani 4:2, 11)
- Angavaivai mo e fakatomala (vakai ki he Hilamani 4:14–15)

FAKA'OSÍ Fakamanatu ki he fānau akó 'a e fakatokanga na'e fai 'e Palesiteni Penisoni: "'Oku fonu 'a e folofolá 'i he ngaahi fakamo'oni ki he ngaahi nunu'a kovi 'o e angahala ko e hĭkisiá ki he fakafo'ituituí, ngaahi kulupú, ngaahi koló, mo e ngaahi pule'angá. "Oku mu'omu'a 'a e fielahí 'i he faka'auhá' (Ko e Ngaahi Lea Fakatātā 16:18). Na'á ne faka'auha 'a e pule'anga 'o e kau Nifai'" ('i he Conference Report, 4; pe *Tūhulu*, 5). Ko e hā e me'a 'e hoko kapau 'e 'ikai fakatomala 'a e fakafo'ituituí pe ngaahi kulupú? Ko e fē 'a e feitu'u 'oku 'i ai ha sosaieti mo e fakafo'ituituí 'i he siakale 'o e hĭkisiá 'i he 'aho ní?

KI MU'A 'I HE VITIOÓ—'AHO 2 (HILAMANI 7–12)

Fakatokanga'i angé: Ko e lisi ko 'eni 'oku 'asi atu ai 'a e taimi ke faka'aonga'i ai 'a e ngaahi kongá 'o e vitioó mo e ngaahi 'ekitivitī fakakalasi ki hono ako'i 'o e ngaahi kongá folofola 'i he Hilamani 7–11:

- Hilamani 7:1–8:10—Konga 1 'o e vitioó
- Hilamani 8:11–26—'Ekitivitī fakakalasi
- Hilamani 8:27–9:8—Konga 2 'o e vitioó
- Hilamani 9:9–19—'Ekitivitī fakakalasi
- Hilamani 9:20–10:1—Konga 3 'o e vitioó
- Hilamani 10–11—'Ekitivitī fakakalasi

MATEUTEU Toe vakai ki he tu'unga na'e 'i ai 'a e kakai 'i he taimi na'e foki mai ai 'a Nifai mei he'ene ngāue fakafaipekau 'i he fonua ki he tokelaú (vakai ki he Hilamani 6:34–7:1).

FAKA'AONGA'I 'O E VITIOÓ Ko e Siakale 'o e Hĭkisiá 15:10

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau kumi ki ha fakamo'oni 'o e hĭkisiá 'i he māketi 'a e kau Nifai.

HULU'I 'A E KONGA 1 'I he kongā 1 (5:49) kuo foki mai 'a Nifai mei Seilahemala 'o mamata ki he tu'umālie, fielaahi, mo e faikovi 'a e kakaí. Na'á ne foki leva ki hono falé 'o kamata ke lotu 'i he fale mā'olunga 'i he'ene ngoué. Ne kamata ke fakatahataha mai ha kakai. Hili 'ene lotú, na'á ne malanga'aki 'a e fakatomalá kiate kinautolu. Na'e feinga 'a e kau fakamāú ke faka'ai'ai 'a e kakaí ke nau 'ita kia Nifai, lolotongā iá 'oku 'i ai ha ni'ihī ne poupou kiate ia.

FEALĒLEA'AKI 'E lava ke tokoni atu 'a e ngaahi fehu'i ko 'enī 'i ho'omou alea'i 'a e kongā 1:

- Ko e hā e 'uhinga ne loto mamahi ai 'a Nifai? (Koe'uhī ko e fielaahi mo e angakovi 'a e kakaí [vakai ki he Hilamani 7:26].)
- Ko e hā ha fakamo'oni ki he fakafilī mo e hīkisiá na'e 'asi 'i he māketi? (Ko e 'ofa 'a e kakaí 'i he koloá, fakatu'utu'unga e nofó, mo e ngaohikovi 'i 'o e masivá.)
- 'E founga fēfē ha fekau'aki 'a e lea ko 'enī mo e kakai Nifai? "Ko e 'ulungāanga anga mahino ange 'e taha 'o e hīkisiá 'a e siokitá. 'Ko e hā e kaunga 'a e me'a kotoa pē kiate aú?" ko e tefito'i me'a mahu'inga pē ia 'oku fai ki ai e tokangá—'a e fakahihiki'i pē kitá, faka'ofa'ia pē 'iate kitá, fakalato pē 'ete fiema'u fakaemāmani, fakahōhōlotó, mo e fekumi pē ki he lelei 'a'atá" (Penisoni, 'i he Conference Report, 5; pe *Tūhulu*, 6).
- Ko e fē feitu'u te ke fokotu'u ai e kakai Nifai 'i he "siakale 'o e hīkisiá"?
- Ko e hā e me'a na'e fakatatali ki he kakaí ko 'enī? (Faka'auha [vakai ki he Hilamani 7:22, 28].)

Lau 'a e Hilamani 8:11–26. Sio ki he ngaahi sīpinga lahi na'e 'omai 'e Nifai ki he kau palōfita na'e fakafisinga 'i 'e he kakaí (Mōsese, 'Ēpalahame, Seinosi, Seinoki, 'Ēsaiasi, 'Īsaia, Selemāia, Lihai, mo Nifai). Alea'i e ngaahi 'uhinga na'e fakafisinga 'i ai 'e he kakaí 'a e kau palōfitá. Alea'i e founga 'e lava ai 'e he fakatāutahá 'o ikuna' 'a e 'ahī'ahi 'o e fakaanga 'i ha palōfitá pea mo e founga te tau lava ke talangofua ki he'ene fale'í.

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau siofi fakalelei e fekau'aki 'a e hīkisiá mo e ngaahi kautaha fufuú.

HULU'I 'A E KONGA 2 Na'e kikite 'a Nifai ki he kakaí 'i he kongā 2 (2:19) fekau'aki mo e mate 'a e tu'i fakamāú 'i he nima 'o ha taha 'i he kautaha fufuú. Na'e lele 'a e kau talafekau 'e toko nima ki he fale fakamaau'angá 'o 'ilo ai kuo fakapoongi 'a e fakamāú.

FEALĒLEA'AKI Fakafekau'aki 'a e lea ko 'eni meia Palesiteni Penisoni ki he kau Nifai:

- "Ko e ngaahi ola 'o e hīkisiá, ko hono fokotu'u 'o e ngaahi kautaha fufū ke ma'u ai 'a e mālohī, ivī, pea mo e fakamālō 'a e māmanī. . . . Na'e hanga 'e he olá 'o e angahala ko e hīkisiá 'a e ngaahi kautaha fufuú, 'o holoki fakatou'osi e sivilaise 'a e kau Sēletī pea mo e kau Nifai" ('i he Conference Report, 5; pe *Tūhulu*, 6).
- "'Oku lahi 'a e fa'ahinga fakafilī 'oku tau fai ki he 'Otuá, hangē ko e angatu'ú, loto fefeká, kia kekevá, ta'e loto fakatomalá, fakamafutofutá, 'itangofuá, pea

mo e fekumi ki ha ngaahi faka'ilongá" ('i he Conference Report, 4; pe *Tūhulu*, 4).

Ko e fē feitu'u 'i he siakale 'o e hīkisiá 'e ngalingali ke tupulaki ai e ngaahi kautaha fufuú? Ko e hā e ngaahi kautaha fufū ne feinga 'a Nifai ke faka'asi? (vakai ki he Hilamani 7:25; 8:4). 'Oku kei 'i ai nai ha ngaahi kautaha fufū 'i hotau kuongá ni?

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ Lau mo e kalasí 'a e Hilamani 9:3–9 ke 'ilo 'a e me'a na'e hoko ki he kau tangata 'e toko nima na'e lele ki he fale fakamaau'angá. Pea toe lau leva 'e he kalasí 'a e Hilamani 9:10–19 pea alea'i 'a e ngaahi 'uhinga na'e fai ai 'a e me'á ni. (Na'e fekumi e kau fakamāú ke faka'auha 'a e palōfitá; na'e poupou' 'i 'e he kau talafekau 'e toko nimá 'a Nifai pea mo fakahā 'a e mo'oni.)

'EKITIVITĪ "FEKUMÍ" Kole ki he fānau akó ke nau sio pe na'e anga fēfē 'a e ongo 'a e kakaí 'i he taimi na'a nau 'ilo' 'i ai na'e mo'oni 'a Nifai. Toe kole foki ke nau feinga ke 'ilo pe ko e hā na'e loto ai 'a Nifai ke ako'i 'a e mo'oni 'i he uhouhonga 'o e fakafepakí.

HULU'I 'A E KONGA 3 'I he kongā 3 (7:02) 'oku ha' ai 'a Nifai 'o 'omai ke fakamaau' 'i he 'ao 'o e kakaí. Na'á ne tali 'a e ngaahi tukuaki' 'aki 'ene kikite' e halaia 'a Seianitumí. Na'e fakahā heni 'a e tonuhia mo e mo'oni 'o e kikite na'e fai 'e Nifai. Neongo 'enī, ne kei 'i ai pē ha kakai tokolahi ne nau manuki kia Nifai pea fononga 'i honau takitaha hala.

HILI 'A E VITIOÓ

FEALĒLEA'AKI Fakafekau'aki 'a e ngaahi lea ko 'eni meia Palesiteni Penisoni ki he kau Nifai:

- "'Oku loto 'a e kau fielaahi ke loto-tatau ange 'a e 'Otuá mo kinautolu. 'Oku 'ikai ke nau sai'ia ke liliu 'enau ngaahi fakakaukaú ke tatau mo e 'Otuá" ('i he Conference Report, 4; pe *Tūhulu*, 4).
- "'Oku hanga 'e he hīkisiá 'o tāmāte' 'i etau ongo' i ko e ngaahi foha kitautolu 'o e 'Otuá pea mo e ongo' i fakatokoua ki he tangatá. 'Okú ne fakamavahevehe' i mo 'fakatu'utu'unga' kitautolu 'o fakatatau ki he'etau 'ngaahi koloá' mo hotau 'ngaahi faingamālie fakaeakó. . . . 'Oku 'ikai malava ke ma'u ha uouangataha 'i ha kakai 'oku fielaahi, pea kapau 'oku 'ikai ke tau taha pea 'oku 'ikai 'a e 'Eikí 'a kitautolu" ('i he Conference Report, 5–6; pe *Tūhulu*, 6).
- "'I he taimi 'oku ma'u ai 'e he hīkisiá 'a hotau lotó, 'oku mole leva 'a 'etau tau'atāina 'i he māmanī pea 'oku foaki ai 'etau tau'atāina ke pōpula ki he tautea mo e fakamaau 'a e tangatá. . . . 'Oku hanga 'e he faka'uhinga 'a e fa'ahinga 'o e tangatá 'o tāmoloki e ngaahi fakahā 'a e 'Otuá, pea tukuange leva 'e he pōlepolé 'a e va'a ukameá" ('i he Conference Report, 5; pe *Tūhulu*, 5).

'EKITIVITĪ 'I HE FOLOFOLÁ 'Oku ako' i he Hilamani 10:2–19 'a e ngaahi tāpuaki 'o e kau tamaio'eiki talangofua mo angavaivai 'a e 'Otuá. Fakatokanga' 'a e kakato 'o e siakale 'o e hīkisiá 'i ho' o ako' i ko ia 'a e Hilamani 11.

FAKA‘AONGA’Í Fakakaukau‘i ke toe lau ‘a e Hilamani 12:1–6 ke fakamā‘opo‘opo ‘aki. Na‘e mamata ‘a Molomona ki hono faka‘auha ‘o e kau Nīfai koe‘uhi ko e hīkisiá (vakai ki he Molonai 8:27), pea na‘e ‘ikai te ne loto ke tuku ‘a e siakale ko ‘enī ke ne faka‘auha ia. Ko e hā ha me‘a te tau fai fakatāutaha, fakafāmilī, pe ‘i he Siasí, ke tau faka‘ehi‘ehi ai mei hano faka‘auha kitautolu ‘e he hīkisiá? Toe vakai ki he siakale ‘o e hīkisiá, ka ‘i he taimi ko ‘enī to‘o ‘a e fo‘i lea ko e *fakatonutonú* mei he siakalé. ‘E lava fēfē ke fetongi ‘a e siakalé ke siakale kongā tolu pē? (‘E lava ke liliu kapau te tau angavaivai pea fakatomala ‘i he taimi

pē ko iá mei he angahalá mo e hīkisiá.) Fakamo‘oni ange ko e siakale ‘eni ‘o e angavaivai pea ‘e lava ke tau fakatupulekina ia ‘i he‘etau mo‘ui fakatāutahá. Alea‘i ‘a e kongā faka‘osi ‘o e lea ‘a Palesiteni Penisoní. Manatu‘i: ko e anga- fakatōkilaló ‘a e faito‘o ki he hīkisiá. Poupou‘i ‘a e fānau akó ke nau fili ke anga-fakatōkilaló.

“Oku fie ma‘u ‘e he ‘Otuá ha kakai anga-fakatōkilalo. ‘A ia ‘etau fili ke tau anga-fakatōkilalo pe ko hano ngaohi kitautolu ke tau anga-fakatōkilalo” (‘i he Conference Report, 6; pe *Tūhulu*, 6).

18 3 Nīfai 17

“OKU KAKATO ‘A ‘EKU FIEFIÁ”

TAUMU‘Á

Ke tokoni‘i ‘a e fānau akó ke nau ongo‘i pea mahino kiate kinautolu ko e fakamo‘ui mahakí, ngaahi tāpuakí, mo e ‘ofa ‘a e Fakamo‘uí ‘oku ‘atā ia ki he kakai kotoa pē ‘oku tāú.

KI MU‘A ‘I HE VITIOÓ

‘EKITIVITĪ ‘I HE FOLOFOLÁ Toe lau mo ho‘o fānau akó ‘a e 3 Nīfai 11:13–15. Fakamahino‘i ange na‘e fakangofua ‘a e taha kotoa pē ke ala ki he ngaahi kafo ‘i he nima, va‘e mo e vakavaka ‘o e Fakamo‘uí. Mahalo te ke loto ke vahevahe ho‘o kalasí ki he kulupu ‘e tolu pea tuku ke kumi ‘e he kulupu takitaha ki he taha ‘o e ngaahi me‘a ko ‘enī mei he 3 Nīfai 17 ke toe ‘ilo ki he ngaahi ngāue ‘ofa na‘á Ne fakahoko fakatāutahá:

- Ha fakamo‘oni na‘e ongo‘ingofua ‘e he Fakamo‘uí ‘a e anga ‘o e ongo ‘a e kakai.
- Ngaahi ngāue ‘ofa na‘e fai ‘e he Fakamo‘uí ma‘á e kakai.
- Ngaahi founa ne tali‘aki ‘e he kakai ‘a e Fakamo‘uí.

Alea‘i mo e kalasí ‘e ngaahi me‘a ne ‘ilo ‘e he kulupu takitaha. Lau mo kinautolu ‘a e ngaahi kongā mei he 3 Nīfai 17 ‘oku nau ongo‘i ‘oku mālohi fau mo ongo‘ingofuá.

FAKA‘AONGA‘I ‘O E VITIOÓ “Oku kakato ‘a ‘eku fiefiá” 4:00

‘EKITIVITĪ “FEKUMÍ” Kole ki he fānau akó ke nau kumi ki he ngaahi sīpinga ‘ofa na‘e fai ‘e he Fakamo‘uí ki he fakafo‘ituituí.

Fakatokanga‘i angé: ‘E toe lava ke mahino lahi ange ki he kalasí ‘a e kongā faka‘osi ‘o e vitioó kapau na‘a nau ‘osi lau ‘a e 3 Nīfai 17:24, ‘a ia ‘oku fakamatata ki he anga hono ‘ātakai‘i ‘e he kau ‘āngeló ‘a e Fakamo‘uí mo e fānau.

HULU‘I ‘A E VITIOÓ Ko e fo‘i vitioó ko ha fakamatata fakavitioó nounou ia ki he ‘a‘ahi ‘a e Fakamo‘uí ki he kakai ‘i he tempale ‘i Mahú. ‘Oku hā ‘i he vitioó ‘a e ola ‘o e ‘ofa, manava‘ofa, mo e fakamo‘ui mahaki na‘e fai ‘e he Fakamo‘uí ki he kakai aí.

HILI ‘A E VITIOÓ

‘EKITIVITĪ KI HONO FAKA‘AONGA’Í Fakaafe‘i ho‘o fānau akó ke nau fakamatata‘i ‘a e ngaahi ongo ‘oku nau ma‘ú pea vahevahe ange ha ngaahi sīpinga ‘o e founa kuo takiekina ‘aki ‘e he Fakamo‘uí ‘enau mo‘uí ‘i ha founa fakatāutahá. Lau fakataha ‘a e 3 Nīfai 17:25. Ko e hā nai ha me‘a ‘okú ne lava he ‘ahó ni ‘o ue‘i fakatāutaha kitautolu ke tau sio mo fanongo pea fakamo‘oni‘i “ko e tangata takitaha ma‘ana”?

FAKA‘OSÍ ‘Oku kei mo‘oni pē ‘a e fakaafe ke ha‘u kia Kalaisí ‘i he taimí ni ‘o hangē ko ia ‘i he ta‘u ‘e ua afe kuo maliu atú. ‘I he‘etau ‘unu ke ofi ange ki he Fakamo‘uí pea ongo‘i Hono Laumālié, ‘oku tau lava ke “ala pea ‘ilo” ‘i he ‘ahó ni, ‘o hangē tofu pē ko e ala mo e ‘ilo ‘e he kau ākongā ‘a Sīsuú, ‘i ha fa‘ahinga kuonga pē.

19 4 Nīfai–Molomona 6

“OIAUĒ ‘A KIMOUTOLU, ‘E KAKAI FAKA‘OFO‘OFA”

TAUMU‘Á

Ke tokoni ke mahino ki he fānau akó ‘a e founa ‘oku hanga ai ‘e he hīkisiá mo e angahalá ‘o tataki e kau Nīfai ke nau fakafisinga‘i ‘a Sīsū Kalaisi mo ‘Ene ngaahi akonakí, ‘a ia ne hoko ai honau faka‘auhá.

KI MU‘A ‘I HE VITIOÓ

Lau mo e kalasí ‘a e Molomona 6:1–15. ‘Eke ange pe ko e hā e ongo na‘e ma‘u ‘e Molomona ‘i he‘ene mamata tonu ki hono faka‘auha hono kakai ‘i he tau faka‘osi ko ‘enī.

FAKA‘AONGA‘I ‘O E VITIOÓ

“A Kimoutolu ‘e
Kakai Faka‘ofo‘ofa” 5:18

Fakatokanga‘i angé: Na‘e fakataumu‘a e vitioó ke hoko ko ha ‘ekitiviti teuteu ke fakafe‘iloaki kimoutolu ki hono ako‘i ‘o e 4 Nīfai ‘o a‘u ki he Molomona 6.

‘EKITIVITĪ “FEKUMĪ” Kole ki he fānau akó ke nau fakakaukau ko Molomona mo Molonai kinautolu pea feinga ke ‘ilo ‘a e fa‘ahinga ongo te nau ma‘u ‘i he‘enau mamata tonu ki hono faka‘auha ‘o e pule‘anga Nīfai.

HULU‘I ‘A E VITIOÓ ‘Oku ‘asi lelei ‘a e fu‘u faka‘auha lahi ‘o e tau na‘e fai ‘i he mo‘unga Komolá. Na‘e tangi ‘a Molomona ‘i he fu‘u mole lahi ki he pule‘anga Nīfai pea ne tangilaulau, “Kuo fēfē ho‘omou lava nai ke toó!” (Molomona 6:19).

HILI ‘A E VITIOÓ

FEALĒLEA‘AKI Lau mo e kalasí ‘a e Molomona 6:16–19. Ko e hā e lea ‘a Molomona ‘i he‘ene tangi ‘i he faka‘auha ‘o e kau Nīfai? (“Oiauē . . . ‘a kimoutolu ‘e kakai faka‘ofo‘ofa, kuo fēfē ho‘omou lava nai ke toó!” [Molomona 6:19].) Ko e hā e ‘uhinga ne faka‘auha ai ‘a e kau Nīfai?

‘EKITIVITĪ ‘I HE FOLOFOLÁ MO E FEALĒLEA‘AKI Kole ki he fānau akó ke nau lau ‘a e 4 Nīfai 1:1–19 pea kumi ke ‘ilo ‘a e ngaahi me‘a mahu‘inga ‘i he anga e nofo ‘a e kau Nīfai. Alea‘i e hanga ‘e he ‘a‘ahi ‘a e Fakamo‘uí ‘o tākiekina founa fetauhi‘aki ‘a e kau Nīfai pea pehē ki he‘enau mo‘uí. Pea tuku ke lau ‘e he fānau akó ‘a e 4 Nīfai 1:20–43 ke ‘ilo ‘a e ngaahi me‘a na‘e tokoni ki hono faka‘auha ‘o e kau Nīfai. Mahalo te ke loto ke hiki ‘a e lisi ko ‘eni ‘i he palakipoé. ‘E lava ke ‘aonga ‘a e fakamatala ko ‘eni:

- Na‘e tokosi‘i e kakai ne nau tafoki mei he Siasí pea ui ‘a kinautolu ko e kau Leimaná (vakai ki he veesi. 20).
- Na‘e koloa‘ia mo hīkisia ‘a e kakaí (vakai ki he veesi. 23–24).
- Na‘e ‘ikai ke nau toe me‘a taha; pea nau mavahevahe ‘o fakafa‘ahinga; na‘a nau fokotu‘u ha ngaahi siasi ke fakatupu pa‘anga; pea nau faka‘ikai‘i ‘a e Siasi ‘o Kalaisí (vakai ki he veesi. 25–26).
- Na‘e lahi ‘a e ngaahi siasi loi na‘e fokotu‘ú, pea fakalalahi ‘enau fakatanga‘i e Kāingalotú (vakai ki he veesi. 29–34).
- Na‘e ako‘i ke nau fehi‘a (vakai ki he veesi. 39).
- Na‘e toe tupulaki ‘a e ngaahi kautaha fufuú (veesi. 42).
- Na‘e kamata ke fiela‘i ‘a e kakaí ‘i honau lotó koe‘uhí ko ‘enau fu‘u koloa‘ia lahi ‘aupitó (vakai ki he veesi. 43).

‘I he ako e kalasí ki he Molomona 1–5, tuku ke nau kumi hake toe fakamo‘oni ki he angahala mo e tō‘onga ta‘e fie fakatomala ‘a e kakai Nīfai. Fakakaukau ki he me‘a ko ‘eni:

- Ko e loto mamahi ‘a e kau mala‘iá (vakai ki he Molomona 2:10–15).

• Na‘e toe ‘oange ha faingamālie faka‘osi kia Molomona ke malanga‘aki ‘a e fakatomalá (vakai ki he Molomona 3:2–3).

• Na‘e pōlepole ‘a e kau Nīfai ‘i honau mālohí pea kamata leva ke nau tau‘i ‘a e kakai kehé (vakai ki he Molomona 3:9–16).

• Ko e tu‘unga fakalaumālie ‘o e kau Nīfai ‘i he taimi ko iá (vakai ki he Molomona 4:10–12).

MAHINO ‘A E FOLOFOLÁ Lau ‘a e Molonai 8:27. Ko e hā ‘a e tefito‘i ‘uhinga ne faka‘auha ai e kau Nīfai? (Ko e hīkisiá.) Ko e hā nai ha founa na‘e mei ta‘ofi ai ia? (‘I he fakatomala [vakai ki he Molomona 6:22].)

LEA ‘Eke pe ‘e lava fēfē ke faka‘aonga‘i ‘a e lea ko ‘eni ‘a Palesiteni Penisoni ki he kau Nīfai pea mo kitautolu:

“‘E hoku ngaahi tokoua mo e tuofāfine, kuo pau ke tau teuteu ke huhu‘i ‘a Saione. Ko e angahala tonu pē ko e hīkisiá na‘á ne ta‘ofi kitautolu mei hono fokotu‘u ‘o Saione ‘i he ngaahi ‘aho ‘o e Palōfita ko Siosefa Sāmítá. Ko e angahala tatau pē ko e hīkisiá na‘á ne fakangata e fonon ‘o e fakatapu‘i ‘i he lotolotonga ‘o e kau Nīfai. . . .

“Ko e hīkisiá ‘a e tūkia‘anga lahi ‘o Saioné. ‘Oku ou toe fakaongo atu: Ko e hīkisiá ‘a e tūkia‘anga lahi ‘o Saioné.

“Kuo pau ke tau fakama‘a ‘a e loto‘i ipú ‘aki hono ikuna‘i e hīkisiá” (‘i he Conference Report, ‘Epeleli 1989, 7; pe *Tūhulu*, Siulai 1989, 7).

FEALĒLEA‘AKI Alea‘i ‘a e me‘a ko ‘eni:

- ‘Oku kaunga fēfē e faka‘auha ‘o e kau Nīfai, kiate kitautolu ‘i he ‘aho ní? (vakai ki he T&F 38:39).
- Ko e hā e founa ‘oku tafoki ai ha kakai ‘o angahala ki he ‘Eikí, ‘a ia ko ha kakai ne tāpuaki‘i ‘aki ‘a e ongoongolelei, kau palōfitá, mo e ngaahi folofolá?
- Ko e hā e tu‘unga ‘oku tau hangē ai ko e kau Nīfai? ‘E anga fēfē ha‘atau faka‘ehi‘ehi mei he iku‘anga ‘o e kau Nīfai? ‘Oku ‘i ai ha ní‘ihi ‘i hotau ‘ahó ni ‘oku nau fou atu ‘i he hala tatau ne fou ai ‘a e kau Nīfai?
- Ko e hā e founa ‘oku hangē ai e Hā‘ele ‘Angauá ko hono faka‘auha ‘o e kau Nīfai? Ko e hā ha founa ‘okú na kehekehe ai?

Fakatukupaa‘i e fānau akó ke nau ako mei hono faka‘auha ‘o e kau Nīfai koe‘uhí ke nau taau ke matu‘uaki ‘a e Hā‘ele ‘Angauá.

LEA ‘Eke ange pe ko e hā e fekau‘aki mo kitautolu he ‘ahó ní, ‘a e lea ko ‘eni meia Palesiteni Penisoni ki he kau Nīfai:

“‘Oku fie ma‘u ‘e he ‘Otuá ha kakai anga-fakatōkilalo. Te tau fili ke anga-fakatōkilalo pe ko hano ngaohi kitautolu ke tau anga-fakatōkilalo. . . .

“Te tau lava ‘o fili ke tau anga-fakatōkilalo‘aki ha‘atau ‘ofa ki he ‘Otuá, pea ‘oatu hotau lotó kiate Ia, pea fakamu‘omu‘a Ia ‘i he‘etau mo‘uí. . . .

“Tau fili ke tau anga fakatōkilalo. Te tau lava ke fai ia. ‘Oku ou ‘ilo te tau lava” (‘i he Conference Report, 6; pe *Tūhulu*, 6–7)

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONĪ'ONI
'I HE NGA'HI 'AHO
KIMUI NĪ

TONGAN

